

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKTA KARASAL FAALİYETLER
NEDENİYLE DENİZ KİRLİLİĞİ VE DEVLETLERİN
YÜKÜMLÜLÜĞÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Demet YAMAN ER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM

NİSAN 2025

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKTA KARASAL FAALİYETLER
NEDENİYLE DENİZ KİRLİLİĞİ VE DEVLETLERİN
YÜKÜMLÜLÜĞÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Demet YAMAN ER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM

NİSAN 2025

ÖNSÖZ

Bu çalışmayı tamamlayabilmem konusunda üzerimde büyük emeği, sabrı ve desteği olan ve her aşamada yardımını benden esirgemeyen, kendisinin anlayışı sayesinde bu çalışmayı tamamlayabildiğim saygıdeğer Hocam ve Tez Danışmanım Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM'e içten bir teşekkürü borç biliyorum. Yine, tez jürimde yer almayı kabul eden ve bana tüm bu süreç boyunca her konuda anlayış ve desteklerini sunan Doç. Dr. Bleda Rıza KURTDARCAN ve Dr. Mehmet UZUN Hocalarıma da en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, tez konuma karar verme aşamasında bana vakit ayırdığı ve sorularıyla yolumu aydınlattığı için Doç. Dr. Özge AKSOYLU'ya ayrıca çokça teşekkür ediyorum.

Bununla birlikte, her şeyden önce beni iyi ve adil bir insan olarak yetiştirebilmek için ellerindeki tüm imkanları sunan annem Kadriye Yaman ve babam Sadettin Yaman'a, benden ihtiyacım olan her anda kardeşlikten öte desteğini ve şefkatini esirgemeyen ablam Seda Yaman'a ve her zaman benim biricik oyun arkadaşım olan kardeşim Ali İhsan Yaman'a bana olan sevgileri, inançları ve tüm destekleri için minnettarım. Yine hukuk fakültesinin ilk gününden bu yana dostluğumuzun devam ettiği, sıra arkadaşım Göze Nalbantoğlu'na da tüm destekleri ve yakınlığı için ayrıca teşekkür etmek isterim. Son olarak, avukat olarak başladığım çalışma hayatımdan akademik çalışmalara dönüşümde bana her türlü desteğini sunan ve istediklerimi gerçekleştirebilmem konusunda her zaman yanımda durup yolumu açan eşim Tolga Er'e en içten teşekkürlerimle.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vii
RÉSUMÉ	viii
ABSTRACT	xi
ÖZET	xiv
GİRİŞ	1
I. ULUSLARARASI HUKUKTA DENİZLERİN KİRLETİLMESİ	ve
KARASAL FAALİYETLER NEDENİYLE KİRLİLİKTEN KORUNMASI	6
A. Uluslararası Düzenlemelerde Deniz Kirliliği	6
1. Denizlerin Gemi Kaynaklı Nedenlerle Kirlenmesi	11
2. Denizlerin Deniz Tabanında Yürütülen Faaliyetler Nedeniyle Kirlenmesi	14
3. Denizlerin Boşaltım Nedeniyle Kirlenmesi.	17
4. Denizlerin Kara Kaynaklı Faaliyetler Nedeniyle Kirlenmesi	18

B. Uluslararası Hukukta Denizlerin Karasal Faaliyetlerden Doğan Kirlilikten Korunması

1. Uluslararası Sözleşmeler Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği	22
1.1. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)	22
1.2. Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi	28
1.3. Minamata Sözleşmesi	31
2. Bölgesel Sözleşmeler Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği	32
2.1. Birleşmiş Milletler Çevre Programı Bölgesel Denizler Programı Kapsamında Hazırlanan Bölgesel Sözleşmeler	34
2.2. Diğer Bölgesel Sözleşmeler	43
3. Uluslararası Teamül Hukuku ve Hukukun Genel İlkeleri Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği	45
4. Uluslararası Esnek Hukuk Kuralları (<i>Soft Law</i>) Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği	55

II. DEVLETLERİN DENİZLERİN KARASAL FAALİYETLER NEDENİYLE KİRLLETİLMESİNDEN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUĞU

A. Genel Olarak Uluslararası Hukukta Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu

1. Uluslararası Hukuka Aykırı Fiil	64
2. Sorumluluğun Devlete İsnat Edilebilmesi	67
2.1. Devletin Yetkili Organları ve Kamu Gücünü Kullanmaya Yetkili Kişi ve Kuruluşlar	68
2.2. Özel Kişiler	70
3. Hukuka Aykırılığı Ortadan Kaldıran Haller	72

B. Devletlerin Ülkesindeki Karasal Faaliyetler Nedeniyle Egemenliği Altındaki Suların Kirletilmesinden Doğan Sorumluluğu

1. Uluslararası Sözleşmelerle Koruma Altına Alınmış Suların Kirletilmesinden Doğan Sorumluluk	83
---	----

2. Herhangi Bir Uluslararası Korunmaya Tabi Kılınmamış Suların Kirletilmesinden Doğan Sorumluluk	88
--	----

C. Devletlerin Ülkesindeki Karasal Faaliyetler Nedeniyle Egemenlik Sınırlarını Aşan Denizlerin Kirletilmesinden Doğan Uluslararası Sorumluluğu **98**

1. Yalnızca İlgili Devlete Atfedilebilir Kirlilikten Doğan Sorumluluk	100
---	-----

2. Devletlerin Ortak Sorumluluğu	108
----------------------------------	-----

3. Devletlerin Ortak Fakat Farklılaştırılmış Sorumluluğu	114
--	-----

SONUÇ	120
--------------	------------

KAYNAKÇA	124
-----------------	------------

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABNJ	: Ulusal Yetki Alanı Dışındaki Alanlar
BBNJ	: Açık Denizler Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması
bknz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
COSIS	: Küçük Ada Devletleri İklim Değişikliği ve Uluslararası Hukuk Komisyonu
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GEF	: Küresel Çevre Fonu
GESAMP	: Deniz Çevresinin Korunması Bilimsel Yönleri Uzmanlar Grubu
GMP	: Küresel İzleme Projeleri
ICJ	: Uluslararası Adalet Divanı
IMO	: Uluslararası Denizcilik Örgütü
ITLOS	: Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi
KEP	: Küresel Eylem Programı

MARPOL	: Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
MPAs	: Deniz Koruma Alanları
OILPOL	: Denizlerin Petrolle Kirletilmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme
OSPAR	: Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunmasına Dair Sözleşme
PCA	: Daimi Tahkim Divanı
POP	: Kalıcı Organik Kirletici Madde
RIAA	: Uluslararası Hakem Kararları Raporları
RSCAPs	: Bölgesel Deniz Sözleşmeleri ve Eylem Planları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UDHM	: Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi
UDDÖ	: Hükümetlerarası Denizcilik Danışma Örgütü
UDÖ	: Uluslararası Denizcilik Örgütü
UDYO	: Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UN	: Birleşmiş Milletler
UNCLOS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNGA	: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
UNTS	: Birleşmiş Milletler Sözleşme Serisi
vd.	: Ve devamı
ve diğ.	: Ve diğerleri
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1. – UNEP Bölgesel Deniz Programı kapsamında hazırlanan ve kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin hükümlere yer veren Bölgesel Anlaşmalar	35-36

RÉSUMÉ

Les effets de la pollution de l'environnement se manifestent chaque jour de manière plus diverse et plus intense. Toutefois, bien que cette pollution dépasse largement le cadre d'un problème régional ou national pour acquérir une dimension véritablement globale, l'attention portée à cette question dans le droit international, ainsi que l'émergence de développements concrets en la matière, se sont révélées tardives, notamment en raison de considérations économiques et politiques. Le présent travail s'inscrit dans cette problématique en examinant, dans un contexte où le droit international demeure en cours d'élaboration et souffre d'un déficit de règles précises, la pollution marine causée par les activités d'origine terrestre, ainsi que la responsabilité internationale des États qui en découle.

Il est reconnu que, parmi les différentes sources de pollution marine, les activités d'origine terrestre en représentent la part la plus importante. En effet, elles sont à l'origine d'environ 80 % de l'ensemble des causes de pollution. Pourtant, malgré leur contribution significative à la pollution des mers, il n'existe aucun traité international prévoyant des règles spécifiques et concrètes encadrant la pollution marine d'origine terrestre ou établissant un régime de responsabilité à cet égard. À cet égard, le seul instrument global comportant des dispositions directement applicables à la pollution marine causée par des activités terrestres est la Convention des Nations Unies sur le droit de la mer, qui établit le cadre général du droit de la mer et est, à ce titre, souvent qualifiée de "constitution du droit de la mer".

La Convention consacre son chapitre XII à la protection du milieu marin. Dans ce cadre, elle impose aux États certaines obligations générales relatives à la préservation et à la protection du milieu marin, ainsi qu'à la prévention ou à la réduction de la pollution. Ce même chapitre comporte également plusieurs dispositions spécifiques concernant la pollution marine d'origine terrestre. Toutefois, les dispositions en question semblent insuffisantes, imprécises et peu claires pour fonder,

devant les juridictions internationales, une allégation directe de responsabilité des États en raison de la pollution marine résultant d'activités terrestres.

Ainsi, la présente étude examine la question de la pollution marine d'origine terrestre en droit international dans un contexte marqué par l'absence de réglementation internationale concrète et applicable, et évalue les règles pertinentes ainsi que les principes de responsabilité pouvant s'y appliquer. La question de la responsabilité est, dès lors, analysée principalement à la lumière des obligations fondamentales issues des règles coutumières du droit international de l'environnement, telles que « le principe de non-causer de dommages », « l'obligation de diligence », ainsi que « les principes de prévention et de précaution ».

La première partie de l'étude présente de manière générale les différentes sources de pollution marine, et examine plus particulièrement la structure et les régimes juridiques existants du droit international relatifs à la pollution marine d'origine terrestre. Cette section vise à sensibiliser le lecteur à la problématique de la pollution des mers et aux approches du droit international en la matière, tout en fournissant un cadre conceptuel de référence. Les instruments du droit international applicables à la pollution marine d'origine terrestre, qu'ils soient contraignants ou non contraignants, sont ainsi analysés en détail, en tenant compte de leur efficacité et de leurs limites. À ce titre, cette première partie expose les fondements normatifs des concepts abordés et combine les méthodes explicative et descriptive. Par ailleurs, les instruments contraignants et non contraignants relatifs aux normes fondamentales du droit international, y compris les traités internationaux, la coutume internationale, les principes généraux du droit et les règles de *soft law*, sont examinés sous des rubriques distinctes selon une méthode de classification systématique. Ce faisant, il est attendu que le lecteur soit mieux à même d'apprécier les relations entre les concepts ainsi que le degré d'effectivité des normes internationales.

La deuxième partie de l'étude procède à une analyse approfondie de la responsabilité internationale des États en raison de la pollution marine causée par des activités d'origine terrestre, dans le cadre des instruments et principes juridiques internationaux examinés dans la section précédente. Cette partie vise à identifier les conditions dans lesquelles cette responsabilité peut être engagée, à comprendre comment elle est définie par le droit international, ainsi qu'à évaluer l'applicabilité des normes juridiques retenues. Dans cette perspective, un passage des fondements théoriques aux applications pratiques est opéré, afin d'analyser comment le cadre normatif exposé dans la première partie se traduit concrètement dans la réalité. Des notions de grande importance en droit international de l'environnement, telles que l'obligation de diligence, sont ainsi examinées de manière comparative à travers diverses décisions et avis rendus par des juridictions internationales. En définitive, une théorie applicable de la responsabilité des États est proposée, spécifiquement en matière de pollution marine d'origine terrestre. Il est espéré que, par les méthodes mobilisées, cette étude contribue à une approche orientée vers la recherche de solutions en droit international.

La conclusion de l'étude vient appuyer la position doctrinale largement partagée selon laquelle, en raison de l'étroite imbrication des problématiques

environnementales avec les exigences techniques et technologiques, ainsi qu'avec les contextes politiques, économiques et socio-politiques propres à chaque État, l'adoption d'un traité international efficace demeure un objectif difficilement atteignable. Néanmoins, dans le prolongement des approches récentes qui commencent à émerger en dépit de la position doctrinale dominante, il est soutenu que, même en l'absence d'un traité international contraignant, les règles coutumières du droit international et les principes généraux reconnus dans le domaine du droit de l'environnement peuvent constituer une base solide pour engager la responsabilité internationale des États en cas de pollution marine d'origine terrestre.

Par ailleurs, étant donné que les dommages environnementaux et leurs effets ne respectent pas les frontières tracées sur les cartes et peuvent entraîner des conséquences néfastes, directes ou indirectes, sur des zones géographiques bien plus vastes, ces principes ne devraient pas être interprétés uniquement dans le cadre des atteintes transfrontalières. Dans une perspective préventive, il est soutenu qu'ils peuvent également justifier la mise en cause de la responsabilité internationale des États pour les cas de pollution marine survenant au sein même de leur juridiction, à l'égard de la communauté internationale.

Enfin, il est avancé que la responsabilité internationale des États en matière de pollution marine résultant d'activités terrestres menées sur leur propre territoire devrait être appréciée en tenant compte des différences de capacités et de ressources entre États dans l'exécution des obligations découlant des principes examinés dans cette étude. Dans cette perspective, il est conclu que l'adoption et la mise en œuvre cohérentes du principe de responsabilités communes mais différenciées dans les pratiques étatiques et les relations internationales pourraient contribuer à une répartition plus équitable et équilibrée des obligations en matière de protection de l'environnement, tout en permettant d'évaluer le respect des engagements internationaux des États dans un cadre de responsabilité réaliste et pragmatique.

ABSTRACT

The effects of environmental pollution continue to appear in increasingly diverse and severe forms. However, although environmental pollution extends far beyond being merely a regional or national issue and possesses the capacity to cause global repercussions, the growing attention devoted to this matter in international law, as well as the emergence of concrete developments, has occurred rather late, primarily due to economic and political reasons. The present study, situated within this context, addresses the issue of marine pollution resulting from land-based activities and examines the international responsibility of states for such pollution, within a legal framework that remains in development and continues to lack sufficiently concrete norms.

It is known that, among the various sources of marine pollution, land-based activities account for the largest share. Indeed, such activities account for approximately eighty per cent of all pollution sources. Nevertheless, despite their significant contribution to marine pollution, there exists no international treaty that specifically regulates land-based marine pollution through concrete provisions or establishes corresponding rules of responsibility. In this respect, the only global treaty containing direct provisions concerning marine pollution originating from land-based activities is the United Nations Convention on the Law of the Sea, which sets out the general framework of the law of the sea and is thus regarded as “the constitution of the law of the sea”.

The Convention, in Part XII, sets out provisions concerning the protection of the marine environment. In this regard, it imposes certain general obligations upon states relating to the preservation and protection of the marine environment and its ecosystem, as well as the prevention and reduction of pollution. Part XII also includes a number of provisions that specifically address marine pollution arising from land-

based sources. However, the relevant provisions of the Convention appear to fall short of establishing sufficiently precise, clear, and binding obligations that would allow for the assertion of direct state responsibility before international judicial bodies in cases of marine pollution caused by land-based activities.

Accordingly, this thesis examines the issue of land-based marine pollution in international law in the absence of an enforceable and concrete international regulatory framework and assesses the applicable rules and principles of responsibility in this area. The question of state responsibility is therefore discussed in particular with reference to core obligations recognised under customary international environmental law, such as, the ‘no-harm principle’, ‘the duty of due diligence’, and ‘the principles of prevention and precaution’.

The first chapter of the study provides a general overview of the various sources of marine pollution and examines the structure and existing regulations of international law specifically in relation to land-based marine pollution. This chapter aims to raise general awareness of the issue of marine pollution and international law’s approach to it, while also equipping the reader with a conceptual framework. Both legally binding and non-legally binding instruments of international law concerning land-based marine pollution are examined in detail, taking into account the effectiveness and limitations of the existing regulatory framework. Accordingly, the chapter outlines the normative foundations of the relevant concepts, employing both descriptive and explanatory methods. In addition, legally binding and non-legally binding instruments concerning the core norms and rules of international law, namely international treaties, customary international law, general principles of law, and soft law, are analysed under separate headings, following a systematic classification approach. In this way, the reader is intended to gain a clearer understanding of the interrelations among concepts and the relative effectiveness of international norms.

The second main chapter of the study provides a detailed examination of the international responsibility of states for marine pollution resulting from land-based activities, within the framework of the international legal instruments and principles discussed in the preceding chapter. This chapter seeks to explore the conditions under which states may incur responsibility for land-based pollution, how such responsibility is determined under international law, and the applicability of the legal norms set out therein. Accordingly, the chapter moves from theoretical foundations to practical applications, analysing how the normative framework established in the first chapter is reflected in real-world contexts. In particular, concepts of critical importance in international environmental law -such as the duty of due diligence- are assessed through comparative analysis of decisions and opinions of various judicial bodies. Ultimately, the chapter proposes a practicable theory of state responsibility specifically in relation to land-based marine pollution. Through the methods employed, the study aims to offer a solution-oriented approach within the field of international law.

The conclusion of the study supports the widely held doctrinal view that, given the close connection between environmental issues and both technical-technological requirements and the political, economic, and socio-political contexts of states,

resolving such matters through the adoption of an effective international treaty remains a considerable challenge. Nonetheless, despite the prevailing doctrinal position, it is assessed that, in line with recent approaches that have begun to emerge, even in the absence of a binding international treaty, customary rules of international law and general principles recognised in the field of environmental law may serve as a robust basis for asserting the international responsibility of states in cases of marine pollution arising from land-based activities.

Moreover, environmental harm and its effects do not adhere to territorial boundaries as defined on maps, and may cause direct or indirect adverse impacts across significantly broader geographical areas. In light of this, it is argued that the relevant principles should be interpreted not only within the context of transboundary pollution, but also, consistent with preventive approaches, in a manner that allows for the international responsibility of states in cases of marine pollution occurring within their own jurisdiction.

Finally, it is argued that the international responsibility of states for marine pollution arising from land-based activities within their territory should be assessed with due regard to the disparities in states' capacities and available resources when fulfilling the obligations derived from the principles discussed in this study. In this context, it is concluded that the consistent adoption and implementation of the principle of 'common but differentiated responsibilities' in state practice and mutual relations could contribute to a more equitable and balanced distribution of environmental protection obligations. Moreover, it may allow for the assessment of states' compliance with international obligations within a realistic and practically meaningful framework of responsibility.

ÖZET

Çevre kirliliğinin etkileri her geçen gün daha farklı ve daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaya devam etmektedir. Ne var ki, çevre kirliliğinin bir devletin bölgesel veya ulusal bir problemi olmaktan çok daha öte, küresel etkilere yol açma kapasitesine sahip bulunmasına rağmen, uluslararası hukukta bu meseleye yönelik ilginin yoğunlaşması ve somut gelişmelerin vücut bulması, başta ekonomik ve siyasi nedenlerle olmak üzere, oldukça geç gerçekleşmektedir. Elinizde tutmuş olduğunuz bu çalışma da benzer bir ekseninde, uluslararası hukukun henüz gelişmeye devam ettiği ve somut kurallar bakımından yetersiz kaldığı bir bağlamda, kara kaynaklı faaliyetler nedeniyle deniz kirliliği ve devletlerin kara kaynaklı faaliyetler nedeniyle denizlerin kirletilmesinden doğan uluslararası sorumluluğu konusunu ele almaktadır.

Deniz kirliliğinin farklı kaynakları arasında en büyük payın karasal faaliyetlere ait olduğu bilinmektedir. Öyle ki, tüm kirlilik nedenleri arasında bu oran yüzde seksene tekabül etmektedir. Ne var ki deniz kirliliği üzerindeki bu payına rağmen kara kaynaklı deniz kirliliğine özgü somut kurallar düzenleyen ve sorumluluk kuralları belirleyen herhangi bir uluslararası sözleşme bulunmamaktadır. Bu doğrultuda, karasal faaliyetler nedeniyle deniz kirliliğine ilişkin doğrudan hükümler içeren tek küresel Sözleşme, deniz hukukunu genel hatlarıyla düzenleyen ve bu itibarla “deniz hukukunun anayasası” olarak değerlendirilen Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’dir.

Sözleşme, XII. Bölüm ile deniz çevresinin korunmasına ilişkin düzenlemelere yer vermektedir. Bu bağlamda Sözleşme, deniz çevresi ve ortamının muhafazası ve korunması ile kirliliğinin önlenmesi veya azaltılması konusunda devletlere kimi genel yükümlülükler getirmekte, kara kaynaklı deniz kirliliğine yönelik olarak da ayrıca aynı Bölüm içerisinde birtakım düzenlemelere yer vermektedir. Bununla beraber, anılan Sözleşme hükümleri uluslararası yargı mercileri önünde karasal faaliyetler nedeniyle denizlerin kirletilmesi konusunda doğrudan sorumluluk iddiasını gündeme getirmek adına yeterli, belirli ve açık yükümlülükler içermekten uzak görünmektedir.

Bu itibarla bu tez, uygulanabilir uluslararası somut bir düzenleme eksikliğinin varlığı altında, uluslararası hukukta kara kaynaklı deniz kirliliği konusunu incelemekte ve bu konuda uygulanabilir kuralları ve sorumluluk prensiplerini değerlendirmektedir. Çalışmada sorumluluk konusu bu nedenle özellikle, uluslararası çevre hukukunun teamül hukuku kurallarını oluşturan “zarar vermeme ilkesi”, “özen yükümlülüğü” ve “önleme ve ihtiyatlılık yükümlülüğü” gibi temel yükümlülükler ekseninde tartışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, deniz kirliliğinin farklı kaynakları genel hatları itibarıyla tanıtılmakta ve kara kaynaklı deniz kirliliği özelinde uluslararası hukukun yapılışı ve mevcut düzenlemeleri ele alınmaktadır. Bu bölümde, deniz kirliliği konusuna ve uluslararası hukukun bu alandaki yaklaşımlarına dair genel bir farkındalık yaratılması ve okuyucunun kavramsal bir çerçeve edinmesi amaçlanmaktadır. Kara kaynaklı deniz kirliliğine yönelik uluslararası hukukun hem bağlayıcı hem de esnek nitelikteki araçları ise, bu alandaki düzenlemelerin etkinliği ve sınırları göz önünde bulundurularak detaylıca incelenmektedir. Bu itibarla ilk bölümde, kavramların normatif temellerine yer verilmekte ve açıklayıcı ile tanımlayıcı yöntemler bir arada kullanılmaktadır. Ayrıca, uluslararası hukukun temel normları ve kurallarına ilişkin bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan düzenlemeler, uluslararası sözleşmeler, uluslararası teamül hukuku, hukukun genel ilkeleri ve esnek hukuk “*soft law*” kuralları ayrı başlıklar altında incelenerek, sistematik bir şekilde sınıflandırma yöntemi izlenmektedir. Böylece, okuyucunun kavramlar arasındaki ilişkiler ve uluslararası normların etkinlik düzeyini de daha kolay değerlendirebilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın ikinci ana bölümünde, kara kaynaklı faaliyetler nedeniyle ortaya çıkan deniz kirliliğinden ötürü devletlerin uluslararası sorumluluğu, bir önceki bölümde ele alınan uluslararası hukuki araçlar ve ilkeler çerçevesinde, detaylı bir şekilde incelenmektedir. Bu bölüm, devletlerin kara kaynaklı kirlilik nedeniyle sorumluluklarının hangi koşullar altında ortaya çıkabileceğini, bu sorumluluğun uluslararası hukuk tarafından nasıl belirlendiğini ve yer verilen hukuki normların uygulanabilirliğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ikinci bölümde teorik temellerden pratik uygulamalara geçiş yapılmakta ve ilk bölümde yer verilen normatif çerçevenin pratik hayatta nasıl bir karşılık bulduğu ele alınmaktadır. Özellikle özen yükümlülüğü gibi uluslararası çevre hukukunda kritik öneme sahip kavramlar, farklı yargı merci kararları ve görüşleri üzerinden karşılaştırılarak değerlendirilmekte ve nihayetinde kara kaynaklı deniz kirliliği özelinde devletlerin sorumluluğunu konu alan uygulanabilir bir teori sunulmaktadır. Çalışmanın yer verilen yöntemler itibarıyla uluslararası hukukta çözüm odaklı bir yaklaşım getirmesi umulmaktadır.

Çalışmanın sonucunda ise çevre sorunlarının hem teknik ve teknolojik gereksinimlerle hem de devletlerin siyasi, ekonomik ve sosyo-politik konjonktürleriyle yakından ilişkili olması sebebiyle, etkin bir uluslararası sözleşmenin kabulü çerçevesinde çözümünün güç olduğu yönündeki doktrindeki yaygın görüş desteklenmiştir. Bununla birlikte, yerleşik doktrinel kabule karşın, son yıllarda ifade edilmeye başlanan yeni yaklaşımlara paralel bir tutum ile, uluslararası bağlayıcılığı haiz bir sözleşmenin yokluğunda dahi, çevre hukuku alanında geçerliliği kabul edilen uluslararası teamül kuralları ile genel ilkelerin, karasal faaliyetler nedeniyle deniz

kirliliği durumunda devletlerin uluslararası sorumluluğunun ileri sürölmesi açısından güçlü bir dayanak teşkil edebileceği değerdendirilmiştir.

Ayrıca, çevre zararlarının ve etkilerinin haritalar üzerinde belirlenen sınırları tanımadığı ve çok daha geniş coğrafyalarda doğrudan veya dolaylı zararlı etkilere yol açabildiği göz önünde bulundurularak, bu ilkelerin yalnızca sınıraşan kirlilik zararı oluşması bağlamında değil, önleyici yaklaşımlar doğrultusunda, aynı zamanda devletlerin kendi yetki alanları dahilindeki deniz çevresi kirliliği nedeniyle de uluslararası topluma karşı sorumlu tutulabilmelerine olanak sağlayacak şekilde değerdendirilebileceği savunulmuştur.

Nihayet, devletlerin ülkesindeki karasal faaliyetler nedeniyle meydana gelen deniz kirliliği bakımından uluslararası sorumluluklarının, çalışmada ele alınan ilkelere ilişkin yükümlölüklerin yerine getirilmesinde devletler arasındaki imkan ve kapasite farklılıkları göz önünde bulundurularak değerdendirilmesi gerektiği ileri sürölmüştür. Bu çerçevede, devlet uygulamaları ve karşılıklı ilişkilerde “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” ilkesinin istikrarlı olarak benimsenmesi ve hayata geçirilmesinin, çevrenin korunmasına ilişkin yükümlölüklerin daha adil ve dengeli biçimde paylaşılmasına katkı sağlayabileceği ve ayrıca devletlerin uluslararası yükümlölüklerine uyumunun, gerçekçi ve pratikte karşılığı olan bir sorumluluk çerçevesi içinde değerdendirilmesine olanak tanıyacağı sonucuna ulaşılmıştır.

GİRİŞ

“Yaşamın kendisi okyanuslardan doğmuştur.” Yaşamın kendisinden doğduğu ve aynı şekilde yaşamın devamlılığını sağlayan su alanları dünya yüzeyinin üçte ikisini kaplamaktadır. Yaşam, besin, oksijen ve biyoçeşitlilik kaynağı olan deniz alanları ayrıca en eski tarihlerden bu yana ticarete, eğlencelerde ve keşiflerin gerçekleştirilmesinde rol oynamış¹, gerek birbirinden uzak coğrafyalarda yer alan insanları birbirlerine ulaştıran bir yol gerekse insanlık tarihindeki hikaye ve gelişmelerin önemli bir unsuru olmuştur.

İnsanlık tarihinde sahip olduğu önemin en büyük göstergelerinden biri olarak, tarihin ilk yerleşimlerinden bugünün modern şehir planlamalarına kadar insanlık hala su çevrelerinde yaşam kurmaya devam etmekte, bu itibarla insan yerleşimlerinin çoğunun denizden en fazla 200 mil kadar uzağa taşınmış olduğunun görüldüğü ifade edilmektedir. Anlaşılan odur ki, insanlar hala denizlerden ve deniz çevresinden uzaklaşmak istememekte ve sahip olunan tüm su taşıma kapasitesi ve teknoloji yöntemlerine karşın denizlerin yakınlarında bulunmaktan vazgeçememektedirler. Ne var ki gittikçe kalabalıklaşan ve çeşitlenen yaşam biçimleri neticesinde ortaya çıkan kanalizasyon ve atık su, kalıcı organik kirleticiler, pestisitler dahil, ağır metaller, yağlar, besinler ve tortular ister doğrudan kıyılara boşaltılsın istenirse yeraltı ve yerüstü sularıyla ya da borularla taşınsın, insan sağlığı ve refahının yanı sıra kıyı

¹ Birleşmiş Milletler, “Oceans and the Law of the Sea”, <https://www.un.org/en/global-issues/oceans-and-the-law-of-the-sea>, (Erişim Tarihi 16.11.2023)

ekosistemlerine ciddi zararlar vermektedir. Örneğin, Japonya’da Minamata’da fabrikadan yayılan cıva emisyonları balıkları zehirlemiş ve kıyı toplumlarının hayatını tehlikeye atan ciddi hastalıklara neden olmuştur². Dünya genelinde her on kişiden birinin geçimini balıkçılıktan sağladığı ve bu kimselerin çoğunlukla halkın en yoksul kesimi arasında bulunduğu da göz önüne alındığında³, kıyı halklarının refahının sağlıklı bir deniz çevresine bağlı olduğunu ve hatta deniz çevresinin korunmasının yaşamın devamlılığına dair sağladığı imkanlar ve sahip olduğu önem ile bir bütün olarak uluslararası toplumun ortak çıkarını teşkil ettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır⁴.

Anılan nedenlerin yanı sıra okyanuslar ve denizler, sahip olduğu biyoçeşitlilik, ekosistemin korunması ve devamlılığı için en kritik görevi görmeleri, iklimin düzenlenmesi ve küresel ekonomi açısından da sahip olduğu değer nedeniyle dünyanın mevcut haliyle devamı için vazgeçilmezdir. Fakat kirlilik dolayısıyla ortaya çıkan biyoçeşitlilik kaybı, çevre ve yaşam alanı tahribatı ile iklim değişikliği nedenleriyle artan tehditler okyanusların bu görevlerini ve varlıklarını aynı şekilde sürdürebilmelerini tehdit etmektedir. Bu nedenle okyanus ve deniz alanlarının korunması ve yönetilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, gıda güvenliğinin sağlanması, iklimin dengesinin korunması ve ekonomik kalkınmanın devam edebilmesi için hayati öneme sahiptir⁵. Bu nedenle bu çalışma, denizlerin kirlenmesinde en büyük etken olan kara kaynaklı deniz kirliliğini konu edinmesi açısından, çevrenin ve ekolojinin korunması ile iklim değişikliği ve devletlerin bu konudaki sorumluluğu bakımından önemli bir noktayı ele almaktadır.

Kara kaynaklı deniz kirliliğinin nedenleri ve kaynakları oldukça çeşitlidir ve gelişen teknoloji ve faaliyetler ile birlikte bu kaynaklar da değişebilmektedir. Nitekim uluslararası hukukta bu konuda üzerinde anlaşılan sınırlandırılmış belirli kaynaklar bulunmamakta, ancak kimi örnek durumlar belirtilmektedir. Bu nedenle bu çalışma

² TANAKA Yoshifumi, *The International Law of the Sea*, Cambridge University Press, 2012, s. 254.

³ Birleşmiş Milletler, “Sustainable Fishing Staying a float in Developed World, Sinking in Poorer Regions”, <https://news.un.org/en/story/2019/11/1051641>. (Erişim tarihi 16.11.2023)

⁴ TANAKA, ibid.

⁵ Birleşmiş Milletler Çevre Programı, “About the UNEP Regional Seas Programme”, <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme/about-unep-regional-seas-programme>. (Erişim tarihi 16.11.2023)

kapsamında kara kaynaklı deniz kirliliği kaynakları, doktrinde ele alındığı ve kimi uluslararası belgelerde de yer verildiği üzere deniz ortamına doğrudan deşarj yapan çıkışlar dahil olmak üzere, kıyıdan ve akıntı yoluyla, yeraltı su yolları dahil olmak üzere nehirler, kanallar veya diğer su yolları yoluyla, atmosfer yoluyla veya ulusal yargı yetkisi sınırları dahilinde açık denizdeki sabit veya hareketli tesislerde yürütülen faaliyetler⁶ olarak kabul edilmiştir.

Hem anıldığı şekilde kaynaklarının belirlenmesinde yaşanan güçlük hem de devletlerin her bir karasal faaliyetlerin deniz kirliliği ile ilişkisini belirleme, izleme, kontrol etme ve gerektiğinde o faaliyeti sonlandırma yolundaki kapasite, imkan ve arzusu yahut bunların eksikliği hem küresel hem de bölgesel düzeyde bu konuda etkinlik ve uygulama açısından büyük bir kurallar eksikliğine yol açmaktadır⁷. Ne var ki, okyanus ve deniz alanlarının önemi göz önüne bulundurulduğunda, uluslararası kamunun barış ve esenliğini korumak adına gelişen uluslararası hukuk norm ve prensiplerinin bu konuda söyleyecek herhangi bir sözü bulunmadığını kabul etmek güçtür. Bu nedenle bu çalışma gelişen uluslararası çevre hukuku ve prensipleri doğrultusunda, kara kaynaklı faaliyetler nedeniyle denizlerin kirletilmesi noktasında henüz kabul edilmiş bulunan bir uluslararası kurallar bütünü bulunmasa dahi devletlerin uluslararası sorumluluğu konusunda uluslararası hukukun ileri sürülme ve uygulanma potansiyeli bulunduğunu ileri sürmektedir.

Anılan nedenler ve amaçlar doğrultusunda, sistematik bir yaklaşım sağlanabilmesi bakımından, çalışmanın ilk bölümünde öncelikle uluslararası deniz kirliliğinin farklı kaynaklarından bahsedilmekte, daha sonra kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin ayrıntılı bir incelemeye geçilmektedir. Bu itibarla, ilk olarak kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin doğrudan ve dolaylı olarak uygulanabilir hükümler ihtiva eden kimi küresel ve bölgesel uluslararası sözleşmelere yer verilmekte, daha sonra uluslararası teamül hukuku ile uluslararası hukukun genel ilke ve prensipleri ele

⁶ TANAKA, *ibid.*, s. 256; HOHMANN Harald, “1985 Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kirleticilere Karşı Korunmasına Yönelik Montreal Kılavuz İlkeleri”, Editör: Harald Hohmann, *Basic Documents of International Environmental Law*, C.1, Londra, Graham and Trotman, 1992, ss. 130-147, Paragraf 1(b), aktaran TANAKA, *ibid.*, s. 256, dipnot 9.

⁷ MALETTO Francesco, “The Application of the Principle of Prevention to Land-based Sources of Marine Pollution: An International Law Approach”, *The Opole Studies in Administration and Law*, C.21, S.1, 2023, ss. 125-148, s. 143.

alınmaktadır. Esasında çevre hukukuna ilişkin olarak ortaya çıkmış ve uygulamada sıklıkla yer verilen, kanımızca kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin olarak da uygulanması mümkün olan kimi teamül hukuku ve genel ilkelere yer verildikten sonra ise, bu kez, başta Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında hazırlanan kimi ilke ve kılavuzlar olmak üzere, uluslararası esnek hukuk kuralları bakımından konu incelenerek, ilk bölümde kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin uluslararası düzenlemeler ve normlar geniş bir biçimde ele alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, devletlerin karasal faaliyetler nedeniyle denizlerin kirletilmesinden doğan uluslararası sorumluluğu tartışılmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak sorumluluk hukukuna ilişkin genel kurallar belirlenmekte, akabinde, sorumluluk hususu egemenlik sınırları altındaki suların kirletilmesi ve sınır aşan kirlilik bağlamında iki farklı başlık altında değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, ilk başlık altında, devletlerin kendi egemenlik sınırları içerisinde kalan ve uluslararası sözleşmelerle korunma altına alınmış bulunanlar ile herhangi bir uluslararası koruma rejimine tabi bulunmayan suların kirletilmesinden doğan sorumluluk ele alınmaktadır. İkinci başlık altında ise, sınıraşan (*transboundary*) etkiler doğurarak diğer devletlerin veya herhangi bir devletin yetkisi altında bulunmayan alanların zarar görmesi halinde ortaya çıkan sorumluluk durumu, yalnızca ilgili devlete atfedilebilir sorumluluk, devletlerin ortak sorumluluğu ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk olarak üç ayrı ihtimal dahilinde tartışılmaktadır.

Nihayet, çalışmanın sonuç bölümünde, çalışma boyunca ele alınan uluslararası belgeler ile genel hukuk kural ve ilkeleri, yargı merci karar ve görüşleri ışığında değerlendirilmekte ve kara kaynaklı deniz kirliliğinden doğan devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin görüşlerimize yer verilmektedir. Bu bağlamda, konuya özgü bir uluslararası sözleşme mevcudiyetinin devletlerin sorumluluğunun ileri sürülebilmesi açısından hem usul hem de maddi hukuk bağlamında önemli bir kolaylık sağlayacağı düşünülse de, uluslararası hukukun devletlerin ekonomik, siyasi ve sosyo-politik konjonktürleriyle olan doğrudan bağlantısı nedeniyle, böyle bir girişimin henüz mümkün görünmediği kanaatine varılmaktadır. Bununla birlikte, doktrinde özellikle devletlerin sorumluluğu ve çevrenin korunması konusunda geçmiş yıllarda geniş kabul gören pozitivist yaklaşımlarından farklı olarak, son yıllarda daha sıklıkla ifade

edilmeye başlanan yeni yaklaşımlar ile paralel bir şekilde, çevre hukukuna ilişkin teamül hukuku niteliği taşıdığı kabul edilen kimi ilkelerin bulunduğu ve bu uluslararası teamül kuralları ve ilkelerin, kara kaynaklı deniz kirliliği durumunda devletlerin uluslararası sorumluluğunun ileri sürülmesi açısından güçlü bir dayanak teşkil edebileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Dahası, çevresel zararların zaman ve mekan bakımından sınır tanımayan ve çoğu zaman telafisi mümkün olmayan niteliği göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası hukukun uluslararası toplumla birlikte gelişen ve değişen yapısı çerçevesinde, anılan ilke ve prensiplerin yalnızca sınıraşan kirlilik veya etkileri bağlamında değil, devletlerin kendi yetki alanları içerisindeki deniz ve deniz çevresi kirliliği bakımından da, sınıraşan bir zararın yokluğunda dahi sorumluluğun gündeme gelmesine imkan tanıyabileceği ileri sürülmüştür.

I. ULUSLARARASI HUKUKTA DENİZLERİN KİRLETİLMESİ ve KARASAL FAALİYETLER NEDENİYLE KİRLİLİKTEN KORUNMASI

A. Uluslararası Düzenlemelerde Deniz Kirliliği

Okyanuslar, denizler ve kıyı alanları dünya yüzeyinin üçte ikisinden fazlasını kaplamakta ve gezegendeki suyun yüzde doksan yedisini oluştururken, birer karbon ve ısı emici olarak, küresel ısınmanın yüzde doksandan fazlasını soğurmakta ve insan kaynaklı karbondioksit emisyonlarının yüzde otuzunu emmektedir⁸. Dolayısıyla dünya üzerindeki yaşamın ve biyoçeşitliliğin devamlılığı için su kaynaklarının insan faaliyeti ile kirlenmeye karşı korunması en temel koruma önlemlerinden birini teşkil etmektedir.

Sahip olduğu hayati öneme karşın, ne var ki, uluslararası hukukta denizlerin korunması, çevresel koruma konusundaki farkındalığın da geç gelişmesi nedeniyle ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmeye başlamıştır⁹. Bu bağlamda, ilk çok taraflı uluslararası anlaşma olan “Denizlerin Petrolle Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme (OILPOL)”¹⁰, 1954 yılında Avrupalı kıyı

⁸ BM Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı, Sürdürülebilir Kalkınma: “Oceans and Seas”, <https://sdgs.un.org/topics/oceans-and-seas>. (Erişim Tarihi 27.11.2023)

⁹ TANAKA, ibid.

¹⁰ Denizlerin Petrolle Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 12 Mayıs 1954, Yürürlük tarihi 26 Temmuz 1958) 327 UNTS 3.

devletlerinin girişimleriyle Londra’da düzenlenen “Petrol Kirliliği Sebebiyle Deniz Kirliliği Konferansı” neticesinde imzalanmıştır. Devamında, 1958 tarihinde Cenevre’de düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) Deniz Hukuku Konferansı sonucunda imzalanan “Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi¹¹” ile “Kıta Sahanlığı Sözleşmesi¹²”nde ise deniz çevresinin korunmasına dair doğrudan herhangi bir hüküm eklenmezken, aynı Konferans sonucunda düzenlenen Açık Deniz Sözleşmesi’nde¹³ ise gemilerden veya boru hatlarından petrol boşaltılması veya deniz yatağının ve altının işletilmesi ve araştırılmasından kaynaklanan kirlilik ile radyoaktif atıkların denizlere boşaltılması gibi sınırlı kirlilik kaynaklarına yer verilmiştir. Devletlerin nükleer kirliliğin önlenmesinde ayrıca uluslararası örgütlerle de iş birliği yapmaları hususu öngörülmüştür. Ancak bu yükümlülükler deniz kirliliğinin tüm kaynaklarını kontrol etmek ve düzenlemek veya deniz çevresini korumak için genel bir yükümlülük teşkil etmemekte ve afaki tanımlamalar içermektedir¹⁴. Dolayısıyla 1970’li yıllara gelinceye değin devletlerin denizlerin kirlenmesi konusunda geniş bir takdir yetkisi bulunduğunu söylemek mümkündür¹⁵.

1967 yılında meydana gelen *Torrey Canyon*¹⁶ kazasını takiben yaşanan gelişmeler sonucunda ise, açık denizlerde gerçekleşen ve deniz kirliliğine yol açan kazalarda kıyı devletlerinin müdahale hakkı tartışması ortaya çıkmış ve konu benzer bir durumda kıyı devletlerinin hukuki durumlarının açıklığa kavuşturulması ve

¹¹ Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (Kabul tarihi 29 Nisan 1958, Yürürlük tarihi 10 Eylül 1964) 516 UNTS 205.

¹² Kıta Sahanlığı Sözleşmesi (Kabul tarihi 29 Nisan 1958, Yürürlük tarihi 10 Haziran 1964) 499 UNTS 311.

¹³ Açık Deniz Sözleşmesi (Kabul tarihi 29 Nisan 1958, Yürürlük tarihi 30 Eylül 1962), 450 UNTS 11.

¹⁴ BOYLE Alan E., “Marine Pollution under the Law of the Sea Convention”, *The American Journal of International Law*, C.79, 1985, ss. 347-372, s. 347-348.

¹⁵ TANAKA, ibid., s. 254.

¹⁶ Kazada, Liberya bayraklı *Torrey Canyon* isimli tanker *the Scilly Isles* ve *Lands End* arasında yer alan *Seven Stones* kayalıklarına çarpmış ve taşıdığı 120.000 ton ham petrol yüküyle birlikte o zamana kadar yaşanan en büyük deniz kirliliğine sebep olmuştur. Liberya Hükümeti Araştırma Komitesi tarafından söz konusu kazanın tamamen kaptan hatası nedeniyle gerçekleştiği kabul edilmiştir. Kıyı devleti konumunda bulunan İngiltere, kara sularının ötesinde bulunan tanker enkazından sızan petrolün kendi kıyılarını kirlenmesini engellemek amacıyla tanker enkazını bombalama kararı almış, ancak mevcut uluslararası hukuk uygulamasında söz konusu tankerin açık denizde yabancı bayrak ile seyrediyor olması nedeniyle münhasıran bayrak devleti koruması altında olması dolayısıyla ilgili karar uluslararası camiada itirazlarla karşılanmıştır. Ne var ki İngiltere tarafından Genel Uluslararası Hukuk ilkeleri uyarınca “önleyici meşru müdafaa hakkı” ileri sürülerek tanker yine de imha edilmiş, ancak İngiltere ve Fransa kıyılarının büyük boyutlarda kirlenmesi engellenememiştir.

Bknz. EMANUELLI Claude C., “The Right of Intervention of Coastal States on the High Seas in Cases of Pollution Casualties”, *University of New Brunswick (U.N.B.) Law Journal*, C.25, 1976, ss. 79-96, s. 79-80.; Uluslararası Denizcilik Komitesi, “*Torrey Canyon*”, <https://comitemaritime.org/wp-content/uploads/2018/06/TORREY-CANYON-1.pdf>. (Erişim Tarihi 28.11.2023)

haklarının belirlenmesi amacıyla Birleşik Krallık¹⁷ tarafından Hükümetlerarası Denizcilik Danışma Örgütü'ne¹⁸ (UDDÖ) taşınmıştır¹⁹. Olay, gemi kazaları dolayısıyla kirlilik oluşumu riskine karşı geniş çapta bir farkındalık yaratmış ve sonucunda 1969 yılında “Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizlerde Müdahale Edilmesi Hakkında Uluslararası Sözleşme²⁰” kabul edilmiştir. Yine aynı yıl içerisinde ayrıca “Petrol Kirliliği Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk Hakkında Uluslararası Sözleşme²¹” düzenlenmiştir. Ne var ki, anılan düzenlemeler gemi kaynaklı petrol kirliliğinden etkilenen veya etkilenme tehdidi altında bulunan devletlerin önleyici tedbir alma ve tazminat talep etme haklarına ilişkin düzenlemeler getirmiş ise de gemi kaynaklı kirliliğin diğer biçimlerine ilişkin oldukça sınırlı ve belirli sorunları ele almıştır. Bu nedenle bir süre daha devletlerin deniz çevresine veya bu yolla diğer devletlere verdiği zararlardan dolayı sorumluluğuna ilişkin hukuki uygulama, çeşitli kirlilik zararlarına ilişkin mevcut diğer uluslararası uyuşmazlıklar sonucu genel hatları itibarıyla formüle edilen kısıtlı tahkim ve yargı kararlarından çıkarılan ilkelerin deniz kirliliği zararlarına da uygulanması şeklinde devam etmiş,²²

¹⁷ İngiltere, bitişik bölge kurulmasıyla ilgili olarak herhangi bir bildirim ve iddiada bulunmaması dolayısıyla 1958 Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin “bir kıyı devletin kendi topraklarında veya karasularında sağlık düzenlemelerinin ihlalini önlemek için gerekli kontrolü sağlama”ya ilişkin hükümlerine atıfta bulunamamıştır. EMANUELLI, ibid., s. 79.

¹⁸ Hükümetlerarası Denizcilik Danışma Örgütü, denizlerde güvenliği sağlamanın gemi yoluyla nakliye yapan tüm ülkeler tarafından tabi olunacak uluslararası düzenlemeler geliştirilmesi gerekliliği düşüncesi ile 19. yüzyılın ortalarından itibaren izlenen bir dizi anlaşmayı takiben, daha etkili bir şekilde koruma sağlamak amacıyla kalıcı bir uluslararası kuruluşun kurulması önerisiyle, BM'nin kurulmasından sonra yine 1948 yılında Cenevre'de düzenlenen BM Denizcilik Konferansı sonucunda kurulmuştur. Ne var ki Kurucu Sözleşme 1958 yılında ancak yürürlüğe girebilmiştir. Daha sonra 1982'de örgütün adı “Uluslararası Denizcilik Örgütü” (UDÖ) olarak değiştirilmiştir. Bugün hala aktif olan ve merkezi Londra'da bulunan olan Örgüt, deniz güvenliği konusunda uluslararası anlaşmalar ve alternatif mekanizmalar geliştirmek, uluslararası ticarete ayrımcı ve kısıtlayıcı uygulamalar ile denizcilik şirketlerinin haksız uygulamalarını engellemek ve deniz kirliliğini azaltmak gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Örgüt ayrıca denizcilikle ilgili sorumluluk ve tazminat davalarına da müdahil olmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. UDÖ, “Brief History of IMO”, <https://www.imo.org/en/About/HistoryOfIMO/Pages/Default.aspx>, (Erişim Tarihi 27.11.2023); “Convention on the International Maritime Organization”, <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-on-the-International-Maritime-Organization.aspx>, (Erişim Tarihi 27.11.2023); Encyclopædia Britannica, “International Maritime Organization”, <https://www.britannica.com/topic/International-Maritime-Organization>, (Erişim Tarihi 27.11.2023)

¹⁹ EMANUELLI, ibid., s. 80.

²⁰ Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizlerde Müdahale Edilmesi Hakkında Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 6 Mayıs 1975) 970 UNTS 211.

²¹ Petrol Kirliliği Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk Hakkında Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 19 Haziran 1975) 973 UNTS 3.

²² BOYLE, ibid., s. 349, 366.

deniz kirliliği ve zararlarına münhasır kapsamlı bir sorumluluk hukuku düzenlenmemiştir²³.

1970 ve 80 yıllarına gelindiğinde ise, deniz kirliliğine ilişkin uluslararası düzenlemelerin sayısında artış olmuştur. 1972 yılında, deniz çevresini insan faaliyetlerinden korumaya yönelik ilk küresel sözleşmelerden biri olarak, deniz kirliliğinin tüm kaynaklarının etkin bir şekilde kontrol edilmesini teşvik etmek ve her türlü boşaltım yoluyla denizlerin kirlenmesini önlemek adına uygulanabilir tüm adımları belirlemek amacıyla “Londra Sözleşmesi” olarak da anılan “Atıkların ve Diğer Maddelerin Suya Batırılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi²⁴” imzalanmıştır. Sonrasında, 1973 yılında Uluslararası Denizcilik Örgütü (UDÖ) himayesinde “Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme (MARPOL)²⁵” imzalanmış, anılan Sözleşme daha sonra 1978 Protokolü ile değişikliğe uğrayarak, halen gemilerden kaynaklanan kirliliğe ilişkin temel bir araç olarak kullanılmaya devam etmektedir. Böylelikle bu süreçte antlaşmaların kapsamı petrol kirliliğinin yanı sıra denizlerin kara kaynaklı kirlenmesinin düzenlenmesini de içerecek şekilde tüm boşaltım biçimleri ele alınarak genişlemiştir²⁶.

²³ Bu konuda deniz kirliliği uyuşmazlıklarında değerlendirilen çevre kirliliğine ilişkin örnek bir uluslararası tahkim kararı için bkz. *Trail Smelter* Tahkim Kararı (Amerika Birleşik Devletleri v. Kanada) 1941, 3 RIAA 1905.

Bu karar öncelikle uluslararası hukukta hiçbir devletin kendi topraklarını diğer devletlere zarar verecek şekilde kullanamayacağı (*sic utere iure tuo ut alterum non laedas*) ilkesini dile getirmesiyle bilinmektedir. Kararda değerlendirilen “sınır aşan zarar vermeme” ilkesi, modern çevre hukuku anlayışının temelinde yatan “zarar vermeme” ve “önleme ilkeleri”nin geliştirilmesinde oldukça önemli olmuştur. Bknz. FITZMAURICE Malgosia / WONG Meagan S. / CRAMPIN Joseph, *International Environmental Law: Text, Cases and Materials*, Edward Elgar Publishing, 2022, s.2.

²⁴ Atıkların ve Diğer Maddelerin Suya Batırılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi (Deniz Kirliliğini Önleme Sözleşmesi) (Kabul tarihi 29 Aralık 1972, Yürürlük tarihi 30 Ağustos 1975) 1046 UNTS 138.

1996 yılında Sözleşme’yi modernize etmek ve nihayetinde yerine geçmek üzere “Londra Protokolü” kabul edilmiştir. Protokol kapsamında, “ters liste” olarak adlandırılan listedeki kabul edilebilir atıklar dışında tüm boşaltımlar yasaklanmıştır. Londra Protokolü 24 Mart 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. <https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/London-Convention-Protocol.aspx>. (Erişim Tarihi 28.11.2023)

²⁵ Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme, 1978 Protokolü ile değiştirildiği şekliyle, “MARPOL 73/78” olarak da ifade edilmektedir. (Kabul tarihi 2 Kasım 1973, Yürürlüğe giriş tarihi 2 Ekim 1983) 1340 UNTS 184.

Sözleşme ayrıca 1954 “Denizlerin Petrolle Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme”nin yerini almıştır. Daha fazla bilgi için bkz. [https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-\(MARPOL\).aspx](https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-(MARPOL).aspx). (Erişim Tarihi 28.11.2023)

²⁶ TANAKA, ibid., s. 254.

Bugün ise denizlerin korunması konusunda 1982 yılında imzalanan “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)”²⁷, devletlerin deniz çevresini koruma ve muhafaza etme ile çeşitli kaynaklardan kaynaklanan kirliliği önleme, azaltma ve kontrol etme yükümlülüğü de dahil olmak üzere, deniz hukukuna ilişkin tüm yönleri düzenleyen kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturmaktadır. Sözleşme’de deniz ortamının kirlenmesi, *“doğrudan veya dolaylı olarak, insan eliyle, canlı kaynaklara ve deniz yaşamına zarar verme, insan sağlığına tehlike oluşturma, balıkçılık ve denizin diğer meşru kullanımları da dahil olmak üzere deniz faaliyetlerini engelleme, deniz suyunun kullanım kalitesini düşürme ve olanaklarını azaltma gibi zararlı etkilere yol açan veya bu gibi zararlı etkilere yol açması mümkün bulunan maddelerin veya enerjinin deniz çevresine verilmesi”* olarak ifade edilmektedir²⁸. Söz konusu ifadeden hareketle, deniz kirliliğinin tüm kaynaklarına atıfta bulunularak mevcut ve yeni kaynakları da içerebilecek, genişletilmeye müsait bir tanımlama getirildiği ve anılan tanımın zararlı etkilere yol açması muhtemel maddeleri ve enerjiyi de kapsamı dolayısıyla, gerçekleşmesi muhtemel, olası zararlı etkilerin de düzenlemeye konu edilebileceği ve nihayet, tanımda canlı kaynaklar ve deniz yaşamına yapılan atıf göz önünde bulundurularak, denizde yaşayan organizmaların da deniz çevresi kapsamına girdiği ifade edilmektedir²⁹.

Sözleşme’nin XII. Bölümünde yer alan “Deniz çevresinin kirlenmesini önleme, azaltma ve kontrol etme önlemleri” başlıklı 194. maddesinde ise kirliliğe ilişkin alınacak önlemlerin deniz kirliliğinin çeşitli kaynaklarını kapsayacak şekilde ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Bu itibarla anılan madde incelendiğinde deniz kirliliği kaynaklarının “kara kaynaklı kirlilik, deniz tabanı faaliyetlerinden kaynaklanan kirlilik, boşaltım yoluyla kirlilik, gemilerden kaynaklanan kirlilik ve atmosfer kaynaklı kirlilik” olarak gruplandırıldığı görülmektedir. Ancak doktrinde yaygın olarak kabul edildiği üzere³⁰, deniz kirliliği kaynaklarının ana başlıklar altında değerlendirilmesi, konuya daha sistematik bir yaklaşım sağlamaktadır. Nitekim birçok çalışmada atmosfer yoluyla kirlilik, gemi yahut hava aracı taşımacılığı esnasında

²⁷ BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) (Kabul tarihi 10 Aralık 1982, Yürürlük tarihi 16 Kasım 1994) 1833 UNTS 3.

²⁸ BMDHS Madde 1(4).

²⁹ TANAKA, ibid., s. 255-256.

³⁰ TANAKA, ibid.; FITZMAURICE ve diğ., ibid., HARRISON James, *Saving the Oceans Through Law: The International Legal Framework for the Protection of the Marine Environment*, Oxford University Press, 2017.

oluşan gazların yanı sıra, esasen karasal faaliyetler sonucu ortaya çıkan zararlı gazların atmosfere karışarak çeşitli yağış biçimlerinde yeryüzü su kaynaklarını kirletmesi sonucu meydana geldiğinden, daha ziyade kara kaynaklı kirlilik kapsamında değerlendirilmektedir³¹. Öyle ki, atmosfer yoluyla kirlilik, denize kıyısı olmayan devletlerin de karasal faaliyetler nedeniyle denizlerin kirletilmesinden dolayı sorumlu tutulabilmelerinin ana nedenlerinden biri sayılmaktadır³².

Biz de bu itibarla, anılan yaklaşıma uygun olarak Çalışmamızda deniz kirliliği kaynaklarını “gemi kaynaklı deniz kirliliği, deniz tabanı faaliyetlerinden kaynaklanan kirlilik, boşaltım yoluyla kirlilik ve kara kaynaklı deniz kirliliği” olarak ele almaktayız. Ancak Çalışmamızın konusunu kara kaynaklı deniz kirliliğinin oluşturması nedeniyle deniz kirliliğinin diğer kaynaklarına ve kapsamlarına yalnızca genel bir kanı oluşturulması amacıyla aşağıda kısaca değinilmekte, Çalışmanın devamında ise kara kaynaklı deniz kirliliği konusu uluslararası sözleşmeler, teamül hukuku, hukukun genel ilkeleri ve sorumluluk hukuku bakımından değerlendirilmektedir.

1. Denizlerin Gemi Kaynaklı Nedenlerle Kirletilmesi

Kapasite ve etkinlik açısından deniz taşımacılığı çevreye en az zararlı taşımacılık sistemi olarak değerlendirilmekte ve dünya ticaret hacminin yüzde doksanını karşılamaktadır³³. Ancak yine de gemiler, zehirli kimyasallar içeren boya ve kaplama kullanımı³⁴, seyir ve liman operasyonları sırasında petrol ve türevi ürün

³¹ SANDS Philippe / PEEL Jacqueline / FABRA Adriana / MACKENZIE Ruth, *Principles of International Environmental Law*, 4th Edition, Cambridge University Press, 2018, s. 476.

³² HARRISON, ibid., s. 66.

³³Bknz. Uluslararası Denizcilik Örgütü, “Marine Environment”, <https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/Default.aspx>. (Erişim Tarihi 03.12.2023)

³⁴ HALLERS-TJABBES Cato C. Ten / WEGENER Jan-Willem / VAN HATTUM Bert / KEMP John F. / TEN HALLERS Embartus / REÏTSEMA Tarren J. / BOON Jan P., “Imposex and organotin concentrations in *Buccinum undatum* and *Neptunea antiqua* from the North Sea: Relationship to Shipping Density and Hydrographical Conditions”, *Marine Environmental Research*, C.55, S.3, 2003, ss. 203-233.

sızıntıları³⁵, gürültü³⁶, diğer tehlikeli ve zararlı maddeler kapsamındaki atıklar³⁷, balast suyu deşarjı veya balast suyuyla taşınan istilacı türler³⁸ yahut da kanalizasyon, çöp, egzoz gazı emisyonları veya mürettebatın günlük faaliyetleri³⁹ gibi nedenlerle deniz çevresini ve ekosistemini olumsuz etkileyebilmektedir⁴⁰. Nitekim, tüm deniz çevre kirliliğinin yüzde on birini gemi kaynaklı atıklar oluşturmaktadır⁴¹.

BMDHS 194. maddesi, XII. Bölüm uyarınca alınacak tedbirlerin deniz çevresinin tüm kirlilik kaynaklarına ilişkin olduğunu ve söz konusu tedbirlerin, diğerlerinin yanı sıra, mümkün olan en düşük düzeye indirmek üzere,

3(b) bendinde, *“gemilerden kaynaklanan kirliliği, özellikle kazaların önlenmesi ve acil durumların ele alınmasını, denizdeki operasyonların güvenliğini sağlanmasını, kasıtlı ve kasıtsız deşarjların önlenmesini ve gemilerin tasarımı, inşası, teçhizatı, işletimi ve personelinin düzenlenmesine yönelik tedbirleri”* kapsamı gerektiğini düzenlemiştir. Bu itibarla Sözleşme, gemilerden kaynaklanan kirliliği açıkça deniz kirliliğinin bir kaynağı olarak belirtmekle birlikte, Sözleşme’nin 211(1) maddesi ayrıca Devletlere, *“yetkili uluslararası örgüt veya genel diplomatik konferanslar aracılığıyla hareket ederek ... deniz çevresinin gemi kaynaklı kirliliğini*

³⁵ TALLEY Wayne K., “Environmental Impacts of Shipping”, Editörler: David A. Hensher ve Kenneth J. Button, *Handbook of Transport and the Environment*, C.4, Emerald Group Publishing Limited, 2003, ss. 279-291.

³⁶ CHAHOURI Abir / ELOUAHMANI Nadia / OUCHENE Hanan, “Recent Progress in Marine Noise Pollution: A Thorough Review”, *Chemosphere*, C.291, S.2, 2022, ss. 1-13.

³⁷ LARSSON Kjell / CARLSON Ulrica / STÅLNACKE Erik, “Recurrent Discharges of Non-Petroleum Substances from Chemical Tankers in Swedish Marine Natura 2000 Sites are against the Aims of EU Directives”, *Ambio*, C.54, 2024, ss. 839-849.

³⁸ ANDERSSON Karin E. / BRYNOLF Selma / LINDGREN John Fredrik / WILEWSKA-BIEN Magda, *Shipping and the Environment - Improving Environmental Performance in Marine Transportation*, Springer Berlin Heidelberg, 2016.

³⁹ ZHANG Shuanghong / CHEN Jihong / WAN Zheng / YU Mingzhu / SHU Yaqing / TAN Zhijia / LIU Jiaguo, “Challenges and Countermeasures for International Ship Waste Management: IMO, China, United States, and EU”, *Ocean & Coastal Management*, C.213, 2021.

⁴⁰ Örneğin, BM’ye deniz çevresinin korunması konusunda tavsiyelerde bulunan bağımsız araştırmacılar tarafından oluşan grup “Deniz Çevresinin Korunması Bilimsel Yönleri Uzmanlar Grubu (GESAMP)”, yalnızca gemicilik faaliyetleri nedeniyle okyanuslara her yıl 200.000 tondan fazla petrol salındığını tahmin etmektedir. GESAMP’in 2007 yılında deniz çevresine ilişkin sunduğu detaylı rapor için Erişim Adresi: GESAMP, “Estimates of Oil Entering the Marine Environment from Sea-Based Activities”, GESAMP Reports and Studies, No.75, 2007.

https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/12477/gesamp_rs75e.pdf?sequence=1&3BisAllowed=. (Erişim Tarihi 12.12.2023)

⁴¹ BAYAZİT Ozan / KAPTAN Mehmet, “Evaluation of the Risk of Pollution Caused by Ship Operations through Bow-Tie-Based Fuzzy Bayesian Network”, *Journal of Cleaner Production*, C.382, 2023, ss. 1-15, s.1.

önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için uluslararası kurallar ve standartlar oluşturma” yükümlülüğü getirmektedir. Bu nedenle, gemilerden kaynaklanan kirliliğe ilişkin uluslararası kurallar ve standartları belirlemek ile bunların uygulamasına yönelik hareket etmek kurumsal bir çerçeve etrafında iş birliği gerektirmektedir. Bu bağlamda BMDHS’de uluslararası standartların geliştirilmesine yönelik diğer yetkilerin aksine, Madde 211(1) için bu yetkinin UDÖ’ne bırakıldığı belirtilmektedir⁴². Nitekim UDÖ, kurucu Sözleşmesi’nin ilk maddesi ile de *“uluslararası ticarete ilişkin gemiciliği etkileyen her türlü teknik konuya ilişkin hükümet düzenlemeleri ve uygulamaları alanında Hükümetler arasında iş birliği için mekanizma sağlamak ve deniz emniyeti ve seyrüseferlerin efektifliği için gemilerden kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesi ve kontrolüne ilişkin konularda standart belirlemekle”* görevlendirilmiştir⁴³. Ancak, bölgesel deniz organlarının da gemi kaynaklı kirliliğin önlenmesinde rolü bulunduğu yine kimi yazarlarca değerlendirilmektedir⁴⁴.

Deniz çevresinin gemi kaynaklı kirliliğine yönelik kural ve standartları belirlemekle yetkili kılınan UDÖ, değişen ve gelişen yeni durum ve sorunlara yönelik olarak da halihazırda düzenlenmiş bulunan Sözleşmelerde değişiklik yapmak veya ek Protokoller aracılığıyla yeni düzenlemeler getirmek konusunda belirli usuller çerçevesinde görev ve yetki sahibi bulunmaktadır. Örneğin MARPOL Sözleşmesi’nin, UDÖ düzenleyici anlaşmalarında yapılan değişikliklerin kabul edilme şekline ilişkin iyi bir örnek teşkil ettiği ifade edilmektedir⁴⁵. MARPOL, UDÖ organizasyonu altında kabul edilen en önemli çok taraflı olarak sözleşme olarak değerlendirilmekte⁴⁶ ve boşaltım, deniz yatağı keşfi veya faaliyetleri ya da bilimsel çalışmalar nedeniyle

⁴² HARRISON, ibid., s. 116; UDÖ Sekreteryası, “Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the International Maritime Organization,” Document LEG/Misc.8, 30 Jan 2014.

⁴³ UDÖ Sözleşmesi, Madde 1(a). UDÖ Sözleşmesi hakkında bkz. <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-on-the-International-Maritime-Organization.aspx>. (Erişim Tarihi 12.12.2023)

⁴⁴ MOLENAAR Erik J., “Options for Regional Regulation of Merchant Shipping Outside the IMO, with Particular Reference to the Arctic Region”, Ocean Development&International Law, C.45, S.3, 2014, ss. 272-298.; RINGBOM Henrik, “Vessel-Source Pollution”, Editör: Rosemary Rayfuse, *Research Handbook on International Marine Environmental Law*, Edward Elgar, 2016, ss.105-131.; HARRISON, ibid.

⁴⁵ HARRISON, ibid., s. 120.

⁴⁶ ROTHWELL Donald R. / STEPHENS Tim, *The International Law of the Sea*, Hart Publishing, 2010, s. 348.

meydana gelen kirlilik gibi istisnalar dışında, gemilerden kaynaklanan tüm deniz kirliliğine yönelik kapsamlı bir kural ve standartlar bütünü sunmaktadır.

Denizlerin gemi kaynaklı kirliliğine ilişkin olarak UDÖ veya BM himayesi altında belirli sorunlara özgü olarak düzenlenen ayrıca, “Petrol Kirliliğine Hazırlık, Müdahale ve İş Birliğine İlişkin Uluslararası Sözleşme⁴⁷”, Açık Denizlerde Petrol Kirliliği Durumlarında Müdahaleye İlişkin Uluslararası Sözleşme⁴⁸”, “Petrol Kirliliğinden Doğan Hukuki Sorumluluğa İlişkin Uluslararası Sözleşme ve 1992 tarihli Protokolü⁴⁹”, “Petrol Kirliliği Zararları İçin Uluslararası Tazminat Fonu Kurulmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ve 1992 Protokolü⁵⁰”, “Denizde Can Güvenliği Uluslararası Sözleşmesi⁵¹”, “Gemilerde Zararlı Zehirli Boya Sistemlerinin Kontrolüne İlişkin Uluslararası Sözleşme⁵²”, “Gemilerin Balast Suyu ve Tortularının Kontrolü ve Yönetimine İlişkin Uluslararası Sözleşme⁵³” ve “Kutup Bölgelerinde Faaliyet Gösteren Gemilere İlişkin Uluslararası Kod⁵⁴” gibi farklı birçok uluslararası sözleşme ve protokol bulunmaktadır.

2. Denizlerin Deniz Tabanında Yürütülen Faaliyetler Nedeniyle Kirlenmesi

Deniz tabanının genel topografyası kıta sahanlığı, kıta eğimi, kıta yükselimi, kıta kenarı ve derin okyanus tabanı olarak sınıflandırılmaktadır⁵⁵. Bu terimler kara

⁴⁷ Petrol Kirliliğine Hazırlık, Müdahale ve İş Birliğine İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 30 Kasım 1990, Yürürlük tarihi 13 Mayıs 1995) 1891 UNTS 51.

⁴⁸ Açık Denizlerde Petrol Kirliliği Durumlarında Müdahaleye İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 6 Mayıs 1975) 970 UNTS 211.

⁴⁹ Petrol Kirliliğinden Doğan Hukuki Sorumluluğa İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 19 Haziran 1975) 973 UNTS 3 ve 27 Kasım 1992 tarihli Protokolü (Yürürlük tarihi 30 Mayıs 1996)

⁵⁰ Petrol Kirliliği Zararları İçin Uluslararası Tazminat Fonu Kurulmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 18 Aralık 1971, Yürürlük tarihi 16 Ekim 1978) 1110 UNTS 57 ve 1992 Protokolü (Yürürlük tarihi 30 Mayıs 1996)

⁵¹ Denizde Can Güvenliği Uluslararası Sözleşmesi (Kabul tarihi 1 Kasım 1974, Yürürlük tarihi 25 Mayıs 1980) 1184 UNTS 278.

⁵² Gemilerde Zararlı Zehirli Boya Sistemlerinin Kontrolüne İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 5 Ekim 2001, Yürürlük tarihi 17 Eylül 2008) 2244 UNTS 397.

⁵³ Gemilerin Balast Suyu ve Tortularının Kontrolü ve Yönetimine İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 13 Şubat 2004, Yürürlük tarihi 8 Eylül 2017) IMO Doc BWM/CONF/36.

⁵⁴ Kutup Bölgelerinde Faaliyet Gösteren Gemilere İlişkin Uluslararası Kod (Kabul tarihi 21 Kasım 2014, Yürürlük tarihi 1 Ocak 2017) IMO Res MSC.385(94) ve MEPC.264(68).

⁵⁵ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. TABANLI Figen, Uluslararası Hukukta Deniz Yatağı Faaliyetlerinden Kaynaklı Deniz Kirliliği ve Devletlerin Sorumluluğu (Doktora Tezi), Hacettepe

parçalarından su altında farklı derinliklere ve farklı uzaklıklara gidildikçe belirlenen jeolojik yapıları ifade etmekle birlikte, örneğin kıyı devletlerin egemenlik hak ve yetkilerinin sınırlarını belirleyebilmek gibi, tabi olunan farklı uygulama ve hukuku tespit edebilmek adına uluslararası hukuki metinlerde de kendilerine yer bulmaktadır. Nitekim, BMDHS madde 76. uyarınca, *“Bir kıyı Devletinin kıta sahanlığı, kara ülkesinin doğal uzantısı boyunca karasularının ötesinde kıta kenarının dış eşiğine veya kıta kenarının dış eşiğinin bu mesafeye kadar uzanmadığı durumlarda karasularının genişliğinin ölçüldüğü esas hatlardan itibaren iki yüz deniz mili mesafeye kadar uzanan denizaltı alanlarının deniz yatağı ve toprak altından oluşur.”* şeklinde ifade edilmektedir.

Deniz tabanının petrol ve doğal gaz gibi kimi doğal kaynaklar açısından zengin bulunması ile gelişen teknolojinin bu kaynakları erişebilir hale getirmesiyle deniz yatakları ve burada yer alan kaynakların çıkarılması ve paylaşılması konusunda devletlerin hak ve yükümlülükleri tartışılmaya başlanmış, deniz tabanlarının haberleşme ve enerji kaynaklarının taşınması konusunda kullanılmaya başlanmasıyla da meydana gelen uyuşmazlıkların sayısında artış olmuştur. Ayrıca, deniz tabanı sondaj işlemleri esnasında ortaya çıkan çamurun, hidrokarbonlar gibi zehirli kirleticilerin yanı sıra ayrıca kadmiyum, bakır, kurşun, cıva ve nikel gibi ağır metaller içermesi de çevresel etki yönünden bu tür faaliyetlerin düzenlenmesi ve denetlenmesi yolunda bir zaruriyet oluşturmıştır⁵⁶. Bu nedenle uluslararası hukukun denizaltı alana ve deniz tabanına yönelik kimi usul ve esaslar belirlemesi kaçınılmaz hale gelmiştir⁵⁷. 1958 Cenevre Sözleşmeleri her ne kadar deniz tabanı faaliyetleri konusunda ayrıntılı düzenlemeler öngörmemiş ise de, Açık Denizler Sözleşmesi 24. madde ile devletlere *“gemilerden veya boru hatlarından petrol boşaltılması veya deniz yatağı ve toprak altının işletilmesi ve araştırılmasından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek için, konuya ilişkin mevcut anlaşma hükümlerini dikkate alarak düzenlemeler yapma”* konusunda genel bir yükümlülük getirmiştir. Kıta Sahanlığı Sözleşmesi’nin 5. maddesi de, kıyı devletlerine kıta sahanlığı alanının etrafında yer alan güvenlik bölgelerinde,

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, s. 5-8.

⁵⁶ ESMAEILI Hossein, *The Legal Regime of Offshore Oil Rigs in International Law*, Aldershot: Ashgate, 2001, s. 148-149, aktaran TANAKA, ibid., s. 260.

⁵⁷ AKSAR Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 25, aktaran TABANLI, ibid., s.9.

denizdeki canlı kaynakların zararlı etkenlerden korunması için uygun tüm önlemlerin alınması gibi genel bir yükümlülük getirmekle yetinmiştir⁵⁸.

BMDHS ile kıyı devletleri, yargı yetkileri altında bulunan deniz yatağı faaliyetlerinden dolayı ve yine yargı yetkileri altındaki yapay ada, tesis ve benzeri yapılardan kaynaklanan veya bunlarla ilişkili olarak ortaya çıkan deniz çevresi kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için yasa ve yönetmelikler kabul etmekle yükümlü kılınmıştır⁵⁹. Devletlerce bu itibarla alınması öngörülen yasa ve yönetmeliklerin ise, maddenin üçüncü fıkrası gereği uluslararası kural, standart ve tavsiye edilen uygulama ve usullerden daha etkin prensipler öngörmesi gerektiği düzenlenmiştir. Ayrıca devletlerin bu konuda bölgesel düzeyde birbirleriyle uyumlu politikalar oluşturması öngörülürken, yetkili uluslararası örgütler veya diplomatik konferanslar aracılığıyla hareket ederek, küresel ve bölgesel kurallar, standartlar ve tavsiye uygulama ve prosedürler oluşturması yükümlülüğü getirilmiştir. Sözleşme'nin 209. maddesi ile de devletlerin uluslararası deniz yatağındaki faaliyetleri nedeniyle kirlilik konusu düzenlenmiş ve deniz çevresinin alandaki faaliyetlerden dolayı meydana gelen kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için Sözleşme'nin XI. Bölümünde yer alan düzenlemeler uyarınca uluslararası kurallar, düzenlemeler ve prosedürler oluşturulması öngörülmüştür. Ayrıca, devletlerin, bu konuda öngörülen uluslararası kurallar, yönetmelikler ve usullerden daha az etkili olmamak kaydıyla, kendi bayraklarını taşıyan veya sicillerine kayıtlı olan veya yetkileri altında faaliyet gösteren gemi, tesis, yapı ve diğer cihazlar tarafından alanda gerçekleştirilen faaliyetlerden kaynaklanan deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için yasa ve yönetmelikler kabul etmeleri hususu düzenlenmiştir.

Yukarıda anılan küresel düzenlemelerin yanı sıra, devletlerin hem yetki alanları içerisinde hem de ulusal yetki alanları dışında gerçekleştirdikleri veya gerçekleştirecekleri ve canlı ve/veya cansız deniz tabanı ve toprakaltı kaynaklarını çıkarma ve işletme faaliyetlerinden kaynaklanan kirlilik konusunda dolaylı olarak kimi yükümlülükler öngören “Açık Denizler Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması (BBNJ)⁶⁰” ve

⁵⁸ TANAKA, ibid., s. 302.

⁵⁹ BMDHS, m. 208.

⁶⁰ Açık Denizler Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması (BBNJ) (Kabul tarihi 19 Haziran 2023). Daha fazla bilgi için bkznz. <https://www.un.org/bbnjagreement/en>. Erişim Tarihi 04.05.2024.

“Güney Pasifik Bölgesi Doğal Kaynaklarının ve Çevresinin Korunması Sözleşmesi (SPREP/Noumea Sözleşmesi)⁶¹ gibi başkaca küresel ve bölgesel hukuki düzenlemeler de bulunmaktadır. Nihayet, günümüzde giderek daha fazla tartışma konusu haline gelen⁶² ve insanlığın ortak mirası olarak görülen deniz yatağına ilişkin faaliyetlere yönelik olarak, bugün, küresel bir hareket planı oluşturmak ve bu çerçevede hareket etmek üzere kurulan Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi (UDYO)⁶³’nin rolünün giderek önem kazandığını ileri sürmek mümkündür⁶⁴.

3. Denizlerin Boşaltım Nedeniyle Kirlenmesi

Uzunca bir süre istenmeyen atıkları boşaltma yeri olarak görülen denizlerin bu konuda zararlı etkilere maruz kalması ve kirliliği yolundaki ilk uluslararası endişe, nükleer atıkların denizde bertaraf edilmesine ilişkin olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, 1958 Açık Deniz Sözleşmesi bu nedenle devletlere “radyoaktif atıkların denize dökülmesi nedeniyle denizlerin kirlenmesini önlemek için tedbirler alma” çağrısında bulunmuştur⁶⁵. Zamanla denizlere dökülen diğer atıkların da deniz çevresi üzerindeki etkilerinin tartışılmaya ve görülmeye başlanmasıyla, denizlerin boşaltım yoluyla kirliliği konusunda uluslararası hukuki düzenlemelerde bulunma ihtiyacı doğmuştur.

Deniz hukukuna ilişkin en temel hukuki metin olan BMDHS, diğer kirlilik kaynaklarının aksine boşaltım yoluyla kirliliğe ilişkin bir tanımlama getirmiş ve ilk maddenin beşinci fıkrasında “boşaltım”, “*atıkların veya diğer maddelerin gemilerden,*

⁶¹ Güney Pasifik Bölgesi Doğal Kaynaklarının ve Çevresinin Korunması Sözleşmesi (Noumea Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Kasım 1986, Yürürlük tarihi 22 Ağustos 1990) 26 ILM 38.

⁶² Deniz tabanı faaliyetlerine ilişkin daha fazla bilgi edinmek için bkz, TABANLI, ibid.; HARRISON, ibid.; BANET Catherine, Editör: Catherine Banet, *The Law of the Seabed: Access, Uses, and Protection of Seabed Resources*, 2020, Brill; TUNNICLIFFE Verena / METAXAS Anna / LE Jennifer / RAMIREZ-LLODRA Eva / LEVIN Lisa A., “Strategic Environmental Goals and Objectives: Setting the Basis for Environmental Regulation of Deep Seabed Mining.” *Marine Policy*, C.114, 2020; JAECKEL Aline L., *The International Seabed Authority and the Precautionary Principle: Balancing Deep Seabed Mineral Mining and Marine Environmental Protection*, Brill Nijhoff, 2017.

⁶³ UDYO, BMDHS ve 1994 BMDHS XI. Bölüm’ün Uygulanmasına ilişkin Anlaşma kapsamında kurulan özerk bir uluslararası örgüt olup, BMDHS’e Taraf Devletlerin alandaki maden kaynaklarıyla ilgili tüm faaliyetleri organize ve kontrol etmesini sağlamaktadır. UDYO bu bağlamda, deniz çevresinin derin deniz yatağıyla faaliyetlerinden kaynaklanabilecek zararlı etkilere karşı etkili bir şekilde korunmasını sağlama yetkisine sahip bulunmaktadır. UDYO hakkında daha fazla bilgi için bkz. UDYO, “About ISA”, <https://www.isa.org.jm/about-isa/>. (Erişim Tarihi 05.05.2024)

⁶⁴ TANAKA, ibid., s. 260.

⁶⁵ HARRISON, ibid., s. 93.

uçaklardan, platformlardan veya denizdeki diğer insan yapımı yapılardan kasıtlı olarak atılması ve/veya gemilerin, uçakların, platformların veya denizdeki diğer insan yapımı yapıların kasıtlı olarak bertaraf edilmesi” olarak tanımlanmıştır. Fıkranın devamında ise boşaltım nedeniyle kirlilik kapsamında değerlendirilmesi mümkün bulunmayan haller belirtilerek, deniz kirliliğinin diğer kaynaklarını düzenleyen hukuki rejimler ile muhtemel bir kesişim ve çatışma durumu engellenmek istenmiştir. Ne var ki hangi hukuki kurallar bütünü altında değerlendirilmesi gerektiği konusunda kesin bir kanıya varılması güç bulunan kimi alanlar bulunduğu yine de doktrinde ifade edilmektedir⁶⁶. Bununla birlikte, Sözleşme’nin 210. maddesi ile, devletlere deniz çevresinin boşaltım yoluyla kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için kanun ve yönetmelikler kabul edilmesi yükümlülüğü getirilmiş ve bu kapsamda düzenlenen ulusal yasa ve yönetmeliklerin boşaltım yoluyla kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrolüne ilişkin kabul edilen küresel kural ve standartlardan daha etkili hükümler getirmesi şartı öngörülmüştür. Anılan hukuki düzenlemeler ile, ilgili devletin yetkili makamlarının izni bulunmadıkça boşaltım yapılmamasını sağlamak amaçlanmakta olup, maddenin beşinci fıkrasında, ayrıca, devletlerin yetkileri altında bulunan karasuları gibi alanlara yapılan boşaltım faaliyetlerinin kıyı devletinin açık ön onayına tabi bulunduğu düzenlenmiştir. İlgili maddede devletlerin iç sularına yönelik herhangi bir hüküm yer almazken, bu alanların devletlerin tam egemenliği altında bulunması dolayısıyla, bu sularda kıyı devletinin onayı bulunmaksızın herhangi boşaltım faaliyetinde bulunulamayacağı tartışmasızdır⁶⁷. Nihayet, BMDHS 210. maddede atıfta bulunulan uluslararası kural ve standartların, 1972 Londra Sözleşmesi ve 1996 Protokolü olduğu kabul edilmekte ve bu itibarla BMDHS’ye taraf devletlerin, Londra Sözleşmesi’ne taraf bulunmasalar dahi Sözleşme ile öngörülen hükümlerle bağlı bulundukları değerlendirilmektedir⁶⁸.

4. Denizlerin Kara Kaynaklı Faaliyetler Nedeniyle Kirlenmesi

Karasal faaliyetlerde kullanılan her türlü metal, inşaat, tekstil ve plastik atıkları, ilaçlar, besin ve pestisit kalıntıları, patojenler gibi pek çok zararlı endüstriyel ürün ve atıklar, konut tipi atıklar ve nükleer atıklar bir devletin iç sularını, haliç ve kıyılarını

⁶⁶ Bknz. HARRISON, *ibid.*, s. 94.

⁶⁷ TANAKA, *ibid.*, s. 298.

⁶⁸ HARRISON, *ibid.*, s. 101.

kirletmektedir. İnsan yerleşimlerinin bulunduğu ve doğrudan etkileşimde bulunulan su kenarları daha geniş su kütleleri ile birleştğinde ise çok daha geniş kıyı bölgelerini, koyları, haliçleri ve hatta resifleri doğrudan kirlilik nedeniyle bozabilmekte⁶⁹, özellikle sanayi devriminden sonra endüstriyel, kanalizasyon ve tarım kaynaklı çok daha fazla atık bu yolla deniz ve okyanuslara ulaşmaktadır⁷⁰. Ayrıca, kara kökenli faaliyetler hava kirliliğine de yol açmakta, havada asılı kalan çözünmüş bakır, nikel, cıva ve daha pek çok sentetik organik bileşikler⁷¹ rüzgar ve yağış gibi atmosfer olayları aracılığıyla yine denizlere taşınabilmekte ve deniz çevresinde kirlilik oluşturabilmektedir. Nitekim kara kaynaklı kentsel, endüstriyel ve tarımsal atıklar tüm deniz kirliliğinin yüzde seksenini oluşturmaktadır⁷². Kirlilik dolayısıyla ortaya çıkan bozulma sonucu denizlerde oluşan yüzey aktif maddeler ve alg patlamaları ise okyanus sularındaki oksijeni tüketmekte ve hem deniz çevresine hem de biyoçeşitliliğine büyük zararlar vermektedir⁷³.

Deniz kirliliğinin kaynakları arasındaki kayda değer payına rağmen kara kaynaklı kirlilik uluslararası camiada ancak 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı) esnasında tartışma konusu edilmiş ve kabul görmüş, böylece ilk kez bir uluslararası belgede⁷⁴ yerini almıştır. Ne var ki, dünya üzerindeki su kaynaklarının genişliği ve dolayısıyla düzenli olarak izlenmelerinin ve kontrollerinin sağlanmasının her açıdan maliyetli oluşu, insanların deniz ve deniz çevresine etki eden aktivitelerinin çokluğu ve değişimi, kirleticilerin ve etkilerinin tam olarak tespit edilip anlaşılamaması ve deniz ekosistemlerinin doğasının halen tam olarak kavranamaması⁷⁵ gibi nedenlerle Stockholm Konferansı'ndan bugüne kara kaynaklı deniz kirliliğine özgü uluslararası camia tarafından kabul görmüş bir kural ve

⁶⁹ SREELATHA K. / LAKSHMI A. Anantha / SANDHYA Vinayakam, "Marine Pollution: Causes, Types, Effects & Prevention", International Journal of Current Science, C.12, S.2, 2022, ss. 209-217, s. 211.

⁷⁰ WEIS Judith S., *Marine Pollution: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2014, s. 5.

⁷¹ GESAMP, "A Sea of Troubles", *Reports and Studies*, No.70, 2001, s. 21; TANAKA, ibid., s. 256.

⁷² BM Çevre Programı (UNEP), "Marine Pollution- Land-based Pollution", <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme/marine-pollution>, (Erişim Tarihi 10.12.2023)

⁷³ SREELATHA ve diğ., ibid.

⁷⁴ BM "İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesi (Stockholm Deklarasyonu)", 5-16 Haziran 1972 BM Çevre Konferansı, Stockholm (Kabul tarihi 16 Haziran 1972). Bu konuda daha fazla bilgi ve Deklarasyon metni için bkz. <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>. (Erişim Tarihi 13.12.2023)

⁷⁵ Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Üyesi Raporu, 2004, aktaran KIRK Elizabeth A., "Noncompliance and the Development of Regimes Addressing Marine Pollution from Land-Based Activities", *Ocean Development & International Law*, C.39, 2008, ss. 235-256, s. 236.

yükümlülükler bütünü oluşturulabilmiş değildir. Bu nedenle kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin hükümlerin yer aldığı tek küresel Sözleşme BMDHS olup, diğer uluslararası düzenlemeler kimi bölgesel çerçeve anlaşmalar ve yine bölgesel sözleşmeler ile sınırlıdır.

Ancak Çalışmamızın devamında ele alınacağı üzere, denizlerin kara kaynaklı faaliyetler dolayısıyla kirliliğine özgü bir uluslararası anlaşma veya otorite bulunmaması, esasında bu konuda meydana gelen uyuşmazlıklara ilişkin uygulanacak herhangi bir kural veya ilkelerin büsbütün yokluğu anlamına gelmemektedir. Nitekim bugün, 1980’li yıllarda ifade edildiği gibi kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin uluslararası mahkemelerde görülen herhangi bir uyuşmazlık bulunmadığını veya sınır ötesi herhangi bir olay bildirilmediğini⁷⁶ iddia etmek de güçtür. Örneğin, 2021 yılında başlayan ve Japonya’nın bir nükleer tesise ait nükleer atıkları borular aracılığıyla okyanusa boşaltma kararına karşı ortaya çıkan endişe ve tartışmalar, başta Japonya halkı olmak üzere komşu ülkeler Kore ve Çin tarafından da dile getirilmiş ve konu uluslararası mercilere taşınarak, kara kaynaklı kirlilik ve boşaltım yoluyla kirlilik ile bunlara ilişkin uygulama mekanizmaları hakkında uluslararası görüş ve tavsiyelerde bulunulmasını gerektirmiştir⁷⁷. Dolayısıyla Çalışmamızda kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin olarak, başta BMDHS hükümleri ve bölgesel anlaşmalar değerlendirildikten sonra, kendilerine uluslararası yargı mercii kararları ve tavsiye görüşlerinde yer bulmuş ve istikrarlı devlet uygulamalarından doğan teamül kuralları ile uluslararası hukukun genel ilkeleri ve çevre hukuku kapsamında kabul edilen ve uygulanan kimi diğer anlaşmalardan kaynaklanan koruma yükümlülüklerinin uygulanabilirlikleri tartışılacaktır.

⁷⁶ QING-NAN Meng, *Land-Based Marine Pollution: International Law Development*, Graham & Trotman, 1987, s. 63.

⁷⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. NISHIKAWA Grace / HESSELMAN Marlies, “Fukushima Nuclear Waste Water Disputes Continued: International Law in Japanese Court?”, *EJIL:Talk! - Blog of the European Journal of International Law*, <https://www.ejiltalk.org/fukushima-nuclear-waste-water-disputes-continued-international-law-in-japanese-court/>. (Erişim Tarihi 14.07.2024)

B. Uluslararası Hukukta Denizlerin Karasal Faaliyetlerden Doğan Kirlilikten Korunması

Kara kaynaklı deniz kirliliğinin gündeme geldiği ilk uluslararası belge Stockholm Deklarasyonu'dur. Anılan belgenin kabul edildiği 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı, ekonomik büyüme, hava, su ve okyanusların kirlenmesi ile farklı coğrafyalardaki toplulukların refahı arasında bağlantı kurarak, çevrenin korunmasını ve buna yönelik eylem planları oluşturulmasını konu edinen ve bu konuda uluslararası diyalog kuran ilk küresel girişim olarak değerlendirilmektedir⁷⁸. Ancak doğası gereği söz konusu Belge'nin devletler üzerinde bağlayıcı herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Anılan Belge yalnızca çevrenin korunması konusunda birtakım prensip ve ilkeler belirlemekte ve devletleri uluslararası alanda ve iç hukuklarında belirlenen ilkeler doğrultusunda hareket etmeye davet etmektedir.

Deklarasyon Metni'nde yer alan 7. ilke, devletlere, *“denizlerin, insan sağlığı için tehlike yaratabilecek, canlı kaynaklara ve deniz yaşamına zarar verebilecek veya denizin diğer meşru kullanımına veya kullanım olanaklarına zarar verebilecek, müdahale edebilecek maddelerle kirlenmesini önlemek için mümkün olan tüm adımları atma”* çağrısında bulunmakla, kara kaynaklı kirlilik de dahil tüm kirlilik kaynaklarının engellenmesine yönelik genel bir prensip belirlemektedir. Devletler söz konusu prensibe uygun hareket edip etmemek veya anılan prensip doğrultusunda ne şekilde hareket edecekleri konusunda dolayısıyla geniş bir takdir yetkisine sahiptirler. Bununla birlikte, kara kaynaklı deniz kirliliğine yönelik başkaca esnek hukuk (*soft law*) belgeleri de bulunmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin uluslararası hukukun kaynaklarına yer verilmekte olup, Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsünde⁷⁹ belirtilen kaynaklara paralel bir yaklaşım benimseyerek, ilkin uluslararası

⁷⁸ BM, “United Nations Conference on the Human Environment”, <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>. (Erişim Tarihi 13.12.2023)

⁷⁹ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, 38. maddesinde uluslararası hukukun kaynakları başlıca “uluslararası anlaşmalar, uluslararası teamül ve hukukun genel ilkeleri” olarak belirtilmektedir. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü için bkz. https://www.icj-cij.org/statute#CHAPTER_II. (Erişim Tarihi 12.12.2023)

sözleşmeleri incelemeyi, daha sonra uluslararası teamül ve genel ilkeleri ele almayı uygun gördük. Uluslararası yargı merci kararlarına ise Çalışmanın ilgili kısımlarında yer yer atıfta bulunulmakta olup, her ne kadar UAD Statüsünde yer verilmese de uluslararası hukuk düzeninde oldukça mühim bir yere sahip bulunan⁸⁰ ve Çalışmanın konusu bakımından da özel düzenlemelere yer veren esnek hukuk kurallarının da yine ilk bölümde incelenmesi gerektiğini düşündük.

1. Uluslararası Sözleşmeler Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği

1.1. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)

Deniz çevresinin korunmasına ilişkin daha evvel düzenlenmiş bulunan kimi uluslararası sözleşmelerin varlığına rağmen, BMDHS “okyanusların anayasası” olarak görülmekte ve deniz çevresinin korunması ve muhafazasına ilişkin geniş standart ve prensipler getirerek, denizlerin küresel yönetimini sağlamaktadır⁸¹. BMDHS ayrıca okyanus kullanımı ve egemenliğine ilişkin olarak da küresel düzenlemeler getirmiş ve deniz hukukuna ilişkin imzalandığı tarihe kadar gündeme gelen pek çok alanda, örneğin seyrüsefer serbestisi haklarının tanınması, karasu sınırlarının belirlenmesi, münhasır ekonomik bölge sınırlarının belirlenmesi, belirli bir açıklığa kadar kıta sahanlığı haklarının tanınması ve bu konuda koşulların belirlenmesi ile kimi hususi konularda ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulması amacıyla özel kurum ve kuruluşların oluşturulmasını öngörmek gibi etkin ve belirleyici pratik hükümler getirmiştir.

Bununla birlikte, Sözleşme’de deniz çevresinin korunması ve muhafazasına ilişkin yer alan hükümlerin birçok devlet tarafından uluslararası hukukun genel

⁸⁰ WOUTERS Jan / RYNGAERT Cedric, RUYS Tom, DE BAERE Geert, *International Law: A European Perspective*, Hart Publishing, 2021, s. 135.

⁸¹ CORELL Hans, “Conference on Stockholm Declaration and Law of the Marine Environment”, Keynotes from 22-25 May 2002 Stockholm, Sweden Conference, Under Secretary General for Legal Affairs The Legal Counsel of the United Nations, 25 Mayıs 2002, https://legal.un.org/ola/media/info_from_lc/LawSea_stockholm.pdf. (Erişim Tarihi 12.12.2023); FITZMAURICE ve diğ., ibid., s. 181.

ilkelerini veya örf ve adet hukuku kurallarını yansıttığı kabul edilmektedir⁸². Örneğin, bölgesel bir uluslararası anlaşma olan ve Kuzey Doğu Atlantik deniz ortamının korunması amacıyla imzalanan “1992 Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunmasına Dair Sözleşme (OSPAR)”⁸³’nin “Önsöz” bölümünde, “*BMDHS’nin XII. Bölümünde yansıtılan ilgili örf ve adet hukuku hükümleri*”ne atıfta bulunmaktadır. BM Gündem 21 Eylem Planı’nda da benzer şekilde “BMDHS’nin deniz ve kıyı ortamının ve kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kalkınmasının sürdürülmesi için uluslararası bir temel sağladığı ve Devletlerin haklarını ve yükümlülüklerini ortaya koyduğu, bu konudaki uluslararası hukuku yansıttığı” açıkça belirtilmiştir⁸⁴. 2023 yılında imzalanan BBNJ’nin “Önsöz” bölümünde de “denizlerin yönetimi ve korunmasında BMDHS’nin temel bir yasal çerçeve teşkil ettiği” hususu bir kez daha teyit edilmektedir. Ayrıca, BMDHS’de yer alan ve örf ve adet hukukuna ilişkin ilkeleri yansıttığı ifade edilen yükümlülüklerin hukuki yaptırım gücü, XII. Bölümde yer verildiği üzere belirli deniz kirliliği kaynaklarını ele alan başkaca antlaşmaların varlığı ve yaygın devlet uygulamalarıyla da desteklenmektedir⁸⁵.

Sözleşme’nin XII. Bölümü, “Deniz Ortamının Korunması ve Muhafaza Edilmesi” başlığını taşımakta olup, deniz çevresiyle ilgili konularda devletlerin temel görev ve yetkilerine yer vermektedir. Anılan bölümde yer alan 192 ve 194. maddeler açıkça devletlere deniz çevresini koruma ve muhafaza etme genel yükümlülüğü ile deniz kirliliğinin farklı kaynaklarını önlemek, azaltmak ve kontrol etmek adına gerekli tüm tedbirleri alma yükümlülüğü getirmektedir. Ayrıca, devletlerin, kendi yetki veya kontrolleri altındaki faaliyetlerin diğer devletlere kirlilik zararı vermemesi veya egemenlik haklarını kullandıkları denizlerin ötesine yayılmamasını sağlama gibi

⁸² SANDS ve diğ., ibid., s. 462

⁸³ Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi (OSPAR Sözleşmesi) (Kabul tarihi 22 Eylül 1992, Yürürlük tarihi 25 Mart 1998) 2354 UNTS 67.

⁸⁴ Gündem 21, Bölüm 17 “Okyanusların, Kapalı ve Yarı Kapalı Denizler Dahil Tüm Denizlerin ve Sahil Alanlarının Korunması ve Yaşam Kaynaklarının Korunması, Rasyonel Kullanımı ve Geliştirilmesi”, BM Gündem 21: Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı, 14 Haziran 1992. Eylem Planı metni için bkz. <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/Agenda21.pdf>. (Erişim Tarihi 03.12.2023)

BMDHS’un denizlerin korunması konusunda uluslararası hukukun temel çerçevesini oluşturduğuna ilişkin kimi diğer hukuki metinler için bkz. BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Kabul tarihi 5 Haziran 1992, Yürürlük tarihi 31 Aralık 1993) 1760 BMTS 79; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “The Future We Want” Kararı (27 Temmuz 2012) A/RES/66/288; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu “Okyanuslar ve Deniz Hukuku” Kararı (10 Aralık 2019) A/RES/74/19; BM Paris Anlaşması (Kabul tarihi 12 Aralık 2015, Yürürlük tarihi 4 Kasım 2016) 3156 UNTS 3.

⁸⁵ SANDS ve diğ., ibid., s. 462.

yükümlülükleri bulunmaktadır. XII. Bölümde yer alan diğer maddeler de, kirliliğin kontrolü, deniz çevresinin korunması ve kirlenmesine ilişkin hukuki düzenlemelerde bulunma ve uygulama, küresel ve bölgesel iş birliği, bildirim ve müdahale hakkı gibi devletlerin farklı sorumluluk, hak ve yükümlülük alanlarını düzenleyen geniş bir çerçeve belirlemektedir.

Sözleşme'nin 192. maddesi her şeyden önce devletlere, kaynağından bağımsız olarak deniz çevresini korumak ve muhafaza etmek genel yükümlülüğü getirmektedir. Belirtmek gerekir ki, Sözleşme anılan madde ile uluslararası topluluğun bütününe hitap etmekte ve kıyı devleti veya kara devleti gibi herhangi bir ayrımda bulunmamaktadır. Bu nedenle tıpkı kıyı devletleri gibi denize sınırı bulunmayan kara devletleri de nehirler, yer altı suları veya atmosfer yoluyla denize kirlilik taşıyabilmelerinin mümkün olması nedeniyle aynı şekilde sorumluluk altında bulunmaktadır⁸⁶. Hatta kimi yazarlarca deniz çevresini koruma ve muhafaza etme yükümlülüğünün *erga omnes* bir yükümlülük teşkil edebileceği tartışılmaktadır⁸⁷.

“Deniz Çevresinin Kirlenmesini Önlemeye, Azaltmaya ve Kontrol Etmeye Yönelik Tedbirler” başlıklı 194. maddenin ilk fıkrası ile de devletlere “*deniz çevresinin herhangi bir kaynaktan kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol altına almak için gerekli olan ve bu amaçla ellerinde bulunan en iyi uygulanabilir araçları kullanarak ve kapasitelerine uygun olarak, bu Sözleşme ile tutarlı tüm önlemleri münferiden veya uygun olduğu ölçüde müştereken alma ve bu konudaki politikalarını uyumlaştırmak için çaba gösterme*” genel yükümlülüğü getirilmektedir. Devletler ayrıca sorumlulukları altında bulunan faaliyetlerin sınır aşan zararlara yol açmayacak şekilde yürütülmesini ve kendi yargı yetkileri veya kontrolleri altındaki olaylardan veya faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğin egemenlik haklarını aşan yerlere yayılmasını engellemek için gerekli tüm önlemleri almakla mükelleftirler.

⁸⁶ HARRISON, ibid., s. 66.

⁸⁷ TANAKA Yoshifumi, “Shared State Responsibility for Land-Based Marine Plastic Pollution”, *Transnational Environmental Law*, C.12, S.2, Cambridge University Press, 2023, ss. 244-269, s. 247.

Maddenin üçüncü fıkrasında ise anılan amaçlara yönelik olarak devletlerce alınacak tedbirlerin, deniz kirliliğinin belirtilen farklı kaynaklarını kapsaması gerektiği belirtilmiş, fıkranın (a) bendinde *“toksik, zararlı veya tehlikeli maddelerin, özellikle kalıcı olanların, kara kökenli kaynaklardan, atmosferden veya atmosfer yoluyla .. salınması”* denilmek suretiyle, kara kaynaklı kirlilik, devletlerin önlem alması gereken kirlilik kaynakları arasında ilk sırada yerini almıştır. Ancak maddede belirtilen kaynaklardan ilki kara kaynaklı kirlilik olmasına rağmen, Sözleşme’de “kara kaynaklı kirlilik” kavramına ilişkin herhangi bir tanıma yer verilmemektedir.

Ancak, BMDHS 207. maddesi, denizlerin kara kaynaklı nedenlerle kirlenmesine özgü olup, ilk bendinde *“Devletler, nehirler, haliçler, boru hatları ve çıkış yapıları dahil olmak üzere kara kökenli kaynaklardan deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için, uluslararası kabul görmüş kuralları, standartları ve tavsiye edilen uygulama ve prosedürleri dikkate alarak yasa ve yönetmelikler kabul edecektir.”* hükmüne yer vermektedir. Bu itibarla Sözleşme’nin kara kaynaklı kirliliğe ilişkin açık bir tanımlama getirmekten kaçınırken, nehir, haliç, boru hatları⁸⁸ ve sair giderler gibi karadan denizlere kirlilik taşıyabilecek kimi yolları, bunlarla sınırlı olmamak kaydıyla örneklendirmeyi tercih ettiğini ifade etmek mümkündür.

Maddenin devamında ise devletlere ilk fıkrada belirtilenler dışında, kara kaynaklı kirliliği önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli olabilecek diğer tüm tedbirlerin alınması yükümlülüğü getirilmekte, böylece Sözleşme’de yer alan tedbirlerle sınırlı kalmaksızın, değişebilen şartlara uyumlu ve çok daha geniş kapsamlı bir koruma sağlanması amaçlanmıştır. Bununla birlikte devletler, korumaya yönelik ulusal politikalarını, bölgesel düzeyde ortak bir koruma politikası sağlanması adına ayrıca bölgesel norm ve standartlarla uyumlu hale getirmeye çalışmakla da

⁸⁸ Nitekim, Londra Sözleşmesi Sekretaryası borularla denize radyoaktif madde taşınmasına ilişkin olarak, söz konusu eylemin Londra Sözleşmesi kapsamında “radyoaktif maddelerin ‘denizdeki insan yapımı diğer yapılardan’ denize boşaltılması yasağının ihlali olarak değerlendirip değerlendirilemeyeceği konusunda kendisinden istenen hukuki tavsiye görüşünde, Londra Sözleşmesi ve Protokolünü BMDHS Madde 207 ile birlikte değerlendirmiş ve “karaya bağlı boru hatları ve çıkış yapılarının [...] ‘denizdeki insan yapımı yapılar’ olarak sayılamayacağını, BMDHS’nin boru hatlarından kaynaklanan kirliliği doğrudan ‘kara kaynaklı kirlilik’ ile ilişkilendirdiğini” belirtmiştir. Bknz. UDÖ, Sekretarya Notu: “Radyoaktif Atıkların Yönetimi ile İlgili Konular: Londra Protokolü’nün Uygulanmasına İlişkin Hukuki Tavsiye Görüşü”, LC 44/11, 29 June 2022.

yükümlü kılınmışlardır. Ancak maddenin lafzından açıkça anlaşılabilceği üzere, Sözleşme devletlerin iç hukuklarına doğrudan müdahale anlamına gelebilecek herhangi bir ifadede bulunmaktan kaçınmakta, bu konuda devletleri yalnızca iç hukuklarında komşu ülkelerle uyumlu politikalar oluşturmaya davet etmektedir.

Nitekim bölgesel politikalar oluşturulabilmesi adına maddenin dördüncü bendinde devletlerin, yetkili uluslararası örgütler veya diplomatik konferanslar aracılığıyla hareket etmek suretiyle bulundukları bölgenin karakteristik özelliklerini ve gelişmekte olan devletlerin ekonomik kapasite ve ihtiyaçlarını dikkate alarak kural, standart, uygulama ve prosedürler oluşturma gayreti göstermeleri öngörülmüştür. Dahası, güncel koşullara göre oluşturulması öngörülen bu kural ve standartların değişen koşullara göre uygunluğunun devam etmesi açısından zaman zaman gözden geçirilmeleri gerekmektedir. Maddenin beşinci bendine göre ise, devletlerce alınacak tüm önlem ve belirlenecek tüm kural ve standartların deniz çevresine mümkün olan en az zararı oluşturacak şekilde düzenlenmeleri gerektiği belirtilmektedir.

BMDHS 213. maddesi ise kara kaynaklı kirliliğe ilişkin olarak, 207. maddede geliştirilmesi öngörülen küresel ve bölgesel ortak dış politikaların uygulanması adına devletlere gerekli hukuki işlemlerde bulunma yükümlülüğü getirmektedir. Bu bağlamda Devletler, 207. madde uyarınca kabul edilen uluslararası kural ve standartları uygulamak için kabul edilen kanun ve yönetmelikleri iç hukuklarında hayata geçirmek ve gerekli diğer tedbirleri almakla yükümlü kılınmışlardır. Devletlere söz konusu kuralların uygulanmasını sağlamaya yönelik ayrıca bir yükümlülüğün getirilmesinin, kirlilik karşıtı yasaları kabul etmekle birlikte uygulama noktasında başarısızlıkları bulunan bayrak devletler deneyimine dayandığı belirtilmektedir. Öyle ki, 207. madde uyarınca kabul edilmiş bulunan yasa ve yönetmeliklerin uygulanması 213. madde ile ayrıca bir zorunluluk olarak belirtildiğinden, devletler uluslararası hukukun gerektirdiği ulusal yasalarını uygulamadıkları takdirde sorumlu tutulabileceklerdir⁸⁹.

⁸⁹ QING-NAN, ibid., s. 104.

Ne var ki doktrinde yer bulan ve bizim de katıldığımız değerlendirmelere göre, BMDHS’de yer alan ve kara kaynaklı deniz kirliliğine özgü bulunan bu hükümler oldukça genel bir düzenleme içermektedir ve bu nedenle uygulamada yeterli bir koruma sağlaması güç gözükmemektedir. Nitekim, Sözleşme’de yer alan ulusal yargı yetkisine tabi deniz tabanı faaliyetlerinden kaynaklanan kirlilik, boşaltım yoluyla kirlilik ve gemi kaynaklı kirlilik biçimlerinin aksine, kara kaynaklı faaliyetler dolayısıyla meydana gelen kirliliğe ilişkin ilgili kanun ve yönetmelikleri kabul ederken Devletlerin sadece uluslararası kabul görmüş kural ve standartları “dikkate almaları” öngörülmüştür. Bu itibarla Devletlerin uluslararası hukukta yer alan kurallardan daha katı ya da daha gevşek tedbirler alabilme serbestisi bulunduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, BMDHS’nin getirdiği hükümlerin uluslararası standartların ulusal düzenlemeler üzerindeki etkisini kısıtlı tuttuğu, böylece uluslararası standartlar ile ulusal kurallar arasındaki dengenin ulusal yasalar lehine çalıştığı belirtilmektedir⁹⁰.

Yukarıda değerlendirilen ve kara kaynaklı kirliliğe özgü bulunan maddelere ek olarak Sözleşme’nin 204. maddesi ile devletlere kaynağından bağımsız olarak kirlilik risklerinin veya etkilerinin izlenmesi konusunda kapsamlı bir yükümlülük getirilmektedir. Bu itibarla devletlerin deniz çevresini izlemek ve zarara neden olabilecek aktivite ve maddeleri tespit etmek ve raporlamak (*izleme, takip ve analiz yükümlülüğü*) ile 205. madde uyarınca bu risk ve olası zararları ayrıca yayınlamaları (*yayınlama yükümlülüğü*) gerekmektedir. Şayet devletlerin yetkileri altında gerçekleştirilen bir faaliyetin deniz çevresinde esaslı bir kirlilik veya zarar verici bir değişikliğe yol açma ihtimali bulunuyor ise, bu yönde bir kanıtın bulunması halinde 206. madde gereği devletler derhal olası zararın tespitine yönelik tüm araştırmaları gerçekleştirmeli ve elde ettiği bulguları raporlayarak paylaşmalıdır (*çevresel etki değerlendirme ve bildirim yükümlülüğü*). Doktrinde anılan yükümlülöklere kirlilik nedenlerinin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü için *özen gösterme yükümlülüğünün* (*due diligence*) eşlik ettiği belirtilirken, izleme ve takip yükümlülüğünün gerekli özen dahilinde gerçekleştirilmesi halinde birbirinden farklı konumlarda ortaya çıkabilecek kirlilik vakalarının belirlenmesi açısından önem arz ettiği ve devletlere özel dikkat

⁹⁰ TANAKA, ibid., s. 267.

gerektiren kirlilik noktalarının tespiti için kolaylaştırıcı bir zemin oluşturabileceği⁹¹ ifade edilmektedir.

Nihayet, yukarıda yer verildiği üzere BMDHS, kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin doğrudan hükümler içeren tek uluslararası sözleşme olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu konuda doğrudan bir düzenleme getirmemekle birlikte, konusu ve getirdiği yükümlülükler itibarıyla kara kaynaklı deniz kirliliğine de uygulanabilir kimi hükümler içeren ve doktrinde tartışılan başkaca uluslararası anlaşmalar⁹² da bulunmaktadır. Bu nedenle uluslararası sözleşmeler kapsamında ilgili anlaşmalara da kısaca değinilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

1.2. Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi (Stockholm Sözleşmesi)

Stockholm Sözleşmesi⁹³ BM Çevre Programı (UNEP) altında, 2001 yılında, insan sağlığını ve çevreyi uzun bir süre bozulmadan kalarak geniş bir alana yayılması ve canlıların yağ dokusunda birikerek zararlı etkilere yol açması bakımından tehlikeye sokan kimi kalıcı zararlı organik madde ve bileşenlerin kullanılmasını yasaklamak veya kullanımlarına kontrol ve sınırlama getirmek amacıyla düzenlenmiştir. Sözleşme hazırlanmadan önceki dönemde, bilim çevrelerince, kullanılmaları halinde insan ve çevre sağlığına zararlı olduğu düşünülen kimi maddeler belirlenmiş, daha sonra bu tür maddelerin kullanılmasından kaynaklanan risklerin kanıtlanması üzerine, anılan risklerin en aza indirilmesi için küresel çapta yasal olarak bağlayıcı bir araç oluşturulması da dahil olmak üzere, uluslararası bir eylemin gerekliliği ihtiyacı doğmuştur. Takip eden yıllarda, uluslararası bir eylem yönündeki çağrılar neticesinde küresel bir anlaşma oluşturulmak istenmiş ve somut çalışmalar yürütülmeye

⁹¹ HARRISON, ibid., s. 67.

⁹² Bknz. HARRISON, ibid., s. 66 ve devamı.

⁹³ Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi (İmza açılış tarihi 22 Mayıs 2001, Yürürlük tarihi 17 Mayıs 2004), 2256 UNTS 119.

başlanmış, bu bağlamda hazırlanan Sözleşme, 22-23 Mayıs 2001 tarihleri arasında Stockholm’de düzenlenen Konferansta kabul edilerek imzaya açılmıştır⁹⁴.

Sözleşme gereği Taraf Devletler belirtilen kalıcı organik kirleticilerin üretimini ve kullanımını kısıtlamak, ilgili ürünler üzerinde takip ve sertifikasyon gerçekleştirmek, aynı şekilde Sözleşme’nin 5. maddesi uyarınca sayılan ürünlere ilişkin ulusal uygulama planı hazırlamak ve bu planları düzenli olarak güncellemek yükümlülüğü altındadırlar. Yine Sözleşme’nin 5. maddesi uyarınca taraflar söz konusu kimyasalların salınımlarının azaltılması veya ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerin alınması konusunda teknolojileri ve imkanları doğrultusunda uygun adımları atmakla yükümlüdürler. Taraf Devletlerin ayrıca Sözleşme kapsamında tanınan muafiyetlerin kaydedilmesi ve söz konusu maddelere ilişkin üretim, kullanım, ihracat ve ithalat gibi verilerin düzenli olarak Sözleşme Sekreteryasına raporlanması, kamuoyunu bilgilendirme, belirtilen maddelerin kullanımı konusunda ilgilileri bilinçlendirerek eğitim faaliyetleri yerine getirme gibi yükümlülükleri bulunmaktadır⁹⁵.

Stockholm Sözleşmesi konusu ve amacı itibarıyla kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin doğrudan herhangi bir hüküm içermemektedir. Öte yandan Sözleşme, hükümleri itibarıyla karasal faaliyetlerde kullanılan organik zararlı kirleticilere ilişkin düzenlemelerde bulunması dolayısıyla kara kaynaklı deniz kirliliği ile yakından ilişkilidir. Zira Sözleşme ile kullanımı kısıtlanan yahut yasaklanan pestisitler ve türevi endüstriyel kimyasalların çoğu, yüzey akışı veya yeraltı suyu kaynakları yoluyla deniz ortamına ulaşarak deniz çevresini kirlettiğinden kara kaynaklı deniz kirliliğinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle Taraf Devletler tarafından Sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesi ve söz konusu zararlı kirleticilerin kontrolünün ve

⁹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Stockholm Sözleşmesi ve Kalıcı Organik Kirleticiler, “Genel Bakış”, <https://www.pops.int/TheConvention/Overview/tabid/3351/Default.aspx>. (Erişim Tarihi 03.01.2024); “Stockholm Sözleşmesi Müzakerelerinin Tarihçesi”, <https://www.pops.int/TheConvention/Overview/History/Overview/tabid/3549/Default.aspx>. (Erişim Tarihi 03.01.2024)

⁹⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü Kimyasallar Yönetimi Dairesi Başkanlığı, “Stockholm Sözleşmesi”, <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/stockholm-sozlesmesi-i-5175>. (Erişim Tarihi 04.01.2024);

“Kalıcı Organik Kirleticiler”, <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/kalici-organik-kirleticiler-i-5173> (Erişim Tarihi 04.01.2024)

kısıtlanmasının sağlanması kara kaynaklı deniz kirliliğinin önlenmesi bakımından büyük öneme sahiptir. Nitekim, UNEP Küresel İzleme Projeleri (GMP) kapsamında gelişmekte olan yirmi iki ülkeden toplanan yüzey suyu örneklerinde çeşitli kalıcı organik kirletici seviyeleri araştırılmış ve başta Pasifik Adaları olmak üzere, Arjantin ve Kenya'daki su ekosistemlerinde yüksek seviyelerde bu maddelerin varlığına rastlanmıştır⁹⁶.

Stockholm Sözleşmesi, Taraf Devletlerin sayısı bakımından da oldukça önemli bir Sözleşme olup⁹⁷, Sözleşme'ye ekli listeler ile yasaklanan veya kullanımı kısıtlanan maddelere yapılacak eklemeler konusunda Taraflar Konferansı aracılığıyla karar alınmaktadır. Bununla birlikte Taraflara listelere yeni maddelerin eklenmesi konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere faaliyet gösteren bir de Komite bulunmaktadır. Anılan Komite'nin genel olarak ihtiyati bir yaklaşım izlemesi ve bir kimyasalın geniş çevrelere yayılımı sonucu insan sağlığı ve/veya çevre üzerinde önemli olumsuz etkilere yol açma ihtimali bulunması ile bu nedenle küresel bir eylemi gerektirmesi halinde tam bir bilimsel kesinlik bulunmasa dahi bu tür maddelere ilişkin işlemlere devam etmesi öngörülmüştür⁹⁸. Sözleşme gereği Taraflar Konferansı da bir maddenin ekli listelere ilave edilmesi yolunda karar alırken ihtiyat ilkesine göre hareket etmekle yükümlüdür⁹⁹. Tüm bu nedenlerle Stockholm Sözleşmesi, karasal faaliyetlerde kullanılan ve geniş bir alanda hem çevreye hem de canlı sağlığına zarar veren veya verme ihtimali bulunan bileşenlerin kullanımını yasaklaması itibarıyla kara kaynaklı deniz kirliliğinin önlenmesinde önemli bir araç olmaktadır.

⁹⁶ UNEP, "Global Insights On Persistent Organic Pollutants: A Brief Summary Of Monitoring Reports Prepared under the POPs Global Monitoring Plan Projects of UNEP", 2021. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/45681/Summary_Report_11-06-2024_Final.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Erişim Tarihi 05.01.2024).

Organik kalıcı kirleticiler, etkileri ve izlenmesine dair verilerin de yer aldığı daha geniş ve kapsamlı bir UNEP Raporu için ayrıca bkz. UNEP, "Global Environment Outlook, Geo-6, Healthy Planet, Healthy People", (ed. Paul Ekins, Joyeeta Gupta ve Pierre Boileau), ("Global Environment Outlook"), Cambridge University Press, 2019.

⁹⁷ Sözleşme'nin güncel olarak 186 Tarafı bulunmaktadır.

⁹⁸ Stockholm Sözleşmesi, m. 8/7(a).

⁹⁹ Stockholm Sözleşmesi, m. 8/9.

1.3. Minamata Sözleşmesi

Deniz kirliliğine bağlı olarak ortaya çıkan ve sağlık üzerinde ciddi bir tehdit oluşturan Minamata Hastalığı ilk kez 1956 yılında Japonya Minamata Körfezi çevresinde ve yine 1965'te Japonya Agano Nehri havzasında görülmüştür. Hastalık, merkezi sinir sisteminde hasara yol açmakta olup, ortaya çıkmasından sonra yapılan araştırmalar bu hastalığın bir tesisten boşaltılan metil cıva bileşiğine maruz kalmış balık ve kabuklu deniz ürünlerinin tüketiminden kaynaklandığını ortaya koymuştur¹⁰⁰. Yaşanan süreç küresel boyutta tartışmalara neden olmuş, süregelen tepkiler sonucunda cıva madeninin insan kaynaklı salınımının kontrol altına alınması ve bu yolda devletlere birtakım yükümlülükler getirilmesi amacıyla bir uluslararası sözleşme hazırlanması yoluna gidilmiştir. Böylece UNEP bünyesi altında hazırlanan Minamata Sözleşmesi¹⁰¹ ile Devletlere, yeni cıva madenleri açılmasının yasaklanması, halihazırda faaliyetine devam eden madenlerin kademeli olarak kapatılması, ürünlerde cıva kullanımına aşamalı olarak son verilmesi veya kullanımın azaltılması ve nihayet cıvanın havaya, toprağa ve suya salınımlara ilişkin kontrol ve önlemler getirilmesi gibi yükümlülükler getirilmiştir¹⁰². Sözleşme ayrıca cıvanın depolanması ve atık haline geldikten sonra bertaraf edilmesi ile cıva ile kirlenmiş alanlar ve sağlık konusunda da düzenlemelerde bulunmaktadır¹⁰³.

Tıpkı Stockholm Sözleşmesi gibi Minamata Sözleşmesi de kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin doğrudan herhangi bir hüküm içermemektedir. Ancak, Sözleşme karasal faaliyetlerde kullanılan cıva gibi çevre ve canlı yaşamı üzerinde oldukça toksik etkileri bulunan bir maddenin kullanımı, ticareti ve bertarafı gibi hususları düzenlemesi itibarıyla dolaylı olarak bu maddenin kara kaynaklı yollarla denizlere ulaşmasını ve deniz çevresine zarar vermesini engellemeye yönelik oldukça önemli bir

¹⁰⁰ Japonya Hükümeti Çevre Bakanlığı, "Minamata Disease: The History and Measures - Summary", <https://www.env.go.jp/en/chemi/hs/minamata2002/summary.html>. (Erişim Tarihi 05.01.2024)

¹⁰¹ Sözleşme, 19 Ocak 2013 günü Cenevre'de düzenlenen "Hükümetlerarası Cıva Müzakere Komitesi"nin beşinci oturumunda kabul edilmiş ve 10 Ekim 2013 tarihinde Japonya'nın Kumamoto kentinde düzenlenen "Tam Yetkili Temsilciler Konferansı"nda onaylanmıştır. Minamata Sözleşmesi (Kabul tarihi 10 Ekim 2013, Yürürlük tarihi 16 Ağustos 2017) BM Belgesi UNEP/MC/COP.1/INF/1.

¹⁰² Nitekim UNEP "Global Environment Outlook" Raporunda, hamilelik süresince balık tüketimi ve cıva maruziyeti konusuna değinilmekte, örneğin Faroe Adaları ve Yeni Zelanda'da da bu nedenle ciddi zararlar tespit edildiği bildirilmektedir. UNEP, ibid, s. 184.

¹⁰³ UNEP, "Minamata Convention on Mercury - About Us", <https://minamataconvention.org/en/about>. (Erişim Tarihi 05.12.2024)

katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, deniz ortamına karışan maddelerin çoğu Stockholm Sözleşmesi ve Minamata Sözleşmesi kapsamına girmemektedir ve ancak önemli miktarlarda birikmeleri sonucu bir zarar oluşturmalarından ötürü Devletlerce bölgesel anlaşmalar aracılığıyla düzenlenmeleri yoluna gidilmektedir¹⁰⁴. Nitekim kimi ekonomik, teknolojik ve bölgesel farklılıklar nedeniyle bugün hala kara kaynaklı deniz kirliliğini ayrıntılı olarak düzenleyen ve uygulanabilir bir küresel kurallar bütünü oluşturulması hala zor gözükmemektedir¹⁰⁵. Bu bağlamda aşağıda, konumuz özelinde daha ayrıntılı düzenlemeler içeren ve uygulanması noktasında devletlere kontrol, raporlama ve iş birliği gibi farklı bağlamlarda daha sıkı sorumluluklar getiren bölgesel sözleşmelerin incelenmesine geçilmektedir.

2. Bölgesel Sözleşmeler Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği

Torrey Canyon kazasından sonra gerçekleşen deniz kirliliği sorununa karşı küresel farkındalık kendini bölgesel düzenlemelerde de göstermiştir. Devletler başka devletler ile paylaştıkları su alanlarının korunması ve bölgede gerçekleştirilen herhangi bir faaliyet dolayısıyla kirlenmesini ve bozulmasını önlemek amacıyla aralarında bölgenin koşullarına uygun olarak kimi kural ve standartlar belirleme ihtiyacı duymuştur. Nitekim BMDHS 207. madde 4. fıkrası da kara kaynaklı deniz kirliliği konusunda Devletlerin “bölgesel karakteristik özellikleri” dikkate almak suretiyle kural ve standartlar oluşturması gerektiğini açıkça belirtmektedir.

Denizlere bölgesel düzeyde koruma sağlanması anlayışına uygun olarak örneğin 1974 yılında Baltık Denizi Devletleri arasında “Baltık Denizi Alanının Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Sözleşme (Helsinki Sözleşmesi)”¹⁰⁶ imzalanmış, daha sonra bu Sözleşme 1992 yılında imzalanan yeni Sözleşme ile değiştirilmiştir. 1976 yılına gelindiğinde “Akdeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Barselona Sözleşmesi)”¹⁰⁷ imzalanarak ilgili taraflarca Akdeniz’deki kirliliğin

¹⁰⁴ HARRISON, ibid., s. 76.

¹⁰⁵ TANAKA, ibid., s. 269.

¹⁰⁶ Baltık Denizi Alanının Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Sözleşme (Helsinki Sözleşmesi) (Kabul tarihi 22 Mart 1974, Yürürlük tarihi 3 Mayıs 1980; Revize tarihi 9 Nisan 1992, Yürürlük tarihi 17 Ocak 2000) 1507 UNTS 167.

¹⁰⁷ Akdeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Barcelona Sözleşmesi) (Kabul tarihi 16 Şubat 1976, Yürürlük tarihi 12 Şubat 1978) 1102 UNTS 27.

azaltılması ve deniz çevresinin ve kıyı alanlarının korunması amaçlanmıştır. 1978 yılında ise “Kirlilikten Kaynaklanan Deniz Çevresinin Korunması İçin İş birliği Hakkında Kuveyt Bölgesel Sözleşmesi (Kuveyt Sözleşmesi)”¹⁰⁸ kabul edilmiştir.

Bölgesel düzeyde hazırlanan anlaşmalar 80’li yıllarda da aynı şekilde gündeme gelmeye devam etmiştir. 1981 yılında “Güneydoğu Pasifik Deniz Çevresi ve Kıyı Alanlarının Korunması Sözleşmesi (Lima Sözleşmesi)”¹⁰⁹ ve “Batı ve Orta Afrika Bölgesinin Deniz ve Kıyı Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi için İş birliği Sözleşmesi (Abidjan Sözleşmesi)”¹¹⁰ imzalanırken. 1982 yılına gelindiğinde “Kızıldeniz ve Aden Körfezi Çevresinin Korunmasına Dair Bölgesel Sözleşme (Cidde Sözleşmesi)”¹¹¹ kabul edilmiştir. 1983 yılında ve 1985 yıllarında ise Karayip Denizi’nin kirlilikten korunması ve bölgede sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesi amacıyla “Geniş Karayip Bölgesi Deniz Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Cartagena Sözleşmesi)”¹¹² ve Doğu Afrika bölgesindeki deniz kirliliği ve kıyı bozulmasının ele alınması amacıyla “Doğu Afrika Bölgesi Deniz ve Kıyı Çevresinin Korunması, Yönetimi ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Nairobi Sözleşmesi)”¹¹³ imzalanmıştır.

Yine 1986 yılında Pasifik Bölgesi’ndeki doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına yönelik olarak “Güney Pasifik Bölgesinin Doğal Kaynaklarının ve Çevresinin Korunmasına Dair Sözleşme (Noumea Sözleşmesi)”¹¹⁴ kabul edilirken, 1992 yılında, “Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi (OSPAR Sözleşmesi)” ile Kuzeydoğu Atlantik’in deniz çevresinin korunması, kirliliğinin

¹⁰⁸ Kirlilikten Kaynaklanan Deniz Çevresinin Korunması İçin İşbirliği Hakkında Kuveyt Bölgesel Sözleşmesi (Kuveyt Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Nisan 1978, Yürürlük tarihi 1 Temmuz 1979) 1140 UNTS 133.

¹⁰⁹ Güneydoğu Pasifik Deniz Çevresi ve Kıyı Alanlarının Korunması Sözleşmesi (Lima Sözleşmesi) (Kabul tarihi 12 Kasım 1981, Yürürlük tarihi 19 Mayıs 1986) 1981 UNTS 3.

¹¹⁰ Batı ve Orta Afrika Bölgesinin Deniz ve Kıyı Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi için İşbirliği Sözleşmesi (Abidjan Sözleşmesi) (Kabul tarihi 23 Mart 1981, Yürürlük tarihi 5 Ağustos 1984) 1506 UNTS 103.

¹¹¹ Kızıldeniz ve Aden Körfezi Çevresinin Korunmasına Dair Bölgesel Sözleşme (Cidde Sözleşmesi) (Kabul tarihi 14 Şubat 1982, Yürürlük tarihi 20 Ağustos 1985) 1283 UNTS 119.

¹¹² Geniş Karayip Bölgesi Deniz Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Cartagena Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Mart 1983, Yürürlük tarihi 11 Ekim 1986) 1506 UNTS 157.

¹¹³ Doğu Afrika Bölgesi Deniz ve Kıyı Çevresinin Korunması, Yönetimi ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Nairobi Sözleşmesi) (Kabul tarihi 21 Haziran 1985, Yürürlük tarihi 30 Mayıs 1996) 1985 UNTS 119.

¹¹⁴ Güney Pasifik Bölgesinin Doğal Kaynaklarının ve Çevresinin Korunmasına Dair Sözleşme (Noumea Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Kasım 1986, Yürürlük tarihi 22 Ağustos 1990) 1986 UNTS 423.

önlenmesi ve ortadan kaldırılması için önceki Anlaşmalar¹¹⁵ birleştirilmiş ve geliştirilmiştir. Yine 1992 yılında, Karadeniz’deki kara kökenli faaliyetler ile deniz taşımacılığı da dahil olmak üzere farklı kaynaklardan kaynaklanan kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrol altına alınmasını amacıyla “Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi)”¹¹⁶ imzalanmış bulunmaktadır.

Yer verilen bölgesel Sözleşmelerin tümü deniz kirliliğine ilişkin bulunmakla birlikte, anılan her bir Sözleşme’nin Çalışmamız kapsamında detaylıca incelenmesi mümkün bulunmamaktadır. Bu nedenle, aşağıda kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin hükümler içeren Sözleşme ve Protokoller Çalışmamız kapsamında yalnızca gerekli olduğu ölçüde genel hatları ve önemli noktaları itibarıyla iki ayrı başlık altında ele alınmaktadır: (i) UNEP Bölgesel Denizler Programı Kapsamında Hazırlanan Bölgesel Sözleşmeler ve (ii) Diğer Bölgesel Sözleşmeler.

2.1. Birleşmiş Milletler Çevre Programı Bölgesel Denizler Programı Kapsamında Hazırlanan Bölgesel Sözleşmeler

UNEP Bölgesel Denizler Programı 1970’li yıllarından başından bu yana hükümetler, bilim çevreleri, sivil toplum ve yerli halklar gibi farklı paydaşları bir araya getirmekte ve bu zeminde ortak su kütlelerini paylaşan ülkeler arasında su alanlarının ve kıyıların korunması ile deniz kirliliği konusunda bölgesel çevre eylem planları oluşturulmasını hedeflemektedir¹¹⁷. Böylece Program kapsamında hazırlanan Bölgesel Deniz Sözleşmeleri ve Eylem Planları (RSCAPs) bulunmakta, kimi tematik alanlarda Protokoller hayata geçirilmekte ve farklı yasal çerçeveler ile desteklenen bölgesel eylem planları toplamda on sekiz farklı bölgeyi kapsamaktadır¹¹⁸. RSCAPs

¹¹⁵ Kuzey Atlantik Bölgesini 1972 yılında “Gemi ve Uçaklardan Atık Dökülmesi Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi (Oslo Sözleşmesi)” ile başlayan koruma süreci, 1974 “Kara Kökenli Kaynaklardan Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi (Paris Sözleşmesi)” ile genişletilmiş ve nihayet iki Sözleşme OSPAR Sözleşmesi ile güncellenerek birleştirilmiştir. Oslo Sözleşmesi (Kabul tarihi 15 Şubat 1972, Yürürlük tarihi 7 Nisan 1974) 932 UNTS 3; Paris Sözleşmesi (Kabul Tarihi 4 Haziran 1974, Yürürlük tarihi 6 Mayıs 1978) 1546 UNTS 119.

¹¹⁶ Karadeniz’in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) (Kabul tarihi 21 Nisan 1992, Yürürlük tarihi 15 Ocak 1994) 32 ILM 1101.

¹¹⁷ UNEP, “Regional Seas Programme”, <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme>. (Erişim Tarihi 06.01.2024)

¹¹⁸ UNEP, “About UNEP Regional Seas Programme”, <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme/about-unep-regional-seas-programme>. (Erişim Tarihi 06.12.2024)

ile kısaca çeşitli bölgelerdeki hükümetler arasında okyanusların ve denizlerin bozulmasına yönelik bölgesel düzeyde ortak bir eylemler dizesi hazırlanması ve hazırlanan bu eylem planlarının uygulanmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Bu eylem dizeleri ise değişen ihtiyaç ve gelişmelere göre geçmişte petrol sızıntılarından bugün plastik ve atık su deşarjları sorunu gibi kara kökenli kirlilik kaynaklarına kadar geniş bir yelpazeye odaklanmaktadır¹¹⁹.

Günümüzde UNEP Bölgesel Denizler Programı kapsamında yürürlükte bulunan ve farklı bölgeler için düzenlenmiş, devletler açısından bağlayıcı birçok uluslararası anlaşma bulunmaktadır. Tablo 1’de yer verilen bu Anlaşmalar ile Protokol ve Ekleri, kara kaynaklı deniz kirliliğine yönelik hükümler içermekte olup, Çalışmamız kapsamında bu Sözleşme ve hükümlerini özgülendikleri amaçlar doğrultusunda kimi başlıklar altında ele almak mümkündür.

Tablo 1- UNEP Bölgesel Deniz Programı kapsamında hazırlanan ve kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin hükümlere yer veren Bölgesel Anlaşmalar

Sözleşme Adı	Kapsadığı Bölge	Kara Kaynaklı Deniz Kirliliğine İlişkin Protokol/Ek
Abidjan Sözleşmesi	Batı, Orta ve Güney Afrika	2012 Protokolü ¹²⁰
Cidde Sözleşmesi	Kızıldeniz ve Aden Körfezi	2005 Protokolü ¹²¹
Nairobi Sözleşmesi	Doğu Afrika ve Batı Hint Okyanusu	2010 Protokolü ¹²²

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ “Batı, Orta ve Güney Afrika Bölgesinde Deniz ve Kıyı Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan ve Faaliyetlerden Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin İşbirliği Protokolü” 2012 yılında imzalanmış ve kabul edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. “UNEP-Abidjan Convention”, <https://www.unep.org/abidjan-convention>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²¹ “Kızıldeniz ve Aden Körfezi’nde Deniz Çevresinin Kara Kökenli Faaliyetlerden Korunmasına İlişkin Protokol” 2005 yılında imzalanmış ve kısa sürede onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. “Kızıldeniz ve Aden Körfezi Çevresinin Korunması Bölgesel Örgütü (PERSGA)-Cidde Sözleşmesi”, <https://persga.org/jeddah-convention/>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²² “Batı Hint Okyanusu Deniz ve Kıyı Çevresinin Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Korunmasına İlişkin Protokolün Kabulüne Dair Tam Yetkili Temsilciler Konferansı Nihai Senedi” 2010 yılında kabul edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. “Nairobi Convention-Nairobi Convention Protocols and Legal Instruments”, <https://www.nairobiconvention.org/clearinghouse/node/242>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Sözleşme Adı	Kapsadığı Bölge	Kara Kaynaklı Deniz Kirliliğine İlişkin Protokol/Ek
Kuveyt Sözleşmesi	Körfez Ülkeleri	1990 Protokolü ¹²³
Noumea Sözleşmesi (SPREP)	Güney Pasifik	(Ana Sözleşme’de düzenlenmiştir)
Tahran Sözleşmesi	Hazar Denizi	2012 Protokolü ¹²⁴
Cartagena Sözleşmesi	Geniş Karayip Bölgesi	1999 Protokolü ¹²⁵
Lima Sözleşmesi	Güneydoğu Pasifik	1983 Protokolü ¹²⁶
Barselona Sözleşmesi	Akdeniz	1980 Protokolü, 1996 değişikliği ¹²⁷
Bükreş Sözleşmesi	Karadeniz	1992 Protokolü ¹²⁸
OSPAR Sözleşmesi	Kuzeydoğu Atlantik	1992 Ek I ¹²⁹
Helsinki Sözleşmesi	Baltık Denizi	(Ana Sözleşme’de düzenlenmiştir)

¹²³ “Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü” 1990 yılında Kuveyt Sözleşmesi’ne Taraf Devletlerce kabul edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkzn. “Kuwait Action Plan & Legal Documents”, <https://ropme.org/about-ropme/action-plan-legal-documents/> ve “Monitoring of Pollution from Land-based Resources”, <https://ropme.org/programs/monitoring-of-land-based-resources/>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²⁴ “Hazar Denizinin Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü (Moskova Protokolü)” 2012 yılında Moskova’da düzenlenen Taraflar Konferansı Dördüncü Toplantısında (COP4) kabul edilmiş ve tüm Hazar ülkeleri tarafından onaylanmıştır. Daha fazla bilgi için bkzn. “Tehran Convention - Protocols to the Tehran Convention”, <https://tehranconvention.org/en/tc/protocols>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²⁵ “Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe İlişkin Protokol” 1999’da kabul edilmiş ve 2010’da yürürlüğe girmiştir. Daha fazla bilgi için bkzn. “UNEP Factsheet”, <https://www.unep.org/cep/resources/factsheet/protocol-concerning-pollution-land-based-sources-and-activities-lbs-protocol>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²⁶ “Güneydoğu Pasifik’in Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü” 1983 yılında imzalanmış ve Lima Konvansiyonu Taraf Devletlerce farklı tarihlerde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Daha fazla bilgi için bkzn. “UNEP- Permanent Commission for the South Pacific”, <https://www.unep.org/permanent-commission-south-pacific-cpps>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²⁷ “Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü” 1980 yılında kabul edilerek 1983 yılında yürürlüğe girmiştir. 1996 yılında ise Protokol tadil edilmiş ve Protokol’ün ismi de bu kapsamda “Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü” olarak değiştirilmiştir. Protokol’de yapılan değişiklikler 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Daha fazla bilgi için bkzn. “UNEP-Barselona Sözleşmesi ve Protokolleri”, <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²⁸ “Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Protokol” Bükreş Sözleşmesi’nin yanı sıra imzalanmış ve kabul edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkzn. “The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution”, <http://www.blacksea-commission.org/Official%20Documents/The%20Convention/Protocols%20to%20the%20Convention/#/ConventionProtocols>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

¹²⁹ OSPAR Sözleşmesi 1992 yılında imzalanmış ve 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye ilki “Ek I: Kara kökenli kaynaklardan kaynaklanan kirliliğin önlenmesi ve ortadan kaldırılması” olmak üzere spesifik alanları ele alan bir dizi Ek bulunmaktadır.

Tabloda yer verilen Antlaşmaların neredeyse hemen hemen hepsinde bir devletin tam yetkisi altına bulunan iç suları da Anlaşmaların uygulama kapsamı altında bulunmaktadır¹³⁰. Aynı zamanda atmosfer kaynaklı kirliliğin de çoğunlukla karasal faaliyetler içerisinde değerlendirildiği görülmektedir¹³¹. Kara kaynaklı deniz kirliliğinin çoğu zaman karasal faaliyetler nedeniyle kirlenen iç suların ve havanın daha büyük su kütlelerine ulaşması suretiyle gerçekleştiği ve geniş coğrafyalara yayıldığı göz önünde bulundurulduğunda, deniz ve deniz çevresinin korunması ile insan sağlığı ve biyolojik çeşitlilik açısından kara kökenli kirliliğin iç suları¹³² ve atmosfer kirliliğini de kapsayacak şekilde düzenlenmesi oldukça mühimdir. Bununla birlikte Sözleşmeler ve Protokol ile Eklerine ilişkin kimi diğer önemli hususlara yer vermek gerekirse:

Mevcut bulunan en iyi teknik ve çevresel uygulamaları kullanma yükümlülüğü, birçok uluslararası sözleşmede öngörülen “uygun önlemlerin alınması” yolundaki yükümlülüklerin ötesine geçen bir tedbir olarak görülmekte ve OSPAR Sözleşmesi, Nairobi Sözleşmesi ve Abidjan Sözleşmesi ile Protokolleri gibi anlaşmalarda yer almaktadır. Ancak bu standartların yine de devletlere hangi ölçülerde önlem alınması gerektiği konusunda takip edilebilecek açık bir prosedür öngördüğünü söylemek güçtür. Dolayısıyla bir yargı merci tavsiye görüşü veya kararıyla içeriklerinin esnek bir biçimde yorumlanabileceği iddia edilebilir. Zira gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal kısıtlarının herhangi bir karara varılırken dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim, bu konuda örneğin 1999 Cartagena Sözleşmesi Protokolü olası bir uyuşmazlık karşısında daha kısıtlı bir sorumluluk alanı tanımak istemiş ve “en iyi teknik ve çevresel uygulamalar” yerine “*en uygun teknoloji*” anlayışını benimsemiş bulunmaktadır¹³³. Yine de anılan ifade alınacak önlemler konusunda Taraflara daha

¹³⁰ Bknz. Güneydoğu Pasifik Anlaşması (Lima) 1983 Protokolü’nün 1. maddesi; 1990 Kuveyt Protokolü’nün II. maddesi; 1992 OSPAR Sözleşmesi’nin 1(a) maddesi; Helsinki Sözleşmesi’nin 1. maddesi; 1992 Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Protokol (Bükreş) Protokolü’nün 3. maddesi; 1996 Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü’nün 3(b),(c),(d) maddesi; 1985 Nairobi Sözleşmesi ve Protokolü 2. maddesi; 1981 Abidjan Sözleşmesi’nin 1. maddesi; 1976 Barselona Sözleşmesi’nin 1. maddesi; 2005 Cidde Sözleşmesi Protokolü’nün 3. maddesi.

¹³¹ 1983 Güneydoğu Pasifik Anlaşması Protokolü’nün 2(c) maddesi; 1990 Kuveyt Protokolü’nün III(d) maddesi; 1992 Bükreş Protokolü’nün 1. maddesi; Helsinki Sözleşmesi’nin 2(2). maddesi; 1992 OSPAR Sözleşmesi’nin 1(e) maddesi; Barselona Sözleşmesi’nin 8(b) maddesi ve 1996 Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü’nün 4(1)(b) maddesi; 2005 Cidde Protokolü’nün 4(b) maddesi; Tahran Sözleşmesi’nin 1. maddesi.

¹³² TANAKA, ibid., s. 270.

¹³³ Cartagena Sözleşmesi, Madde 1(e) ve Madde 3(2).

geniş bir hareket alanı sağlasa da yine de karşılanması gereken asgari bir standart getirdiği kuşkusuzdur¹³⁴.

Zararlı Maddelerin Tanımlanması, Devletlerin ilgili Bölgesel Anlaşmalar ve Protokoller ile Ekleri kapsamında hazırlanan kimi listelerde yer alan maddelerin kullanımını denetlemesini ve bu maddelerin su ortamlarına kontrollü girişini sağlamasını veya tamamen engellemesini gerektirmektedir. Örneğin “1974 Kara Kökenli Kaynaklardan Deniz Kirliliğin Önlenmesi Sözleşmesi (Paris Sözleşmesi)¹³⁵” kara liste ve gri liste uygulaması getirmiş, Taraf Devletler kara listede yer alan maddelerin su ortamına girişlerini engellemek ile yükümlü kılınırken gri listede yer alan maddeler içinse bir takdir yetkisi tanınmış ve bu maddelerin salınımlarının belirli bir ölçüyle sınırlandırılması öngörülmüştür. Ancak doktrinde de ifade edildiği üzere, bu yaklaşım bölgeden bölgeye değişen uygulamalara yol açmakta ve Sözleşmelerde açıkça ifade edilen denizlerin deniz ortamına zarar veren her türlü madde kirliliğine karşı korunması amacıyla çelişmektedir. Bu nedenle Sözleşmeler ve maddeler arası uygulama farklılığına yol açan bu yaklaşımdan uzaklaşmak istenilmiş ve ortak bir tavır oluşturulması adına tıpkı OSPAR Sözleşmesi’nde olduğu gibi tekil bir liste hazırlanma yoluna gidilmeye başlanmıştır. Bu itibarla OSPAR Sözleşmesi gereğince ekli listedeki maddelerin su ortamına salınımı yasak olup, bu konuda Taraf Devletler’in yetkili mercileri ancak OSPAR Komisyonu’nun kararlarına uygun olarak ve Komisyon’un kontrolünde salınım gerçekleştirebileceklerdir. Diğer Bölgesel Sözleşmelerde de benzer şekilde tekil liste anlayışı bulunmakta olup, bu tür bir değişimin, devletlerin denizleri kirletme serbestisinden kirliliği önleme yükümlülüğüne doğru yaşanan bir geçişi gösterdiği belirtilmektedir¹³⁶.

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)¹³⁷, Bilgiye Erişim ve Halkın Katılımı yaklaşımı, Devletlerin ilgili Sözleşmeler kapsamında düzenledikleri ve uyguladıkları

¹³⁴ HARRISON, ibid., s. 79-80.

¹³⁵ Bknz. Dipnot 113.

¹³⁶ TANAKA, ibid., s. 270-271.

¹³⁷ “ÇED ve Stratejik Çevresel Etki Değerlendirmesi”, bir proje sürecinde projeye ilişkin çevresel bilgilerin elde edilmesi ve değerlendirilmesine yönelik yapılandırılmış yaklaşımlardır. Proje öncesi belirlenmiş bulunan alternatif eylemlerin uygulanması halinde çevrenin ne şekilde etkileneceğine dair ihtimallerden ve bir alternatifin seçilip uygulanması halinde çevresel değişikliklerin en iyi nasıl yönetileceğine dair tavsiyelerden oluşmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı bağlamında ÇED

önlemlerin etkinliklerini değerlendirmek adına oldukça önemli bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim daha evvel belirtmiş olduğumuz üzere BMDHS Madde 204 ile Devletlere olası zararlı etkileri izleme, takip ve analiz yükümlülüğü getirilirken, Madde 206 ile de bir aktiviteye ilişkin deniz çevresine bir zarar oluşturma ihtimali varlığı halinde derhal olası etki değerlendirmesi raporu hazırlama ve rapor sonuçlarına ilişkin bildirimde bulunma yükümlülüğü getirilmiştir. BMDHS ile paralel olarak Bölgesel Anlaşmalarda da ÇED ile ilgili yükümlülükler düzenlenmektedir. Bu konuda Helsinki Sözleşmesi daha da ileri giderek, “ÇED sürecinin gerçekleştirilmesi ve ortak su alanı paylaşan ülkeler için sınır aşan etkiler konusunda iş birliğinde bulunulması” şeklinde ikili bir yükümlülük öngörmektedir.

Benzer şekilde, OSPAR Sözleşmesi’nde de Tarafların “deniz çevresinin kalitesine ve gelişimine ilişkin düzenli aralıklarla ortak değerlendirmeler yapmak ve yayınlamak” sorumluluğu bulunmaktadır. Bu tür yükümlülüklerin önemi, Tarafları olası zararlı etkileri tespit etmek adına öncelikli bir değerlendirme sürecine tabi tutmasında ve bu değerlendirmelerin hem deniz çevresinin korunması için alınan tedbirlerin etkinliğini hem de alınacak eylemleri ve önceliklerini içermesinde bulunmaktadır. Ayrıca böyle bir yükümlülük öngörülmesi Tarafları yasal sorumluluk altına soktuğundan Devletlerin kara kökenli deniz kirliliği için öngörülemezlik iddiasında bulunabilmelerinin önüne geçmektedir. Bunun sonucu olarak ise Devletlerin almaları gereken ihtiyati tedbirleri güçlendirmeleri beklenirken, buna uygun çevre politikaları oluşturma konusundaki takdir yetkileri de sınırlandırılmış olmaktadır¹³⁸.

Bölgesel deniz anlaşmaları ve protokollerinde Devletleri, deniz çevresiyle ilgili riskler, bu risklere karşı alınan önlemler ve uygulamaları hakkında halkın bilgilendirilmesi konusunda yükümlü kılan kimi hükümlere de yer verildiği görülmektedir. Bu tür faaliyetlerin kıyı bölgelerinde kirliliğe yol açma riskinin daha

günümüzde otoyollar, elektrik santralleri, su ve diğer enerji kaynakları projeleri gibi fiziksel gelişmelere odaklanırken, Stratejik Çevresel Etki Değerlendirmesi kanunlar, politikalar ve planlar gibi düzenleyici işlemlerin sonuçlarına odaklanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. ABAZA Hussein / BISSET Ron / SADLER Barry, “UNEP- Environmental Impact Assessment and Strategic Environmental Assessment: Towards an Integrated Approach”, 2004, s.6.

¹³⁸ TANAKA, ibid., s. 273-274.

fazla olması ve bu risklerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilecek yerel halk için ortaya daha büyük zararlar çıkma ihtimali göz önünde alındığında, kara kökenli deniz kirliliğine ilişkin olarak halkın bilgilendirilmesi hususu çok daha önemli bir yankı uyandırmaktadır¹³⁹. Ne var ki doktrinde de ifade edildiği üzere, yakın tarihli Antlaşmalarda bilgiye erişim konusuna daha sık rastlanılmakla birlikte, bu yükümlülüklerin niteliği daha zayıf görünmektedir. Örneğin Abidjan Sözleşmesi Protokolü'nün 6/1. maddesi ile getirilen “..*veri ve bilgilere halkın mümkün olan en geniş ölçüde erişimini kolaylaştırmak amacıyla ulusal mevzuat ve düzenlemeleri kabul etme ve uygulama*” veya Tahran Sözleşmesi 21/2. maddesi ile düzenlenen “*halkın erişimini sağlamak için çaba gösterme*” yükümlülüğü gibi, Devletlere sadece belirli bir davranışta bulunma ödevi getirilmekte, OSPAR Sözleşmesi ve Helsinki Sözleşmesi'nde olduğu üzere kamunun gereği gibi bilgilendirilmiş olmasının sağlanması gibi sonuca yönelik bir yükümlülük öngörülmemektedir¹⁴⁰.

Halkın karar alma sürecine katılımı konusunda Bölgesel Anlaşmalarda bu konuda efektif hükümler bulunduğunu iddia etmek güçtür. Ancak yine de artan sayıda Sözleşmede bu hususa yer verildiği görülmektedir. Örneğin Barselona Sözleşmesi gibi kimi Anlaşmalar halkın katılımını sağlamak konusunda kimi tedbirler alınmasını öngörmekte ancak bu konuda Devletlere “uygun ölçüde” bir sorumluluk getirmekle geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır. Abidjan Sözleşmesi Protokolü gibi kimi diğer Anlaşma ve Protokol ile ekleri ise daha sıkı yükümlülükler getirmekte, ne var ki maddede yer verilen birçok esaslı terimin kapsamı yoruma açık bırakılmaktadır. Buna karşılık 2001 yılında yürürlüğe giren “Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Süreçlerine Kamu Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi)”¹⁴¹ bir uluslararası anlaşma olup, bilgiye erişim ve halkın katılımı konusunda ayrıntılı düzenlemeler ve güvence sağlamaktadır. Sözleşme'nin kapsam alanı yalnızca Avrupa ve çevre bölgelerle sınırlı olsa da getirdiği düzenlemeler ile diğer bölgeler için de bir referans noktası olarak hizmet edebilmektedir. Öyle ki, Sözleşme'ye taraf olmayan Devletlere ilişkin çevre davalarında dahi ilgili yargı yerlerince atıfta bulunulması dolayısıyla Aarhus Sözleşmesi'nin ileride halkın katılımı ve bilgiye erişimi konusunda

¹³⁹ HARRISON, ibid., s. 84.

¹⁴⁰ HARRISON, ibid., s. 84.

¹⁴¹ “Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Süreçlerine Kamu Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi)” (Kabul tarihi 25 Haziran 1998, Yürürlük tarihi 30 Ekim 2001) 2161 UNTS 447.

bölgesel sözleşmelerde yeni yaklaşım ve uygulamaları tetikleyebileceği savunulmaktadır¹⁴².

“İhtiyati Yaklaşım” ve “Kirleten Öder” Prensipleri, çevre hukukuna ilişkin prensipler olmakla birlikte, Bölgesel Anlaşmalarda da kendilerine yer verildiği görülmektedir. Örneğin Helsinki Sözleşmesi, belirli noktalardan herhangi bir zararlı maddenin salınımının izne tabi olmasını öngörürken OSPAR Sözleşmesi önceden izin alınmış olmasını aranmamakla birlikte belirli düzenlemelere tabi tutulmasını aramaktadır ve Sands’e göre her iki rejim de ihtiyatlılık ve kirleten öder ilkesine dayanmaktadır. Yazara göre bu Sözleşmeler çerçevesinde belirlenen kriterler kullanılarak, bu bağlamda zararlı maddelerin salınımıyla ilgili olarak mevcut en iyi tekniklerin ve en iyi çevresel uygulamaların kullanılması gerekmektedir¹⁴³. Bununla birlikte, anılan prensiplere Sözleşmelerde açıkça yer verildiği de görülmektedir. OSPAR Sözleşmesi’nin 2(2) maddesi (a) ve (b) bentlerinde, Helsinki Sözleşmesi’nin 3(2) ve 3(4) maddelerinde “ihtiyati yaklaşım” ve “kirleten öder” prensiplerinden açık bir şekilde bahsedilmektedir. Barselona Sözleşmesi 1996 Protokolü’nün Önsöz’ünde de ihtiyati yaklaşım prensibine ve kirleten öder ilkesine açıkça yer verildiği görülmektedir.

Anılan prensipler çevrenin korunması konusunda önleyici tedbirlerin artırılmasını teşvik edici olsa da bu tedbirlerin devletlerin ekonomik politikalarıyla nasıl örtüşeceği genellikle tartışma konusu olmaktadır. Doktrinde de ifade edildiği üzere, burada devletlerin önlem alırken göz önünde yalnızca bilimsel gereklilikleri değil, ekonomik, sosyal ve politik etkenleri de bulunduracağı açıktır. Bu nedenle her bir devlet kendi ekonomik, teknolojik, sosyal ve siyasi özelliklerine göre çevre koruma politikaları uygulayacağından, ihtiyatlılık prensibinin hem bir davranış yükümlülüğü hem de yargılama kuralı olarak etkin bir şekilde uygulanabilirliği tartışmalı olmaktadır. Dolayısıyla bu konuda devletler arasındaki değerlendirme farklılıklarının azaltılabilmesi ve daha öngörülebilir bir anlayış oluşturulabilmesi adına bir kısım uluslararası forumların uygun bir zemin sağlayabileceği düşünülmektedir¹⁴⁴.

¹⁴² HARRISON, ibid., s. 85-86.

¹⁴³ SANDS ve diğ., ibid., s. 477.

¹⁴⁴ TANAKA, ibid., s. 272.

Uluslararası Tavsiye ve Denetim Mekanizmaları da Bölgesel Sözleşmelerde yer verilen bir diğer önemli tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili Anlaşmalar, çoğu zaman kimi çokuluslu mekanizmalar kurulmasını öngörmekte ve bu kurumlar aracılığıyla Sözleşmelerin kapsadıkları alanda Taraf Devletler arasında birbirleriyle uyumlu politikaların yürütülmesini sağlamayı hedeflemektedirler. Örneğin Helsinki Sözleşmesi 19. maddesi, OSPAR Sözleşmesi 10. maddesi ve Cartagena Sözleşmesi gibi Bölgesel Anlaşmalar ile, ilgili Sözleşme ve hükümlerinin uygulanmasını sağlamak, bu konuda Taraflara tavsiye ve görüş vermek ya da Devletler tarafından ilgili yükümlülükler kapsamında alınan önlemlerin etkinliğini ve uygulanmasını kontrol etmek adına Komisyon ve benzeri mekanizmaların kurulduğu görülmektedir. Her ne kadar bu şekilde kurulan çoğu Komisyonun Sözleşme hükümlerini yerine getirmeyen Taraf Devletler üzerinde doğrudan bir yaptırım gücü bulunmasa da OSPAR Sözleşmesi'nde olduğu gibi, Taraflar bu kurumların kararlarını uygulamayı taahhüt edebilmekte ve alınan kararlarla bağlı bulunabilmektedirler¹⁴⁵. Ayrıca, deniz çevresinin korunmasına yönelik olarak çok uluslu bir Komisyon tarafından sağlanan tavsiye ve denetim mekanizmasının, kontrol yetkilerinin tamamen Devletlerin inisiyatifine bırakılmaması açısından önemli bir güvence oluşturduğunu iddia etmek mümkündür.

Bununla birlikte, yukarıda değerlendirilen kimi ortak prensip ve ilkelere yer veren ve BM bünyesinde hazırlanan anılan bölgesel sözleşmeler dışında, birbirine komşu veya ortak bir su kaynağına sahip bulunan devletler tarafından akdedilen iki veya çok taraflı başkaca bölgesel nitelikte sözleşmelerin de mevcut bulunduğu görülmektedir. İlgili sözleşmeler de, BM bünyesinde hazırlanan sözleşmeler ile benzer mahiyette kimi ilke ve kurallara yer vermekte olup, bu çerçevede aşağıda Çalışmamızın konusu bakımından önem arz ettiğini düşündüğümüz kimi diğer bölgesel düzenlemelere yer verilmektedir.

¹⁴⁵ OSPAR Sözleşmesi Madde 13

2.2. Diğer Bölgesel Sözleşmeler

UNEP Bölgesel Programları dışında da kimi özel alanları korumak adına ayrıca bölgesel girişimlerde bulunulduğu ve bu itibarla kimi bölgelerde yer alan su yolları, su havzaları veya deniz alanlarına özgülenmiş bölgesel sözleşmelerin varlığına rastlanmaktadır. Ne var ki Çalışmamızın konusu ve kapsamı göz önünde bulundurularak, devletlerin sorumluluğu açısından daha genel devlet uygulamalarını yansıttığı değerlendirilen Birleşmiş Milletler çatısı altındaki hukuki girişimlere öncelik verilmiştir. Bununla birlikte, farklı karakteristik özellikler taşıyan su alanlarının korunması ve kara kaynaklı faaliyetlerden dolayı kirlenmelerinin önlenmesi amacıyla BM çatısı dışında da çeşitli çabaların mevcut olduğunu göstermek adına, bu bölümde yalnızca ilgili sözleşmelere ve düzenledikleri alanlara ilişkin temel bilgilere yer verilmektedir.

Bu itibarla ilk olarak, “Ren Nehri’nin Korunmasına Dair Sözleşme¹⁴⁶”ye yer vermek gerekirse, Sözleşme 12 Nisan 1999 tarihinde Ren Nehrine sınırı olan Fransa, Almanya, Lüksemburg, Hollanda ve İsviçre ile Avrupa Topluluğu temsilcileri tarafından, Nehrin, kıyılarının ve taşkın ovalarının doğal zenginliğini korumak ve Ren ekosisteminin sürdürülebilir kalkınması için gerekli çalışmalarını sağlamak üzere imzalanmış, 3/1(a) maddesi ile kara kaynaklı kirliliği de kapsayan bir yaklaşım ile, Sözleşme’nin sürdürülebilir kalkınma amacı altında “Nehrin sularının kalitesini, asılı madde, sediman ve yeraltı suyu kalitesi de dahil olmak üzere, özellikle - noktasal kaynaklardan (örneğin sanayi ve belediyeler) ve dağınık kaynaklardan (örneğin tarım ve trafik) kaynaklanan zararlı maddelerin ve besin maddelerinin neden olduğu kirlilik - yeraltı sularından kaynaklanan kirlilik de dahil olmak üzere - ve gemicilikten kaynaklanan kirliliği önleyerek, azaltarak veya mümkün olduğunca ortadan kaldırarak korumak ve iyileştirmek” amacı bulunduğu yer verilmiştir.

¹⁴⁶ Ren Nehri’nin Korunmasına Dair Sözleşme, (Kabul tarihi 12 Nisan 1999, Yürürlük tarihi 1 Ocak 2003)

Bir diğerk bölgesel sözleşme olan, “Büyük Göller Su Kalitesi Sözleşmesi¹⁴⁷” ise, Amerika ve Kanada arasında Büyük Göllerin sularını restore etmek ve korumak için iki taraflı olarak gerçekleştirilen bir Anlaşma olup, Sözleşme’nin 1972 yılında imzalanan hali daha evvel uğradığı kimi değişikliklerin ardından son olarak 2012 yılında Sözleşme’ye konu su kaynaklarının “kimyasal, fiziksel ve biyolojik bütünlüğünü” sağlayan su kalitesi programlarını geliştirme gayesiyle bugünkü halini almıştır. Sözleşme’nin 3(a) maddesi “Genel Amaçlar” başlığı altında, (iv), (vi) ve (vii) ve (ix) maddelerinde ilgili su kaynaklarının farklı kara kaynaklı kirlilik nedenlerini de kapsayan bir şekilde farklı kirleticilere karşı korunmasını düzenlerken, Sözleşme’ye Ek 4 Belgesinde ayrıca, genellikle tarımsal faaliyet ve diğerk arazi bazlı kaynaklardan doğan ve su kaynaklarında sorunlara yol açan bileşenlere yer verilmektedir.

Bahsedilmesi gereken bir diğerk Sözleşme ise, birçok ülkeden geçerek Karadeniz’e dökülen ve bu itibarla Karadeniz’in deniz ortamı üzerinde doğrudan etki etme potansiyeline sahip bulunan Tuna Nehri’ne ilişkin düzenleme getiren “Tuna Nehrinin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı için İşbirliği Sözleşmesi¹⁴⁸”dır. Sözleşme, Tuna Nehri’ne kıyısı olan Avusturya, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Almanya, Macaristan, Moldova, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Ukrayna - ve Avrupa Topluluğu tarafından imzalanmış ve yüzey suları ile yeraltı sularının korunması ve iyileştirilmesinin yanı sıra Tuna Nehri Havzasındaki kaynaklardan Karadeniz’e giren kirliliği azaltılmaya yönelik tedbirler içermesiyle, Sözleşme’nin 2. ve 5. maddelerinde doğrudan kara kaynaklı kirliliğe ilişkin olarak da kimi düzenlemeler getirmektedir.

Son olarak Angola, Namibya, Güney Afrika arasında düzenlenen “Benguela Akıntı Sözleşmesi¹⁴⁹”nden de kanımızca bu bağlamda bahsedilmesi gerekmektedir. Sözleşme, Taraf Devletler arasında ekonomik, çevresel ve sosyal faydalar sağlamak

¹⁴⁷ Büyük Göller Su Kalitesi Sözleşmesi, (Kabul tarihi 15 Nisan 1972, Değişiklik Tarihi 7 Eylül 2012); Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı, Büyük Göller Su Kalitesi Sözleşmesi, <https://www.epa.gov/glwqa/what-glwqa>. (Erişim Tarihi 13.04.2024)

¹⁴⁸ Tuna Nehrinin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı için İşbirliği Sözleşmesi, (Kabul tarihi 29 Haziran 1994, Yürürlük Tarihi 22 Ekim 1998). Daha fazla bilgi için bkz. Tuna Nehrinin Korunması Sözleşmesi, <https://www.icpdr.org/about-icpdr/framework/convention>. (Erişim Tarihi 13.04.2024)

¹⁴⁹ Benguela Akıntı Sözleşmesi, (Kabul tarihi 18 Mart 2013, Yürürlük tarihi 10 Aralık 2015). Daha fazla bilgi için bkz. <https://www.benguelacc.org/bcc-overview/>. (Erişim Tarihi 13.04.2024)

amacıyla Benguela Akıntısı Deniz Ekosisteminin sürdürülebilir kullanımına yönelik olarak korunması, muhafazası, geliştirilmesi ve rehabilitasyonu amacıyla bölgesel bir yaklaşım sağlamak üzere oluşturulmuş, bu doğrultuda Sözleşme'nin 8(c) maddesinde doğrudan kara kaynaklı kirliliğe atıfta bulunulmuştur.

Görüldüğü üzere, yukarıda yer verilen bölgesel sözleşmeler, BM çatısı dışında da devletlerin su kaynaklarını korumak adına bölgesel iş birliği geliştirme yolunu tercih ederek, bölgedeki su alanlarını ve çevresini korumaya yönelik benzer koruma mekanizmaları geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim, ortak su alanına sahip bulunan devletlerin, bölgesel ve ulusal koşulları göz önünde bulundurarak, birbirlerini doğrudan etkileme potansiyeli taşıyan kullanım biçimlerini düzenlemeleri oldukça mühim bulunmaktadır. Bu itibarla, özellikle birden fazla ülke sınırından geçerek daha geniş deniz alanlarına ulaşan su kaynaklarının, çok daha fazla kirliliğe maruz kalma ihtimali bulunması nedeniyle, devletler arasında daha sıkı iş birliği ve denetim mekanizmaları gerektireceği kuşkusuzdur. Öte yandan, atmosfer kirliliğini önlemeye yönelik kimi sözleşmelerin de dolaylı olarak denizlerin kara kaynaklı faaliyetler nedeniyle kirlenmesini sınırlayıcı hükümler içermesi mümkündür¹⁵⁰. Bu genel çerçeve içinde, söz konusu bölgesel ve çok taraflı düzenlemelerin yanı sıra, giderek daha yaygın bir şekilde devlet uygulamalarında kendisine yer bulan ve bu yönüyle uluslararası hukukun yazılı olmayan kaynakları arasında değerlendirilen kimi ilke ve prensiplerin de, kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin hukuki sorumluluk bakımından ayrıca ele alınması gerekmektedir.

3. Uluslararası Teamül Hukuku ve Hukukun Genel İlkeleri Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği

Teamül, uluslararası hukukun en özgün ve eski kaynağı olup, bugün örneğin uluslararası sözleşme hukukuna ve uluslararası ilişkilere hakim birçok ilke, devletler arasında eskiden beri uygulanagelen belirli normların yazılı kurallara dönüşmesi sonucu oluşmuştur. Bugün de teamül hukuku halen uluslararası sözleşmeler ile birlikte uluslararası hukukun ana kaynaklarından biri olmaya ve gelişmeye devam

¹⁵⁰ SANDS ve diğ., ibid., s. 476.

etmektedir¹⁵¹. Uluslararası hukukta yazılı olmayan mevcut kuralların tespiti ve kodifikasyonu amacıyla faaliyet gösteren ve farklı ülkelerden seçkin bilim insanlarından oluşan Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK)’na göre teamül hukuku en basit haliyle “hukuk olarak kabul edilen genel uygulamalara dayanan yazılı olmayan hukuk”tur. Nitekim UAD Statüsünde de teamül hukukundan, “*hukuk olarak kabul edilen genel uygulamaların göstergesi*” olarak bahsedilmektedir. Bu nedenle bir teamülün iki temel bileşeni olduğunu ifade etmek mümkündür: genel bir devlet uygulaması ve bu uygulamanın hukuk teşkil ettiği yolunda görüş (“*opinio juris*”)¹⁵². Bu itibarla teamül hukuku, uluslararası hukukta esasen oldukça esaslı bir yere sahip olup, bir sözleşmenin düzenlenmediği alanlarda ve hatta bir sözleşmenin varlığının yanında, sözleşmede düzenlenmeyen hususlarda da diğer hükümlerin yanı sıra uygulanmaya devam edebilmekte ve hem sözleşmeye taraf devletler hem de taraf olmayan devletler açısından bağlayıcı normlar içerebilmektedir¹⁵³.

Uluslararası hukukun sözleşmeler ile birlikte ana kaynağını oluşturan teamül kuralları ile bir uluslararası sözleşme hükümlerinin kimi zaman birbirlerinden farklı düzenlemeler öngörmesi mümkündür. Bu halde aynı normatif değere sahip bulunmalarından dolayı uluslararası teamül kuralları ile sözleşmeler arasında bir çelişki durumunda “*lex posterior derogat priori*” (sonra gelen kanunun önceki düzenlemenin önüne geçmesi) ve “*lex specialis derogat generali*” (bir konuda getirilen özel düzenlemenin genel bir düzenlenin önüne geçmesi) kuralları uygulanmaktadır. Bu halde uluslararası teamül haline gelmiş bir uygulamanın daha sonra o konuda düzenlenen özel bir sözleşme hükmü ile değişikliğe uğraması mümkün olup, her ne kadar benzer şekilde bir sözleşme hükmünün de sonradan ortaya çıkan bir teamül ile geçersiz hale gelmesi söz konusu olabilir ise de doktrinde de ifade edildiği üzere böyle bir ihtimal daha düşük bulunmaktadır¹⁵⁴. Genellikle pratikte bu iki norm arasındaki ilişkiye, bir konuda mevcut teamüllerin sözleşme hükümlerine dönüşmesi veya bir sözleşme hükmü ile uluslararası teamüllere atıfta bulunulması yahut da kimi

¹⁵¹ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 134-135.

¹⁵² Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun uluslararası teamül hukukuna ilişkin güncel bir çalışması için bknz. UHK, “Uluslararası Teamül Hukukunun Tespiti ile İlgili Taslak Sonuçlar ve Yorumları” 2018 UNGA Res. 73/203. Teamül hukukuna ilişkin ayrıca bknz. ERKİNER Hakkı Hakan / TEZEL Aybüke, “Uluslararası Teamül Hukuku Kurallarının Varlığının ve Değişiminin Tespiti”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C.28, S.2, Aralık 2022, ss. 662-693; ÖKTEM Emre, *Uluslararası Teamül Hukuku*, Beta, 2013.

¹⁵³ UHK, ibid, 663 sayılı Dipnot, s. 122.

¹⁵⁴ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 136.

sözleşme hükümlerinin yorumlanmasında uluslararası yerleşik teamül kurallarının dikkate alınacağını belirtilmesi gibi uygulamalarda rastlanmaktadır.

Çalışmamızın konusu özelinde ise örneğin devletlerin denizler üzerindeki egemenlik ve yetkilerini ifade eden kimi terimler, uluslararası teamüllerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, “kıta sahanlığı” kavramı ilk olarak 1945’te Amerika’nın tek taraflı Truman Bildirgesi ile ilan edilmiş, bu uygulama daha sonra yaygınlaşarak devletlerin genel uygulaması haline gelmiştir¹⁵⁵. Kıta sahanlığına ilişkin birçok devlet tarafından istikrarlı bir şekilde uygulanan kimi kurallar nihayet 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi ile kodifiye edilmiş ve ardından BMDHS’de daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Benzer şekilde, karasularına ilişkin pek çok kural da yaygın devlet uygulamaları sonucu oluşan uluslararası teamülün zamanla uluslararası sözleşmelerle kodifiye edilmesiyle sonuçlanmıştır. Daha yakın bir dönemde ise, belirli bölgesel devletler arasında uygulanan “münhasır ekonomik bölge” kavramı BMDHS ile kodifiye edilmiş ve düzenlenmiş, böylece bir sözleşme hükmü olarak tüm devletler için bağlayıcı hale gelmiştir. Bununla birlikte, bir uygulamanın uluslararası bir teamül kuralı teşkil edip etmediği veya bir sözleşme hükmüne dönüşmesiyle bir teamülü yansıtıp yansıtmadığı meselesi çok daha derinlemesine ve dikkatle tartışılması gereken bir konudur. Benzer şekilde, devletler tarafından uygulanmaya devam eden her kuralın bir sözleşme hükmü ile yazılı hale getirilmiş olmasının mutlaka mevcut bir teamülü yansıttığı anlamına gelemeyeceği, ancak, gelişmekte olan bir teamüle işareti edebileceği gibi henüz bu konuda bir teamülün varlığından söz edilmesinin mümkün olmayacağı hallerin de var olabileceği gibi hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır¹⁵⁶.

Uluslararası teamül kurallarına ilişkin tartışılması gereken bir diğer husus ise, kara kaynaklı deniz kirliliğine özgü bir uluslararası teamülün varlığından söz edilip edilemeyeceğidir. BMDHS’de yer verilen ve genel koruma prensiplerini düzenleyen hükümler uluslararası teamülün bir yansıması olarak ifade edilmektedir. Ancak, Sözleşme’de kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin yer verilen hükümler

¹⁵⁵ YAYCI Cihat, *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2019, s. 6.

¹⁵⁶ Bknz. UAD, *Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası* (Federal Almanya/Danimarka; Federal Almanya/Hollanda) (Hüküm), 1969 ICJ Rep. 3.; WOUTERS ve diğ. ibid., s. 136 vd.

değerlendirildiğinde, diğer kirlilik türlerinden farklı olarak, Devletlere kendi yasalarını kabul etme ve uygulama konusunda geniş bir takdir yetkisi bırakılmaktadır. Devletlerin kara kaynaklı ve atmosfer kaynaklı kirlilik için uluslararası kurallar oluşturmak konusunda bu denli serbest bırakılması, bu konuda gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin farklı sosyal, ekonomik ve politik gündemlere sahip olmalarından kaynaklandığından, bu farklılık devletlerin genel uygulamalarına ve dolayısıyla Sözleşme'nin yaklaşımına güçlü bir şekilde yansımıştır. Nitekim bu tür kirliliğe ilişkin düzenlemeler devletler tarafından ihmal edilebilir düzeyde bir uluslararası kontrole tabi tutulmuş ve kabul edilen bu düzenlemelerin, belirli asgari standartlara veya modellere uyması gerekmediğinden, devletlere etkin uluslararası kurallar tarafından denetlenemeyen kendi ulusal standartlarını belirleme ve uygulama yetkisi tanınmış olmaktadır¹⁵⁷.

Ancak kara kökenli deniz kirliliği çevre kirliliğinin bir türü olup, tıpkı çevre kirliliğinde olduğu gibi, farklı ulusları ve hatta daha geniş bir biçimde tüm insanlığın ortak çıkarlarını etkileme potansiyeline sahip bulunmaktadır. Bu itibarla çevrenin kirlilikten korunmasına ilişkin uluslararası hukuk teamül ve genel ilkelerinin kara kökenli deniz kirliliğine ilişkin olarak da uygulanabileceği ifade edilmektedir¹⁵⁸.

Örneğin *sic utere tuo ut alienum non laedas* yani “zarar vermeme ilkesi” uluslararası tahkim ve yargı kararlarında yer alan ve bir uluslararası teamülü yansıttığı ifade edilen ilkelerden biridir. Dilimize genellikle “kendi malını başkasına zarar vermeden kullan” şeklinde çevrilen bu ilke gereği devletlerin kendi yetki ve kontrolleri altındaki faaliyetler dolayısıyla bir başka devlete kirlilik zararı vermeme yükümlülüğü bulunmaktadır¹⁵⁹. Nitekim doktrinde de bu konudaki en önemli teamül kuralının, hiçbir devletin kendi topraklarını başka bir devletin topraklarına zarar verecek şekilde kullanma ya da kullanılmasına izin verme yolunda bir hakka sahip olmadığını ifade

¹⁵⁷ BOYLE, ibid., s. 354.

¹⁵⁸ QING-NAN, ibid., s. 64.

¹⁵⁹ KESKİN Sevdâ, “Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukunda Önemli Zarar Vermeme Yükümlülüğü”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, C.25, S.2, Aralık 2019, ss. 1009-1024, s. 1015.

eden zarar vermeme ilkesi olduğu ifade edilmektedir¹⁶⁰. Anılan ilke teamül olarak ilk kez *Trail Smelter*¹⁶¹ Tahkimi Kararı'nda onaylanmış, 1949 *Corfu Channel* Davası'nda da UAD, “her devletin, topraklarının diğer devletlerin haklarına aykırı eylemler için kullanılmasına bilerek izin vermeme yükümlülüğü olduğu”nu ifade etmiştir¹⁶². Zarar vermeme ilkesi akabinde, *mutatis mutandis*, 1972 Stockholm Deklarasyonunun 21. İlkesinde (daha sonra 1992 Rio Deklarasyonu'nun 2. İlkesi) yerini almıştır¹⁶³. Devamında UAD'nın 1996 tarihli “*Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*” (Nükleer Silahların Tehdidi veya Kullanımının Yasallığı) Tavsiye Görüşünde de, “Devletlerin yetki ve kontrolleri dahilindeki faaliyetlerinin, diğer Devletlerin veya ulusal yetkileri dışındaki alanların çevresine saygı göstermesini sağlamaya yönelik genel bir yükümlülüğün bulunmasının, çevreye ilişkin uluslararası hukuk külliyatının bir parçası” olduğu açıkça ifade edilmiştir¹⁶⁴. 1997 *Gabcikovo-Nagymaros* Kararı¹⁶⁵, 2010 *Pulp Mills* Kararı¹⁶⁶ ve 2015 *Mauritius v. Birleşik Krallık*¹⁶⁷ gibi UAD ve Daimi Tahkim Divanı kararlarında da “zarar vermeme” ilkesine yer verildiği ve aynı zamanda devletlerin çevreye zarar vermeme yükümlülüğünün ihlalinin söz edebilmek için söz konusu zararın “ciddi” nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır¹⁶⁸.

Özen yükümlülüğü (*due diligence*) zarar vermeme ilkesine eşlik eden uluslararası teamül kurallarından biri olup, devletlere bir başka devlete veya kendi sınırlarını aşan alanlara ciddi bir zarar oluşmasını engellemek, kontrol etmek veya azaltmak için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü getirmektedir. UAD tarafından *Pulp*

¹⁶⁰ TANAKA Yoshifumi, “Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks” *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, C.66, 2006, ss. 535-574, s. 537.

¹⁶¹ Bknz. Dipnot 23.

¹⁶² *Corfu Channel* Kararı (Birleşik Krallık v. Arnavutluk) 1949, ICJ Rep 4, s. 22.

¹⁶³ Stockholm Deklarasyonu İlke 21 “Devletler, kendi çevre politikaları uyarınca kendi kaynaklarını kullanma konusunda egemenlik hakkına ve kendi yetki veya kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin diğer Devletlerin veya ulusal yetki sınırlarının ötesindeki alanların çevresine zarar vermemesini sağlama sorumluluğuna sahiptir.”

¹⁶⁴ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (Nükleer Silahların Kullanılmasının veya Kullanılma Tehdidinin Hukuka Uygunluğu) Tavsiye Görüşü, 1996 ICJ Rep 226, Paragraf 29.

¹⁶⁵ *Gabcikovo-Nagymaros* Kararı (Macaristan v. Slovakya) (Karar) 1997 ICJ Rep 7, Paragraf 53, 140. Söz konusu uyumsuzluğa ilişkin değerlendirmeler için bknz. ANLAR GÜNEŞ Şule, “Gabcikovo-Nagymaros Davası”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.55, S.2, Eylül 2006, ss. 91-116.

¹⁶⁶ *Pulp Mills* Kararı (Arjantin v. Uruguay) (Karar) 2010 ICJ Rep 14

¹⁶⁷ *Chagos Deniz Koruma Alanı Tahkimi* (Mauritius v. Birleşik Krallık) (Karar) 2015 PCA Case No. 2011-03, Paragraf 519-520.

¹⁶⁸ Nitekim *Trail Smelter* Kararında da “zarar vermeme” prensibinin uygulanması “olayın ciddi sonuçlar doğurması ve zararın açık ve ikna edici kanıtlarla ortaya konması” şartına bağlanmıştır. Bknz. *Trail Smelter* Kararı, C.3, s. 1965.

Mills Kararında yer verilen özen yükümlülüğü, aynı zamanda *Gabcikovo-Nagymaros* Kararında da gündeme gelmiştir. Bununla birlikte *Corfu Channel* Kararında devletlerin bilerek kendi topraklarının bir başka devletin haklarına zarar verebilecek faaliyetler için kullanılmasına müsaade etmeme şeklindeki yükümlülüğünün de devletlere belirli bir özen gösterme sorumluluğu getirdiğini ifade etmek mümkündür. 2011 yılında Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (UDHM) Deniz Yatağı Uyuşmazlıkları Dairesi bir tavsiye görüşü ile bu ilkeye bir tanım getirmeye çalışmış ve kavramın hukuki niteliği ile devletlerin sorumluluğu ilişkisini açıklığa kavuşturarak özen yükümlülüğünü kavramsallaştırma yolunda etkin bir zemin sunmuştur. Anılan görüşe göre özen yükümlülüğü, “her durumda ilgili bir norm tarafından öngörülen sonuca ulaşma yükümlülüğü değil; aksine, bu sonucu elde etmek için yeterli araçları kullanma, mümkün olan en iyi çabayı gösterme ve elinden geleni yapma yükümlülüğüdür¹⁶⁹”. Bununla birlikte, UDHM tarafından verilen kimi kararlarda özen yükümlülüğünün bir davranış yükümlülüğü olduğu ve bu anlamda devletlere pozitif bir yükümlülük getirdiği ifade edilmektedir. Dahası, söz konusu yükümlülüğün uluslararası hukukun birincil kurallarına dayandığı ve devletlerin bu kuralları ihlal edip etmediğini değerlendirmeye yönelik bir ölçüt teşkil ettiği belirtilmektedir¹⁷⁰. Nitekim “zarar vermeme” yükümlülüğüne ilişkin olarak hem ilgili UAD ve Tahkim Kararlarında hem de doktrinde bu yükümlülüğün “zarar vermeme sonucu”ndan ziyade zararı kontrol etmek, engellemek veya azaltmak konusunda “özen gösterme” yükümlülüğü getirdiği; bu itibarla, bir devletin gereken özeni gösterdiğini ispat etmesi halinde ortaya çıkan zarardan sorumlu tutulamayacağı ortaya konulmaktadır¹⁷¹. Nihayet, özen gösterme yükümlülüğüne ilişkin olarak ayrıca doktrinde bu prensibin kara kökenli deniz kirliliği açısından önem taşıdığı ve “Devletlerin deniz çevresini kara kökenli kaynaklardan korumak için ulusal yasa ve yönetmelikler kabul etmelerini,

¹⁶⁹ UDHM Deniz Yatağı Uyuşmazlıkları Dairesi, Devletlerin Bölgedeki Faaliyetlere İlişkin Sorumlulukları ve Yükümlülükleri (Tavsiye Görüşü) 1 Şubat 2011 ITLOS Rep 2011, 10, Paragraf 110, aktaran PAPANICOLOPULU Irini “Due Diligence in the Law of the Sea”, Editör: Heike Krieger / Anne Peters / Leonhard Kreuzer, *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford, 2020, ss. 147-162, s. 148.

¹⁷⁰ UDHM, Bölgesel Balıkçılık Komisyonu Tarafından Sunulan Danışma Görüşü Talebi üzerine verilen Tavsiye Görüşü, 2 Nisan 2015 ITLOS Rep 2015, Paragraflar 126-129; MAZZESCHI Riccardo Pisillo, “Le chemin étrange de la due diligence d’un concept mystérieux à un concept surevalué”, Editör: SFDI / Sarah Cassella, *Le standard de due diligence et la responsabilité internationale*, Paris: Pedone, 2018, s. 323-337, aktaran PAPANICOLOPULU, ibid., s. 149.

¹⁷¹ TANAKA (2006), s. 538. Özen yükümlülüğüne ilişkin daha fazla değerlendirme için bkz. TANAKA (2006); PAPANICOLOPULU, ibid. Özen yükümlülüğünün uluslararası hukukun farklı alanlarındaki değerlendirmeleri için bkz. KRIEGER Heike / PETERS Anne / KREUZER Leonhard, Editörler: Heike Krieger, Anne Peters, and Leonhard Kreuzer, *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford, 2020.

uygulamalarını ve “gerekli olabilecek diğer tedbirleri” almalarını” düzenleyen BMDHS 207. maddesi ile sözleşme hukuku çerçevesinde yasal bir çerçeveye oturtulduğu ifade edilmektedir¹⁷².

Önleme yükümlülüğü (principle of prevention), doktrinde kimi yazarlarca dile getirilmeye başlanan ve benzer şekilde kimi UAD kararlarında ve uluslararası belgelerde bahsi geçen bir başka doktrin olmakla birlikte, kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin akademik tartışmaların çoğunluğunda zarar vermeme ilkesi ve özen yükümlülüğü kadar kendisine yer edinememiştir. Oysa bizim de katıldığımız görüşe göre, çevrenin korunmasına yönelik ihtiyaç ve artan ilgiye paralel olarak önleme ilkesinin, kendine özgü bir amaçla, çevrenin korunması ve zarar vermeme (*sic utere tuo ut alienum non laedas*) ilkesinin zorunlu bir biçimde devletler arası boyutunu aşan prensiplere sahip olarak, ayrı bir kural¹⁷³ bağlamında tartışılması gerekmektedir. Nitekim 1972 Stockholm Deklarasyonu’nun 21. İlkesi ile de bir zararın kendisinden ziyade, devletlerin “zararı önleme” yükümlülüğüne daha fazla vurgu yapıldığı belirtilmektedir¹⁷⁴. Doktrinde bu nedenle önleme yükümlülüğünün bir teamül teşkil ettiğini ifade eden ve görüşlerini kimi uluslararası yargı kararlarına dayandıran yazarlar bulunmaktadır. Örneğin, UAD, *Gabčíkovo-Nagymaros* davasında, çevresel zararın genellikle geri döndürülemez muhteviyata sahip olduğunu ve bu nedenle devletlerin kimi yükümlülükleri bulunduğu açıkça belirtmiştir. Kararın 140. Paragrafında Divan “*Mahkeme, çevrenin korunması alanında, çevreye verilen zararın genellikle geri döndürülemez niteliği ve bu tür bir zararın telafi mekanizmasının doğasında var olan sınırlamalar nedeniyle, ihtiyat ve önleme gerektirdiğinin bilincindedir.*” buyurarak, çevre zararlarının nitelikleri gereği çevre hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda ihtiyat ve önleme ilkelerini gözetmeyi gerektirdiğine işaret etmiştir. UAD, *Nükleer Silahların Tehdidi veya Kullanımının Yasallığı* Tavsiye Görüşü’nde de önleme ilkesinin bir uluslararası teamül oluşturduğuna işaret etmiş¹⁷⁵, *Pulp Mills* Kararı’nda da bu yükümlülüğün tıpkı diğer uluslararası birincil yükümlülükler gibi

¹⁷² HARRISON, ibid., s. 67.

¹⁷³ HANDL Günther, “Transboundary Impacts”, Editörler: Daniel Bodansky / Jutta Brunnée / Ellen Hey, *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford University Press, 2008, ss. 531-549, s. 539, aktaran MALETTTO, ibid., s. 132.

¹⁷⁴ de SADELEER Nicolas, *Environmental Law Principles*, Oxford University Press, 2020, s. 88, aktaran MALETTTO, ibid., s. 132.

¹⁷⁵ *Nükleer Silahların Kullanılmasının veya Kullanılma Tehdidinin Hukuka Uygunluğu* Tavsiye Görüşü, Paragraflar 29-33.

“özen yükümlülüğü” (“*due diligence*”) ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kararın 197. Paragrafında Mahkeme, “... *“su ortamını koruma ve özellikle uygun kurallar ve tedbirler belirleyerek kirliliği önleme” yükümlülüğü, her bir tarafın yetkisi ve kontrolü altında gerçekleşen tüm faaliyetlerle ilgili olarak gerekli özeni gösterme yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük, sadece uygun kural ve tedbirlerin kabul edilmesini değil, aynı zamanda bunların uygulanmasında belirli bir düzeyde dikkatli olunmasını ve diğer tarafın haklarını korumak için bu tür operatörler tarafından üstlenilen faaliyetlerin izlenmesi gibi kamu ve özel operatörlere uygulanabilir idari kontrolün uygulanmasını gerektiren bir yükümlülüktür.*” hükmüne yer vermektedir. Bu itibarla karar önleme yükümlülüğünün özen yükümlülüğü ile ilişkini açıkça ortaya koymakta ve hatta daha da ileri giderek yükümlülüğün kapsamını da belirlemektedir.

Kaldı ki, bir kirlilik deniz ortamına girdiğinde veya atmosfere karıştığında bu tür bir kirliliği kontrol etmenin güçlüğü ve kirlilik zararının bu ortamlarda geniş alanlara yayılma kapasitesi düşünüldüğünde önleme ilkesinin çevrenin korunması adına öncelikli bir sorumluluk alanı yarattığı açıktır. Bu nedenle bir zararın meydana gelmesinden sonra ortaya çıkan sorumluluk ile böyle bir zararın ortaya çıkmasını engellemek adına gereken önlemleri almak farklı sorumluluk alanlarını belirlemektedir. Bu itibarla devletler önleme ilkesi gereği ayrıca yetki veya kontrolleri altında gerçekleşen faaliyetlerden kaynaklanan çevresel zararı önleme yükümlülüğü altında bulunmaktadır. Anılan uluslararası yargı kararları ve doktrinde yer verilen görüşler ışığında ise bu yükümlülüğe ilişkin olarak devletler ilkin, bir faaliyetin çevre üzerindeki olası risklerini doğru bir şekilde değerlendirmek ve ikincil olarak da böyle bir faaliyet sonucunda ortaya çıkması muhtemel zararları önlemek ve sınırlandırmak adına uygun önlemleri belirlemek ve etkin bir şekilde uygulamak şeklinde, ikili bir yükümlülük altındadırlar¹⁷⁶. Bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi ise, diğer devletler açısından bir zarara yol açılmış olmasından bağımsız olarak, ilgili devletin sorumluluğunun ileri sürülebilmesini sağlayacaktır¹⁷⁷.

¹⁷⁶ RAGNI Chiara, *Scienza, diritto e giustizia internazionale*, Milano, Giuffrè, 2020, s. 63.

¹⁷⁷ de Sadeleer, *ibid.*; DUPUY Pierre-Marie / VIÑUALES Jorge E., *International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2018, s. 65, aktaran MALETTTO, *ibid.*, s. 134.

Öte yandan, önleme ilkesi genel devlet uygulamalarında ve iradelerinde yer alma biçimi ve uluslararası yargı mercilerince de farklı değerlendirilmelere tabi tutulabilmesi bakımından bir uluslararası teamül teşkil edip etmediği hususunda kuşkulara neden olmaktadır. Ancak kimi yazarlara göre anılan tartışmalar kuralın bir teamül oluşturmaya herhangi bir halel getirmemektedir¹⁷⁸. Kanımızca da, bir kuralın kapsamı ve gereklilikleri ülkesel veya bölgesel olarak farklılık gösterse de, o kuralın uluslararası toplumun geneli tarafından kabul edildiğinin ve uygulandığının kabulü ile teamül kuralı haline geldiği ifade edilmiş olmaktadır. Ayrıca yukarıda yer verilen UAD Tavsiye Görüşü ve Kararı'nın yanı sıra, Daimi Tahkim Divanı da *Iron Rhine* Uyuşmazlığı'nda "uluslararası çevre hukukunda önleme yükümlülüğüne giderek daha fazla vurgu yapıldığını" ve aynı zamanda "önleme yükümlülüğünün artık sadece özerk faaliyetlerde değil, aynı zamanda Taraflar arasındaki belirli anlaşmaların uygulanmasına ilişkin üstlenilen faaliyetlerde de geçerli olan bir "genel uluslararası hukuk ilkesi" olduğunu" ifade etmiştir¹⁷⁹. Zira devletlerin ekonomik ve teknolojik kapasiteleri alınacak önlemleri ve önlemlerin boyutlarını birbirlerinden farklı kriterlere tabi tutmayı gerekli kılabilmekte ise de her koşulda belirli bir özen gösterme yükümlülükleri bulunması yolundaki gereklilik büsbütün yok olmamaktadır. Kaldı ki önleme yükümlülüğü bir zarardan ve meydana geldiği yerden ziyade kırılğan doğası gereği bizzat çevrenin kendisinin korunmasına odaklandığından¹⁸⁰, her devletin mevcut kapasitesi doğrultusunda çevreyi koruma yükümlülüğünün bulunması bu koruma gerekliliğinin en tabi sonucudur. Nitekim doktrinde de bu yükümlülüğün devletlerin kendi sınırlarının ötesinde ve hatta bu konuda ihtilaflar bulunsada dahi kendi yargı yetkileri dahilindeki alanlar da dahil olmak üzere çevreye zarar verebilecek faaliyetleri azaltabilecek, sınırlandırabilecek veya kontrol edebilecek önleyici tedbirler almasını gerektirdiği ifade edilmektedir¹⁸¹. Ayrıca çevre zararların önlenmesine daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği, nitekim kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin çevre anlaşmalarının odak noktasında bir zarar meydana geldikten sonraki sorumluluk

¹⁷⁸ Söz konusu tartışmalara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. BODANSKY Daniel, "Customary (And Not So Customary) International Environmental Law", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, C.3, S.1, 1995; DUVİC-PAOLİ Leslie Anne, *The Prevention Principle in International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2018; de SADELEER, ibid., aktaran MALETTO, ibid., s. 130-135.

¹⁷⁹ *Iron Rhine* Tahkimi Kararı (Belçika/Hollanda) (Karar) 2005 PCA 2003-02, Paragraf 59 ve 222. Daha sonra benzer yorum 2013 yılında *Indus Waters* Tahkim Uyuşmazlığında da dile getirilmiştir. Bknz. *Indus Waters* Tahkimi Kararı (Pakistan/Hindistan) (Kısmi Karar) 18 Şubat 2013 PCA 2011-01, Paragraf 451, aktaran SANDS ve diğ., ibid., s. 211.

¹⁸⁰ SANDS ve diğ., ibid., s. 212-213.

¹⁸¹ SANDS ve diğ., ibid., s. 212-213.

mekanizmalarının değil, önleme mekanizmalarının yer alması yönünde bir eğilim bulunduğu ifade edilmektedir¹⁸².

Hakkın kötüye kullanılması prensibi de doktrinde kendisine yer verilen ve kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin olarak uygulanması mümkün bulunan bir başka ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukukun birçok alanında olduğu gibi çevre hukukuna ilişkin uyumsuzluklarda da gündeme gelen ve hukukun genel prensiplerinden birini teşkil ettiği yahut uluslararası teamülün bir parçası olduğu konusunda kimi tartışmalar bulunan¹⁸³ hakkın kötüye kullanılması prensibi, “bir devletin bir hakkı, bu hakkın kullanımının kendisine düşen uluslararası bir yükümlülüğe uymamanın dolaylı bir yolu olduğu veya hakkın o devlette tanındığı amaca uygun olmayan bir amaç için gerçekleştirildiği izlenimini veren bir şekilde veya koşullar altında kullanması”¹⁸⁴ olarak tanımlanmaktadır. Daha farklı bir ifade ile ise yine uluslararası hukukta bir hakkın kötüye kullanılması, “bir devletin bir hakkı, diğer devletlerin kendi haklarından yararlanmasını engelleyecek şekilde ya da hakkın yaratılış amacından farklı bir amaçla, başka bir devletin zararına olacak şekilde kullanması” olarak dile getirilmektedir¹⁸⁵. Söz konusu prensibe dayanarak daha evvel pek çok ülke UAD’nın önüne gelmiş, yine pek çok uluslararası sözleşmede hakkın kötüye kullanılması prensibine yer verilmiştir. Nitekim BMDHS, hakkın kötüye kullanılması prensibine açıkça yer veren uluslararası sözleşmelerden biri olup, 300. maddesinde “*Taraf Devletler, bu Sözleşme uyarınca üstlendikleri yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirecek ve Sözleşmede tanınan hak, yetki ve özgürlükleri hakkın kötüye kullanılması oluşturmayacak şekilde kullanacaklardır.*” demektedir. Anılan doktrin uyarınca, bir devletin egemenlik hak ve yetkileri kapsamında sahip olduğu özgürlükleri kullanırken ilgili faaliyetler ile kirliliğe yol açması ve ortaya çıkan bu kirliliğin diğer devletlerin

¹⁸² TANAKA Yoshifumi, “Land-Based Marine Pollution”, Editörler: André Nollkaemper ve Ilias Plakokefalos, *The Practice of Shared Responsibility in International Law*, Cambridge University Press, 2017, ss. 294-315, s. 309.

¹⁸³ Söz konusu tartışmalara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. BYERS Michael, “Abuse of Rights: An Old Principle, A New Age”, *McGill Law Journal/Revue de droit de McGill*, C.47, 2002, ss. 389-430, s. 397 vd.

¹⁸⁴ Dictionnaire de la terminologie du droit international, Paris, 1960, s. 4, aktaran KOLB Robert, *La bonne foi en droit international public: Contribution à l'étude des principes généraux de droit*, Graduate Institute Publications, 2000, paragraf 83.

¹⁸⁵ KISS Alexandre, “Abuse of Rights”, Editör: R. Bernhardt, *Encyclopedia of Public International Law*, C.1, Amsterdam: North Holland, 1992, s. 4, aktaran BYERS, ibid., s. 391.

menfaatlerini ciddi ölçüde etkileyecek dereceye varması halinde hakkın kötüye kullanılmasının varlığından söz edilmesi mümkün görülmektedir. Bu bağlamda, ortak su alanlarını paylaşan devletler açısından hakkın kötüye kullanılması prensibinin tanınması kanımızca daha önemli hale gelmektedir.

Kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin ilgili yukarıda değerlendirilen küresel ve bölgesel uluslararası sözleşmeler, uluslararası teamül ve genel prensiplerin yanı sıra ayrıca yine BMDHS ile de teşvik edildiği üzere kara kaynaklı deniz kirliliğinin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü konusunda devletlere bağlayıcı olmamakla birlikte alınacak önlemler ve iş birliği konusunda teşvik edici ve yol gösterici kimi yardımcı prensip ve ilkeler bulunmaktadır. Bu itibarla aşağıda bu tür esnek hukuk kurallarını teşkil eden ve devletler üzerinde herhangi bir yaptırım gücü bulunmamakla birlikte, yine de öngördükleri hükümler itibarıyla, hukukun gelişimine ve devletler arasında ortak bir uygulama oluşturmaya katkı sunan ilgili temel metinler değerlendirilmektedir.

4. Uluslararası Esnek Hukuk Kuralları (*Soft Law*) Bakımından Kara Kaynaklı Deniz Kirliliği

Kara kaynaklı deniz kirliliği bir devletin ekonomik, teknolojik, sosyal ve politik dinamikleriyle yakından bağlantılıdır. Bu itibarla yoksulluk ve kalkınma ile doğrudan ilişkisinden dolayı karasal kökenli kirlilik, diğer kirlilik türlerinden farklı olarak uluslararası düzeyde katı hukuk yerine, daha ziyade bu tür zorlukların üstesinden gelmek adına “1995 Deniz Çevresinin Kara Kökenli Faaliyetlerden Korunması için Küresel Eylem Programı (KEP)¹⁸⁶”nda olduğu gibi esnek hukuk kurallarıyla düzenlenmeye çalışılmaktadır¹⁸⁷. Kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin mevcut küresel yasal çerçevenin zayıflığı da bu tür girişimlerde bulunulmasını bir nevi zorunlu kılmıştır¹⁸⁸. Sonuç itibarıyla UNEP, henüz ilgili kuruluşlar tarafından kapsanmayan çevre konularında küresel iş birliğini teşvik etme ve BM sistemi içindeki bu tür

¹⁸⁶ UNEP, “Deniz Çevresinin Kara Kökenli Faaliyetlerden Korunması için Küresel Eylem Programı”, 1995, Washington DC

¹⁸⁷ FITZMAURICE ve diğ., *ibid.*, s. 183.

¹⁸⁸ TANAKA (2012), *ibid.*, s. 267.

kuruluşların işleyişini koordine etme gibi görevlerini¹⁸⁹ ileri götürerek, deniz çevresinin kara kaynaklı kirliliğinin önlenmesi ve azaltılmasına yönelik herhangi bir BM uzmanlık kuruluşunun da bulunmaması dolayısıyla, BMDHS’de yer alan hükümlerin uygulanmasına yönelik küresel düzeyde liderliği üstlenme yoluna gitmiştir¹⁹⁰.

Esasen bu kapsamda yapılan ilk kayda değer çalışma, 1985 yılında kabul edilen “Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunmasına ilişkin *“Montreal Kılavuz İlkeleri”*¹⁹¹”dir. Montreal Kılavuz İlkeleri devletler açısından bağlayıcı olmamakla birlikte alınması gereken çeşitli önlemlere yer vermektedir. Devamla, 1992 tarihli *Gündem 21*’de çevrenin korunmasına ilişkin gündeme gelen birçok endişenin yanında deniz çevresinin kara kökenli faaliyetler nedeniyle kirlenmesine yönelik değerlendirmelere de yer verilmiş ve bu esnada alınan Kararlar sonucunda, kara kaynaklı kirliliğe yönelik hükümetler arası bir toplantı düzenlenmesi öngörülmüştür. Öngörülen Konferans 1995 yılında Washington’da geniş çaplı bir katılımı gerçekleştirilmiş ve Taraflarca kara kaynaklı kirlilik özelinde kimi prensipler belirlenerek “*Deniz Çevresinin Kara Kökenli Faaliyetlerden Korunmasına ilişkin Washington Deklarasyonu*” ve “*Deniz Çevresinin Kara Kökenli Faaliyetlerden Korunmasına ilişkin Küresel Eylem Programı*” olmak üzere iki belge kabul edilmiştir.¹⁹² Daha sonra 2001 *Montreal Deklarasyonu*¹⁹³ ile de KEP’te yer alan program, prensip ve uygulanmasının iyileştirilmesi ve hızlandırılması gerekliliği teyit

¹⁸⁹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “Kurumsal ve Mali Düzenlemeler” (Karar 1997 (XXVII)) 15 Aralık 1972, UN Doc A/RES/2997, Paragraf 2.

¹⁹⁰ VUKAS Budislav, “Provisions of the Draft Convention on the Law of the Sea Relating to the Protection and Preservation of the Marine Environment and the UNEP’s Involvement in Their Implementation”, Editör: Budislav Vukas, *The Law of the Sea: Selected Writings*, Martinus Nijhoff, 2004, s. 248, aktaran HARRISON, ibid., s. 68.

¹⁹¹ UNEP, “Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Montreal Kılavuz İlkeleri” (Kabul: 1985, Montreal).

¹⁹² Küresel Eylem Programı (KEP) ve beraberindeki Deklarasyon, 23 Ekim - 3 Kasım 1995 tarihlerinde Washington’da düzenlenen Konferansta kabul edilmiştir. Anılan Program ve Deklarasyonu 108 Devlet ve AB imzalamıştır. KEP’in hazırlanmasında, BM Gündem 21 ve Rio Deklarasyonu’ndan yararlanılmasının yanı sıra 1985 tarihli Montreal Kılavuz İlkeleri de göz önünde bulundurulmuştur. Belirtildiği üzere söz konusu Program ile farklı kara kökenli kirlilik kaynaklarını değerlendirmek ve bu konuda hareket planları oluşturmak üzere ilgili uluslararası eylemlere rehberlik edecek çok yıllık stratejiler sağlanmaktadır.

Ayrıca bkz MEIER-WEHREN Bettina, “The Global Programme of Action for the Protection of the Marine Environment from Land-Based Activities”, *New Zealand Journal of Environmental Law*, C.17, S.1, 2013; aktaran SANDS ve diğ. ibid., s. 476, dipnot 150.

¹⁹³ UNEP, 2001 Montreal Deklarasyonu (Kabul: 2001, Montreal)

edilmiştir¹⁹⁴. Anılan düzenlemeler, hukuki nitelikleri gereği doğrudan bağlayıcı olmayıp, herhangi bir yaptırım veya uyuşmazlık konusu edilememekte, yalnızca devletlere belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu ilkeler devletler için yol gösterici nitelik taşımakta, ulaşılması hedeflenen normları belirlemekte ve devletlerin konuya dair niyet ve uygulama yönelimlerini ortaya koyma açısından önemli bir işlev görmektedir. Nitekim, her ne kadar yasal olarak zorlayıcı olmasalar da, uluslararası yargı mercileri ve idari organlar tarafından yorumlayıcı kaynak olarak kullanılmakta ve zamanla uluslararası teamül hukukunun veya bağlayıcı sözleşme hükümlerinin oluşmasına katkı sağlayabilmektedirler.

1985 Montreal Kılavuz İlkeleri bu bağlamda karasal faaliyetler nedeniyle deniz çevresinin kirlenmesine yönelik yer verilmesi gereken ilk küresel esnek hukuk düzenleme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. UNEP tarafından BMDHS'nin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra deniz çevresinin kara kaynaklı kirlilikten korunmasına yönelik kılavuz ilkeler hazırlanmak üzere uzmanlardan oluşan geçici bir çalışma grubu kurulmuş, bu çalışmaların sonucunda hazırlanan “Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Montreal Kılavuz İlkeleri” 1985 yılında UNEP tarafından onaylanmıştır. Belgenin düzenlenme amacı açıkça *“deniz çevresinin kara kökenli kaynaklardan kaynaklanan kirliliğe karşı korunmasına yönelik uygun ikili, bölgesel ve çok taraflı anlaşmaların ve ulusal mevzuatın geliştirilmesi sürecinde Hükümetlere yardımcı olmak*¹⁹⁵” olarak belirtilmektedir. Yer verilen İlkeler, BMDHS ile Devletlere yüklenen temel usuli yükümlülükleri teyit etmekte ve ayrıca Devletleri “kara kökenli kaynaklardan kaynaklanan kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrolüne yönelik kapsamlı bir çevre yönetimi yaklaşımı” geliştirmeye teşvik etmektedir¹⁹⁶. Ayrıca Kılavuz İlkelerle getirilen Ekler ile Devletlere kara kökenli kaynakları yönetirken izlenebilecek çevresel kalite hedefleri, deşarj ve süreç standartları ile kimi ekonomik tedbirler dahil olmak üzere kimi farklı tavsiyeler sunulmaktadır¹⁹⁷.

¹⁹⁴ TANAKA (2012), ibid., s. 267.

¹⁹⁵ UNEP/ WG.120/3, s. 16, aktaran QING-NAN, ibid., s. 168.

¹⁹⁶ HARRISON, ibid., s. 69.

¹⁹⁷ Bknz. Montreal İlkeleri Ek I ve Ek II, aktaran HARRISON, ibid, s. 69. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bknz. QING-NAN, ibid., s. 168 vd.

Washington Deklarasyonu ve Küresel Eylem Programı (KEP) belgelerinin her ikisi de karasal faaliyetlerden kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesi, azaltılması ve kontrol edilmesini amaçlayan ve bağlayıcı olmayan bir diğer araçlardır. 1992 BM Çevre ve Kalkınma Konferansı esnasında Montreal Kılavuz İlkelerinin güncellenmesi ve güçlendirilmesi çağrılarında bulunulmuş, bu doğrultuda UNEP'in girişimleriyle hükümetler arası bir toplantı düzenlenmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda devam eden toplantılar esnasında hazırlanmış bulunan iki düzenleme nihayetinde Taraflarca kabul edilmiştir. Washington Deklarasyonu deniz çevresinin kara kökenli kirlilikten korunması gerekliliğini vurgulayan ve daha siyasi nitelik ihtiva eden bir bildiri niteliğindeyken, Küresel Eylem Programı, Montreal İlkelerine benzer bir şekilde devletlere Montreal İlkelerinden daha ileri ve ayrıntılı öneriler sunmaktadır. Ancak yine tıpkı Montreal İlkelerinde olduğu gibi Küresel Eylem Programı da bağlayıcı herhangi bir hüküm içermemekte, bu itibarla devletlere karşı ileri sürülebilecek ve sorumluluk doğmasına yol açabilecek yükümlülükler getirmemektedir. Bununla birlikte KEP'in hazırlanması bir kereye mahsus bir girişim olmayıp, Devletlerce düzenli olarak gözden geçirme toplantıları gerçekleştirilmesi ve böylece uygulanmasının denetlenmesi ve geliştirilmesi için bir süreç oluşturulmuştur¹⁹⁸.

KEP ayrıca genellikle Bölgesel Anlaşmalarda görüldüğü üzere küresel ilkeler tavsiye ederken bölgesel farklılıkların varlığını kabul etmekte ve her devletin deniz kirliliğini yönetirken kendi önceliklerini belirlemesine müsaade etmektedir. Bu itibarla Küresel Deniz Programı da deniz çevresinin korunmasına yönelik ulusal ve bölgesel eylemler için bağlayıcı hükümler yerine Devletlere yol gösterici tavsiyelerde bulunan esnek bir çerçeve sağlamaktadır¹⁹⁹. Ancak her ne kadar herhangi bir yaptırım gücü bulunmasa da Program kapsamında devletlerin örneğin atık su, besin maddeleri ve çöp ile ilgili faaliyetlere öncelik vermeyi kabul ve taahhüt etmeleri veya faaliyetlerinde ihtiyati yaklaşım prensibinin gözetileceğini temin etmeleri oldukça önemli bulunmaktadır²⁰⁰. Program ayrıca Montreal Kılavuz İlkelerinde üstü kapalı olarak bahsi geçen “Entegre Kıyı Alanı Yönetimi” uygulamasını hayata geçirmekte ve küresel ve bölgesel düzeyde “*sorunların tanımlanması ve değerlendirilmesi, önceliklerin belirlenmesi, yönetim hedeflerinin belirlenmesi, strateji ve önlemlerin*

¹⁹⁸ HARRISON, ibid., s. 72.

¹⁹⁹ HARRISON, ibid., s. 70.

²⁰⁰ SANDS ve diğ., ibid., s. 476.

belirlenmesi, değerlendirilmesi ve seçilmesi, önlemlerin etkinliğini değerlendirmek için kriterlerin belirlenmesi ve program destek unsurlarının uygulanması” gibi stratejik çerçeveler belirlemektedir.

2001 tarihli Deniz Kirliliğinin Kara Kökenli Kaynakları Montreal Deklarasyonu da, KEP kapsamında kabul edilen belgelerden biri olup, Belge’de kurumsal iş birliği ve entegre yönetim yaklaşımları gibi “uluslararası çevre yönetişimine” dahil edilen kimi unsurlar vurgulanırken, bu anlayışın bir parçası olarak, Devletler ve faaliyet ve önlemlere ilişkin maliyet-fayda analizi yapmaya, paydaş katılımı sağlamaya ve ihtiyati yaklaşım prensibini benimsemeye teşvik edilmektedir. Böylece doktrinde de değerlendirildiği üzere KEP ile genel olarak uluslararası çevre hukukunun modern ilkeleri kara kaynaklı deniz kirliliğinin kontrolüne ilişkin yasal çerçevelere dahil edilmeye çalışılmaktadır²⁰¹.

KEP ile ayrıca karasal faaliyetlerin deniz çevresi üzerindeki etkilerine yönelik devletlerin sahip oldukları bilgileri birbirleri ile paylaşmaları ve bu sayede ortak kapasite geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda bir takas merkezi kurulması çağrısında bulunulmakta ise de, anılan mekanizmaların ancak Taraf Devletlerin burada paylaşılan bilgileri kullanacak uzman ve kapasiteye sahip olması halinde anlam kazanacağı ifade edilmektedir²⁰². Dolayısıyla bu konuda ülkeler arası uzman değişimleri, mali destek sağlanması²⁰³, eğitimler sunulması ve teknoloji transferi ile bu teknolojileri kullanabilecek uzmanlar yetiştirilmesi gibi kimi önlemler alınması önem arz etmektedir. Kaldı ki teknoloji transferi ve kapasite geliştirme gibi unsurlar

²⁰¹ HARRISON, ibid., s. 70-72. (Vurgu orijinal metin içinde)

²⁰² WILLIAMS Caroline / DAVIS Bruce, “Land-based activities: what remains to be done”, *Ocean & Coastal Management*, C.29, S.1-3, 1995, ss. 207-222, s. 216.

²⁰³ KEP kapsamında karasal faaliyetler dolayısıyla deniz kirliliğinin önlenmesi adına mali kaynak sağlanmasının “vazgeçilmez bir temel” teşkil ettiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak kalkınma yardımları, ek finansman kaynakları ve proje oluşturma sıklıkla gündeme gelmektedir. Ayrıca çeşitli çevre sözleşmeleri için finansal bir mekanizma olarak hizmet sağlayan ve bağımsız bir uluslararası örgüt olan Küresel Çevre Fonu (GEF) Organlarınca da deniz çevresinin kara kökenli faaliyetler nedeniyle bozulmasının ele alınacağı taahhüt edilmiş ve bu kapsamda GEF giderek gelişmekte olan ülkelere yönelik fon ve kapasite desteği konusunda öne çıkmaya başlamıştır. GEF hakkında daha fazla bilgi için bkz. Küresel Çevre Fonu (GEF), “Who we are-Organisation”, <https://www.thegef.org/who-we-are/organization>. (Erişim Tarihi 25.03.2024) Konu hakkında daha fazla bilgi ve tartışma için bkz. WILLIAMS / DAVIS, ibid., s. 210 vd.

KEP’te de tavsiye niteliğinde yer almakla birlikte, esasen BMDHS’de yer alan genel yükümlülüklerin birer karşılığıdır²⁰⁴.

Yukarıda yer verilen ve devletlere kimi taahhütlerde bulunmayı, belirli uygulamaları ve davranışları benimsemeyi tavsiye eden düzenlemeler, benzer uygulamaların farklı standartlarda da olsa sürdürüldüğü devlet sayısının artmasına ve yine bu uygulamalara yönelik belirli bir davranışın hukukî olarak kabul gördüğünü değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Bu itibarla, anılan kurallar devletleri belirli çerçeveler içinde hareket etmeye teşvik ettiğinden, istikrarlı ve amaçlarına uygun bir şekilde yerine getirildiklerinde, şu an yargı yerlerince yalnızca yorumlama ve yol gösterme aracı olarak değerlendirilen prensiplerin ötesine geçip, kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin teamül kurallarının oluşmasına katkı sağlayabilir.

Nihayet, Çalışmamız kapsamında devletlerin uluslararası sorumluluğunu tartıştığımız ikinci kısma geçmeden önce, uluslararası hukukta kara kaynaklı deniz kirliliğinin düzenlenme biçimine ilişkin özet bir değerlendirmede bulunmak gerekirse, BMDHS’de yer verilen hükümler devletlere oldukça geniş bir takdir yetkisi tanımakta, genel ve çerçeve nitelikte hedefler öngörmekte, ancak bu hedeflerin arzulan sonucunu gerçekleştirmesini zorunlu kılmamaktadır. Bölgesel Sözleşmeler bu bağlamda komşu devletlerin birbirlerinin eylemlerinden etkilenme ihtimalinin daha yüksek olması nedeniyle daha belirli ve uygulanabilir ilkeler içermektedir. Buna karşılık, kara kaynaklı deniz kirliliğini düzenlemeye yönelik daha ayrıntılı ve ileri girişimler, genel olarak devletler üzerinde doğrudan zorlayıcı bir güce sahip olmayıp, daha esnek ve tavsiye niteliğindeki mekanizmalar üzerinden yürütülmektedir. Ancak kara kaynaklı deniz kirliliği, her devletin kendine özgü şartlarıyla doğrudan bağlantılı olduğundan, bu konuda henüz uluslararası bir teamülün oluştuğunu söylemek zordur. Bununla birlikte, uluslararası çevre hukukundan doğan bazı prensiplerin kara kaynaklı deniz kirliliğine uygulanması mümkündür. Bu duruma ilişkin Tanaka, bizim de katıldığımız dört genel değerlendirmede bulunmaktadır:

²⁰⁴ HARRISON, ibid., s. 71.

İlk olarak, karasal faaliyetler her devletin kendi egemenliği dahilinde gerçekleştirilmekte olup ve bu faaliyetler ülkelerin ekonomik, endüstriyel ve sosyal kalkınmasına yönelik ulusal programlarıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kara kaynaklı kirliliği düzenlemeye yönelik tedbirleri ekonomik olarak maliyetli gören ve ülkelerinin ekonomik kalkınmasını olumsuz etkileyeceğini düşünen Devletler, ekonomik gelişmelerinin yasal açıdan kendilerini bağlayıcı araçlarla kısıtlanmasını istememektedirler. İkincil olarak, kara kaynaklı kirliliğin düzenlenmesi bu kirlilik türünün çok çeşitli faaliyetlere ve maddelere dayanması, bu maddelerin doğasının zaman içerisinde değişebilmesi ve çok daha çeşitli tedbir ve düzenleme alanları gerektirmesi nedeniyle diğer kaynaklardan kaynaklanan kirliliğe göre daha karmaşıktır²⁰⁵. Örneğin gemi kaynaklı kirlilikte ele alınması gereken özne gemiler olup, gemicilik endüstrisi de başlıca düzenlenmesi gereken sektördür. Oysa karasal faaliyetler endüstriyel faaliyetlerden zirai faaliyetlere kadar çeşitlilik göstermektedir, bu nedenle kara kaynaklı kirliliğin küresel düzeyde ele alınması daha sorunludur, zira çok daha çeşitli ulusal ekonomik politikaların dengelenmesi gerektirmektedir²⁰⁶. Üçüncü olarak, okyanuslar doğası gereği homojen yapıda bulunmadıklarından ve aynı şekilde farklı akıntı ve rüzgarlardan etkilenebildiklerinden, kirlilik her kıyıda farklılık gösterebilmektedir. Kara kaynaklı kirliliğin etkileri sığ, kapalı veya yarı kapalı kıyı alanları ile açık okyanus alanlarında yine büyük ölçüde farklılık gösterdiğinden ve deniz alanlarında daha ciddi etkilere yol açtığından yine farklı şekilde düzenlenmeleri gerekmektedir. Nitekim tüm bölgesel anlaşmalar bu nedenle kapalı veya yarı kapalı denizlerle ilgilidir²⁰⁷. Son olarak, kara kaynaklı deniz kirliliğinin gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluk ile doğrudan ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Bu konuda Çalışmamızda yer verilen esnek hukuk düzenlemeleri kimi değerlendirmelerde ve önerilerde bulunsa da, denizlerin bozulması sosyal ve ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyerek daha fazla yoksulluk yaratmaktadır²⁰⁸. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde karasal faaliyetler nedeniyle denizlerin kirliliğine ilişkin düzenlemelerin yoksullukla mücadele bağlamında da değerlendirilmesi gerekmektedir²⁰⁹.

²⁰⁵ DAHL Arthur L., “Land-Based Pollution and Integrated Coastal Management”, *Marine Policy*, C.17, 1993, s. 567, aktaran TANAKA (2012), *ibid.*, s. 268.

²⁰⁶ QUING-NAN, *ibid.*, s. 16, aktaran TANAKA, *ibid.*

²⁰⁷ BIRNIE Patricia / BOYLE Alan / REDGWELL Catherine, *International Law and the Environment*, 3th Edition, Oxford University Press, s. 392.

²⁰⁸ BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), “Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme” (Kabul tarihi 2 Kasım 2001, Yürürlük tarihi 2 Ocak 2009)”. Sözleşme Metni için bkz. *Law of the Sea Bulletin*, C.48, 2002, s. 58, aktaran TANAKA, *ibid.*, s. 269.

²⁰⁹ TANAKA, *ibid.*, s. 268-269.

II. DEVLETLERİN DENİZLERİN KARASAL FAALİYETLER NEDENİYLE KIRLETİLMESİNDEN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUĞU

A. Genel Olarak Uluslararası Hukukta Devletlerin Sorumluluğu

Her hukuk düzeninde olduğu gibi, uluslararası hukuk da düzenlediği hukuk kurallarının ihlal edilmesi durumunda ihlal edenin sorumluluğu ilkesini benimsemektedir²¹⁰. Nitekim, devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin ilkenin, devletlerin eşitliği ilkesi kadar eski olduğu ifade edilmektedir²¹¹. Öyle ki, devletlerin kimi eylemlerinden dolayı sorumlu tutulması esasen uluslararası hukuk düzeninin temel taşlarından birini teşkil etmekte ve bizzat devletlerin eşitliği ve egemenliği prensiplerinden kaynaklanmaktadır²¹². Yine devletlerin eşit egemenliği dolayısıyladır ki uluslararası hukukta kuralların bizzat yaratıcısı ve muhatabı olan devletler üzerinde iç hukuk düzeninde olduğu gibi etkin bir şekilde sorumluluk hukukunu işletebilecek bir mekanizma bulunmamaktadır²¹³. Bu itibarla uluslararası hukukta sorumluluk kurallarının etkinliği devletlerin bu kurallar ile kendilerini ne ölçüde bağlı gördükleri ve anılan kurallar doğrultusunda hareket ettikleriyle doğrudan ilişkilidir.

²¹⁰ PİRİM Ceren Zeynep, “Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Public and Private International Law Bulletin*, C.32, S.2, ss. 147-182, s. 149.

²¹¹ DAILLIER Patrick / FORTEAU Mathias / PELLET Alain, *Droit international public*, Paris, LGDJ, 2009, s. 848, aktaran PİRİM, ibid., s. 149.

²¹² WOUTERS ve diğ., ibid., s. 526.

²¹³ PİRİM, ibid., s. 150.

Devletlerin birbirlerinden farklı gündemlere sahip bulunmaları ve bu gündemlerin de yine zaman içerisinde değişebilmesi dolayısıyla kendilerini geniş ve kapsamlı bir sorumluluk kuralları bütünü ile bağlı konuma getirmekten imtina etmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Ne var ki, bir yerde sorumluluk yoksa hukuk da yoktur²¹⁴. Bu itibarla, devletler her ne kadar aralarında üzerinde anlaşarak onayladıkları ve sorumluluk sınırlarını belirleyen bir uluslararası sözleşme akdetmemiş iseler de, birbirleriyle olan ilişkilerinde uygulayageldikleri kimi prensipler bulunmaktadır. Özellikle tahkim mahkemeleri, Uluslararası Daimi Adalet Divanı ve Uluslararası Adalet Divanı içtihatlarıyla şekillendirilen ve açıklığa kavuşturulan bu prensipler, uluslararası hukukun ikincil kurallarını oluşturmakta ve uluslararası hukukun birincil kurallarının ihlali halinde ortaya çıkmaktadır²¹⁵. Uygulamada dağınık halde bulunan bu kurallar benzeri bir çalışmayı uluslararası anlaşmalar hukuku için de gerçekleştiren Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından aynı şekilde tedvin edilmeye çalışılmış, uzun süreli çalışmaların ardından nihayet 2001 yılında “Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğuna İlişkin Maddeler (Sorumluluk Maddeleri)” hazırlanmıştır²¹⁶.

Sorumluluk Maddeleri, devletlerin uluslararası haksız fiillerden kaynaklanan sorumluluğuna ilişkin hazırlanan en kapsamlı çalışma olup²¹⁷, yer verilen hükümler büyük ölçüde evvelden beri uygulanagelen uluslararası teamülü yansıtmaktadır²¹⁸. Bununla birlikte uygulamada devletlerin sorumluluğunu düzenleyen daha özel nitelikte (*lex specialis*) kurallar düzenlenmesi her zaman mümkündür. Örneğin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından öngörülen kimi uyuşmazlık çözüm yollarını bu

²¹⁴ PELLET Alain, Les rapports de Roberto Ago à la C.D.I sur la Responsabilité des Etats, Forum du droit international, 2002, ss. 222-229, s. 223, aktaran PİRİM, ibid., s. 150.

²¹⁵ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 526.

²¹⁶ CRAWFORD James, *Brownlie's Principles of Public International Law*, 9th Edition, Oxford University Press, 2021, s. 523; UHK, “Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğuna İlişkin Maddeler (Sorumluluk Maddeleri)” 12 Aralık 2001, UNGA Res 56/83. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun bu konudaki altmış yıllık çalışmalarına yer veren Türkçe kaynak için bkz. ERKİNER Hakkı Hakan, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2024. Bu arada belirtmek gerekir ki, UHK tarafından uluslararası sorumluluk hukukuna ilişkin düzenlenen metin henüz sözleşme hukukuna ilişkin düzenlenen “1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi” ve “1986 Devletler ve Uluslararası Örgütler veya Uluslararası Örgütler Arasındaki Antlaşmalar Hukuku Hakkında Viyana Sözleşmesi” gibi bağlayıcı bir sözleşme niteliği kazanamamıştır.

²¹⁷ ERKİNER Hakkı Hakan / KAVAK Muhammed Halid, “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerarası Zararlara Yönelik Tazminatın Belirlenmesi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, C.7, S.2022/1, ss.1-30, s. 3.

²¹⁸ CRAWFORD, ibid., s. 524.

kapsamda değerlendirmek gerekir²¹⁹. Ancak Çalışmamız bakımından ele alınacak olan sorumluluk yaklaşımı uluslararası hukukta devletlerin genel sorumluluğu olup, bu bağlamda devletlerin sorumluluğundan söz edebilmek için iki şartın birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir: uluslararası hukuka aykırı bir fiilin varlığı ve bu fiilin ilgili devlete isnat edilebilir olması²²⁰.

1. Uluslararası Hukuka Aykırı Fiil

Yerleşik içtihat hukukuna göre devletlerin sorumluluğu ancak uluslararası hukuka aykırı bir fiil ve devlete atfedilebilirlik olmak üzere iki şartın kümülatif bir biçimde bulunmasıyla mümkün olmaktadır. Nitekim UAD 1980 yılında verdiği bir Kararda²²¹ “İlk olarak, (Mahkeme) söz konusu eylemlerin hukuki açıdan ne ölçüde İran Devletine isnat edilebileceğini belirlemelidir. İkinci olarak, bunların İran’ın yürürlükteki antlaşmalar veya uygulanabilecek diğer uluslararası hukuk kuralları kapsamındaki yükümlülüklerine uygunluğunu veya uygunsuzluğunu değerlendirmelidir.” hükmüne yer vermektedir. Bu itibarla uluslararası hukuka aykırı davranış en temel şekliyle bir devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan bir yükümlülüğünü ihlal etmesidir. UAD Kararında değerlendirildiği üzere, bu yükümlülüğün uluslararası sözleşmelerden veya teamül gibi uluslararası hukukun diğer birincil kurallarından kaynaklanması gerekmektedir.

Uluslararası hukuka aykırı fiilin varlığından söz edebilmek için dikkat edilmesi gereken bir husus, devletin uyuşmazlık konusu eylemi gerçekleştirdiği esnada bu eyleme yönelik uygulanabilir bir sözleşme hükmü veya teamül kuralı gibi bağlayıcı

²¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. VENTOURATOU Anna, “The Law on State Responsibility and the World Trade Organization”, Journal of World Investment&Trade, C.22, 2021, ss.759-803.

²²⁰ Sorumluluk Maddeleri, Madde 2. Bununla birlikte uluslararası hukukta sorumluluk yalnızca devletlere ait olmayıp, hukuki kişiliği haiz uluslararası örgütlerin de uluslararası hukuka aykırı davranışlarından dolayı sorumlulukları doğabilmektedir. Ne var ki Çalışmamızın konusunu devletlerin uluslararası sorumluluğunun oluşturması nedeniyle uluslararası örgütlerin sorumluluğuna ilişkin herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. WOUTERS ve diğ., ibid., s. 557 vd. UHK’nin bu konuda çalışması için bkz. UHK, “Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Maddeler” (ARIO) 3 Nisan 2011, UNGA Res. 66/100.

²²¹ United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Amerika Birleşik Devletleri v İran) 1980, ICJ Rep 3, Paragraf 56.

bir kural bulunması gerekliliğidir²²². Bir diğer önemli husus ise, bir hukuki durumun, o duruma ilişkin bir uyuşmazlığın ortaya çıktığı veya çözülemediği zaman yürürlükte olan hukuka göre değil, o durumun ortaya çıktığı zaman yürürlükte olan kurallara göre değerlendirilmesi gerektirir. Anılan yaklaşım 1928 yılında Daimi Tahkim Divanı'nın *Island of Palmas* Kararında²²³ ifade edilmiş olup, bir devletin bir eylemi gerçekleştirdiği esnada o eylem henüz uluslararası hukuk tarafından yasaklanmamış ise, o devletin hukuka aykırılığı daha sonra kabul edilen bu eylem dolayısıyla, etkileri devam ediyor olsa dahi geçmişe dönük olarak sorumlu tutulamayacağını belirtmektedir. Ancak bu tür bir eylemin süreklilik teşkil etmesi halinde burada devam etmekte olan bir eylemin varlığı söz konusu olacağından ve devam eden bu eylem mevcut kurallar altında hukuka aykırılık teşkil edeceğinden artık ilk durumdan farklı olarak burada sorumluluk doğması kaçınılmazdır²²⁴. Uluslararası hukuka aykırı fiil kavramı açısından dile getirilmesi gereken bir başka unsur da söz konusu fiilin yalnızca “yapma” eylemi şeklinde gerçekleşmek zorunda olmayıp, pek ala ihmali bir davranış ile de gerçekleştirilmesinin mümkün bulunmasıdır. Örneğin *Bosnian Genocide* Davası'nda UAD Sırbistan ile ilgili her ne kadar kendisi soykırıma dahil olmasa da 1995'te Srebrenica'da gerçekleşen olaylar dolayısıyla “soykırımı engelleme yükümlülüğünün” ihlal edildiğine karar vermiştir²²⁵. Nitekim çevre hukuku uyuşmazlıklarında da genellikle devletlerin yürüttüğü faaliyetlerin bizzat kendisi değil, o faaliyetlerin olası etki ve zararlarını engellemeye yönelik ihmali davranışlar sorumluluk konusu edilmektedir.

Çalışmamız bakımından uluslararası hukuka aykırı fiil bağlamında kanımızca son olarak kusur teorilerinden bahsedilmesi gerekli bulunmaktadır. Zira, daha ziyade 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra gündeme gelen teknolojik gelişmeler ve buna bağlı olarak artan faaliyetler ile neden olunan geniş ve ağır çevre zararları karşısında, objektif sorumluluk teorisi sıklıkla gündeme gelmiştir²²⁶. Objektif (nesnel) sorumluluk teorisine göre uluslararası sorumluluk bir eylemin (yapma) veya ihmalin (yapmama)

²²² Sorumluluk Maddeleri, Madde 13.

²²³ *Island of Palmas* (Hollanda/ABD) 1928, 2 RIAA 829.

²²⁴ Sorumluluk Maddeleri, Madde 14.

²²⁵ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (*Bosnian Genocide*) (*Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin Uygulanması Davası*) (Bosna-Hersek v Sırbistan ve Karadağ) 2007, ICJ Rep 43. İhmali bir eyleme ilişkin bir başka örnek için bkzn. *Corfu Channel* Kararı.

²²⁶ PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, III. Kitap*, Turhan Kitabevi, 2015, s. 169, aktaran TABANLI, ibid., s. 117.

bizatihi kendisinden kaynaklanmakta, bu itibarla ayrıca herhangi bir şekilde devletlerin kusuru veya (kötü niyetli) kası bulunmasına ihtiyaç duymamaktadır²²⁷. Devlet uygulamalarında da kendisine yer bulan bu yaklaşım aynı zamanda UAD²²⁸ ve tahkim mahkemelerince²²⁹ de desteklenmektedir. Buna karşın, kusur (*culpa*) sorumluluğunun kabul edildiği kimi kararlara²³⁰ da rastlanılmakta olup, doktrinde de kusur sorumluluğunun daha geniş bir destek gördüğü belirtilmektedir²³¹. Ancak, Birnie, Boyle ve Redgwell tarafından da açıkça ifade edildiği üzere “kusur” kavramı uluslararası hukukta bir devletin kasıt, kötü niyet veya dikkatsizliğini belirtmek anlamında “sübjektif” olarak kullanılabildiği gibi, bir uluslararası yükümlülüğün ihlali anlamına gelecek şekilde “nesnel” manada da ifade edilebilmektedir. Bu konuda yazarlar öznel, sübjektif manada kusura ilişkin 1991 yılında Irak’ın Kuveyt saldırısı esnasında kasıtlı olarak veya dikkatsizce yol açılan çevre zararının örnek olarak gösterilebileceğini belirtirken, çevre hukukuna ilişkin uyuşmazlıkların neredeyse hiçbirinde öznel manada kusurun uluslararası sorumluluğun temeli olmadığını aktarmaktadırlar. Dahası yazarlar, kusur tartışmasının esasen sübjektif standartlar içeren hükümler açısından değerlendirilebileceğini, ancak bununla birlikte örneğin “özen yükümlülüğü” gibi objektif bir standart içeren yükümlülüklerin ihlalinin de “kusur” olarak tanımlanmasının mümkün olduğunu belirtmektedirler. Ne var ki yazarlara göre burada kusura ilişkin tartışmalar özünde gereksiz olup, “gerekli özenin gösterilmesi” kavramının nasıl tanımlanacağı sorusu gibi tartışmaların çok daha önemli olduğu ifade edilmektedir²³².

Nitekim, çevre hukukuna uygulanan ilkelerin çoğunun bir “sonuç sorumluluğu” değil “davranış sorumluluğu” öngörmesi dolayısıyla da belirli bir sonuç elde etme amacından ziyade belirli bir davranışı gerçekleştirmeye yönelik olan bu ilkelerin ne şekilde anlaşılması gerektiği ve ne gibi bir “yapma” veya “yapmama” yükümlülüğü gerektirdiğinin belirlenmesi daha mühim bulunmaktadır. Ayrıca yine özellikle çevre hukuku uyuşmazlıklarında gündeme gelen “kusursuz sorumluluk” (*liability without fault*) prensibi de farklı yaklaşımlara neden olsa da kusura yönelik tartışmaları niyet

²²⁷ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 529.

²²⁸ Bknz. *Bosnian Genocide Kararı*, aktaran WOUTERS ve diğ., ibid., s. 529.

²²⁹ Bknz. *Caire Davası* (Fransa v Meksika) 1929, 5 RIAA 516, aktaran ibid., s. 529.

²³⁰ Bknz. *Corfu Channel Davası*, aktaran ibid., s. 529.

²³¹ CRAWFORD James, *State Responsibility: The General Part*, Cambridge University Press, 2010, s. 556-559, aktaran ibid., s. 529.

²³² BIRNIE ve diğ., ibid., s. 215.

temelinin ötesine taşımaya yardımcı olmaktadır. Bu yaklaşım çoğunlukla sınır ötesi zararlara yol açma riski yüksek bulunan faaliyetlere²³³ ilişkin tartışılmakta olup²³⁴, “risk sorumluluğu” olarak da ifade edilebilmektedir. Bundan başka, bir devletin uluslararası sorumluluğunun söz konusu olabilmesi için haksız davranışı sonucunda her zaman mutlaka bir zararın veya hasarın doğması da gerekmemektedir. Bazı hallerde haksız davranışın bizzat kendisinin varlığı yargı makamlarınca sorumluluğun doğması adına yeterli kabul edilebilecektir. Ancak kimi durumlarda bir zararın ortaya çıkmasının gerekli bulunduğu durumların var olabileceği de unutulmamalıdır²³⁵. Sonuç itibarıyla, çevre hukukuna ilişkin uyuşmazlıklarda kusur ve haksız bir fiilden bahsedilirken özel bir kastın aranmasından ziyade, bizim de katıldığımız ve çevre zararlarının doğmasına daha uygun gördüğümüz görüşe göre “*gerekli özen veya dikkatle hareket etmeme, bir antlaşma hükmünün ihlali veya yasaklanmış bir fiilin işlenmesi*” gibi yapma veya yapmama eylemleri anlaşılmalıdır²³⁶.

2. Sorumluluğun Devlete İsnat Edilebilmesi

Bir devletin uluslararası sorumluluğundan söz edilebilmesi için yalnızca hukuka aykırı bir fiilin bulunması yeterli değildir, aynı zamanda bu fiilin ilgili devlete atfedilebilmesi de gerekmektedir. Devlet kavramı esasında ancak yetkili organları aracılığıyla hareket edebilen soyut bir varlığı ifade ettiğinden, bir devletin eylemlerini gerçekleştirebilmesi ve bu eylemlerden sorumlu tutulabilmesi de ancak o eylemin devlet adına hareket etme yetkisine sahip kişi ve/veya kurumlarca gerçekleştirilmesi halinde söz konusu olabilmektedir. İlgili kişi veya kurumlar hakkında hukuka aykırı eylemleri dolayısıyla ayrıca cezai veya hukuki sorumluluk doğması durumu farklı bir tartışma konusu olup, devletin sorumluluğu ile aynı anda gerçekleşmesi mümkündür²³⁷. Ne var ki uluslararası hukukun ana ve ayrı birer öznesi olan devletlerin sorumluluğu, kendisi adına hareket eden ve devlet yetkilerini kullanan kişi ve kurumların sorumluluğundan bağımsız ve ayrı bir durum olarak, Çalışmamızın da esas

²³³ Bu konuda bkzn. *Trail Smelter* Davası

²³⁴ Ne var ki uygulamada hiçbir kusurun bulunmadığı bir sorumluluğa pek rastlanamamaktadır. Bu konuda daha fazla bilgi ve tartışmalar için bkzn. WOUTERS ve diğ., ibid., s. 530; BIRNIE ve diğ., ibid., s. 216 vd.

²³⁵ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 531.

²³⁶ BIRNIE ve diğ., ibid., s. 216.

²³⁷ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 533, Dipnot 50.

konusu oluşturmaktadır. Bununla birlikte özel kişilerin eylemleri dolayısıyla genel olarak devletlerin sorumluluğu gündeme gelmese de özellikle çevre hukuku bağlamında devletlerin sorumluluğuna yol açabilecek kimi istisnai durumlar söz konusu olabilmektedir. Nihayet, bir devletin kendi yetkili organlarınca gerçekleştirilmemiş eylemlerden veya esasen başka devletler tarafından işlenen hukuka aykırı fiillere yardım ve destek sağlamak gibi faaliyetlerden dolayı sorumlu tutulabileceği durumlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla aşağıda uluslararası hukuka aykırı bir fiilin veya ortaya çıkan bir zararın ilgili devlete atfedilebilmesine ilişkin farklı durumlar değerlendirilmektedir.

2.1. Devletin Yetkili Organları ve Kamu Gücünü Kullanmaya Yetkili Kişi ve Kuruluşlar

Devletlerin, organları ve ajanlarının faaliyetleri nedeniyle sorumlu tutulmaları, bu eylemlerin sonuçlarının devletlere atfedilebilir olmaları temeline dayanmaktadır²³⁸. Benzer şekilde, devletlerin yalnızca yetkili organları ve ajanları aracılığıyla hareket edebilmeleri dolayısıyla, bu kişi(ler) veya kurumlar devletlerin organlarına sağladığı yetkileri kullandığı müddetçe, organların gerçekleştirdikleri faaliyetler dolayısıyla devletler sorumlu bulunmaktadır²³⁹.

Her şeyden önce uluslararası hukukta bir organın eylemi ilgili devletin eylemi olarak kabul edilmektedir. Bu organların yasama, yürütme veya yargı organı olması fark etmediği gibi, devletlerin iç hukuk kurallarına göre bulundukları statü ve makamın derecesinin de bir önemi bulunmamaktadır. Benzer şekilde bu organ veya ajanların merkezi hükümet veya yerel yönetim altında bulunuyor olması da devletin sorumluluğu açısından bir fark yaratmamaktadır²⁴⁰. Burada önemli olan husus bir devlet organı veya ajanının varlığı olup, bu bakımdan belirleyici olan kriter ilgili organ veya ajanın o devletin iç hukuk kurallarına göre resmi bir şekilde devlet görevlisi statüsüne (*de jure organ*) sahip bulunup bulunmamasıdır²⁴¹. Bu bağlamda, bir

²³⁸ PİRİM, ibid, s. 158.

²³⁹ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 533.

²⁴⁰ Sorumluluk Maddeleri, Madde 4/1.

²⁴¹ Sorumluluk Maddeleri, Madde. 4/2.

hapishanede görevlendirilmiş bulunan özel güvenlik şirketinin faaliyetleri de bir kamu havaalanında kimi göç kontrol işlemleri gerçekleştiren özel şirketler de ve yine kendisine kimi kolluk yetkileri tanınan demiryolu şirketi de devlet organı veya ajanı kavramına örnek olarak verilebilecektir²⁴². Zira söz konusu kişi ve kuruluşlar kendilerine iç hukuk kuralları dahilinde tanınmış bulunan kimi devlet yetkilerini kullanmakta ve devlet adına hareket etmektedirler²⁴³. Bu nedenle devletlerin kimi kamusal yetkilerini özel kişilere devrederek sorumluluktan kaçınmaları mümkün bulunmamaktadır. Dolayısıyla örneğin devletlerin denizlere su yolları veya borularla atık taşınmasına ilişkin denetleme ve kontrol görevini özel şirketlere devretmiş bulunması halinde bu durumun bir sorumluluktan kaçınma imkanı sağlamayacağı ve özel şirketin eksik veya hatalı olarak yerine getirdiği faaliyetten ötürü denizlerin kirlenmesi halinde devletin kontrol ve denetim yükümlülüğünü gereği gibi yerine getirmemesi dolayısıyla uluslararası sorumluluğunun gündeme geleceği açıktır.

Bununla birlikte Sorumluluk Maddeleri Madde 6 ile, bir devletin organını bir başka devletin emrine vermesi durumuna yer verilmekte olup, buna göre bir organ emrine verildiği bir başka devletin kamusal yetkilerini kullanıyorsa, o devletin kontrol ve yetkileri altında hareket etmesi dolayısıyla uluslararası hukuka göre gerçekleştirilen eylem emrine verilen devletin eylemi sayılmakta, bu itibarla yine emrine verilen devletin sorumluluğu doğmaktadır. Bu duruma örnek oluşturabilecek bir ihtimal bir devletin askeri bir operasyon amacıyla askeri birliklerini bir başka devletin emrine sunması olarak gösterilebilir²⁴⁴. Dolayısıyla böyle bir durumda örneğin, askeri birliklerin emrine verildiği ülkenin komutası altında bir çevre zararına yol açması halinde, ilgili birliği komuta eden ikinci devletin sorumluluğu gündeme gelecektir. Son olarak ifade edilmesi gereken bir diğer husus da yer verilen tüm ihtimallerde devlete ait yetkileri kullanan kişi veya kurumların bu yetkileri kullandıkları her durumda, bir yetki aşımı (*ultra vires*) veya talimatlara aykırı bir davranış bulunsu dahi, devletin sorumluluğunun söz konusu olmasıdır²⁴⁵, meğerki bu yetkileri kullanan kişi veya

²⁴² SHAW Malcolm N., Uluslararası Hukuk, (Çeviri Yücel Acer / İbrahim Kaya / M. Turgut Demirtepe / G. Engin Şimşek), Türkiye Bilimler Akademisi, 2018, s. 567, aktaran TABANLI, ibid., s. 121.

²⁴³ Sorumluluk Maddeleri, Madde 5.

²⁴⁴ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 534.

²⁴⁵ Sorumluluk Maddeleri, Madde 7. Ayrıca bkznz. *Caire Kararı*; *Youmans Kararı*, (ABD v Meksika) 1926, 4 RIAA 110, aktaran ibid.

kurumlar en azından görünüşte yetkili bir organ gibi hareket etmiş veya resmi yetkilerinden beklenebilecek yetki veya yöntemleri kullanmış bulunmasın²⁴⁶.

2.2. Özel Kişiler

Özel kişiler kimi zaman devletler tarafından kendilerine tanınan bir kısım imtiyaz ve yetkilere sahip bulunmaktadırlar, ne var ki genellikle bu imkanlar özel kişilerin yine özel nitelikteki faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için gerekli olup, burada kamusal yetkilerin özel kişilerce kullanılması, başka bir deyişle, bir önceki başlık altında örnekleri verildiği üzere kamu gücü uygulamasının devlet tarafından özel kişilere bırakılması gibi bir durum bulunmamaktadır. Dolayısıyla özel kişilerin hukuka aykırı faaliyetlerinden dolayı genel olarak devletlerin sorumluluğu söz konusu değildir. Nitekim bu konuda doktrinde örnek olarak gösterilen UAD'nın *Tehran* Kararı'nda, bir grup militanın 4 Kasım 1979 tarihli Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Konsoloslugu'na yönelik gerçekleştirdiği ilk saldırı İran Devletine atfedilebilir bulunmamıştır²⁴⁷. Bununla birlikte, uygulamada kimi hallerde bir özel kişi faaliyetinden dolayı devletin sorumluluğunun doğduğu ve bu itibarla özel kişilerin faaliyetleri ile devletlerin sorumluluğu arasında bağ kurulan kimi istisnai durumlar da bulunmaktadır. Sorumluluk Maddeleri Madde 8'e göre de, bir kişi veya grubun eylemleri bir devletin talimatı, yönlendirmesi veya kontrolü altında gerçekleştirilmiş ise uluslararası hukuka göre söz konusu eylemler o devletin eylemleri olarak kabul edilecektir. Ancak burada konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından kanımızca UAD'nın ilgili iki Kararına yer verilmesi yerinde olacaktır: *Nicaragua*²⁴⁸ ve *Bosnian Genocide* Kararları.

Nicaragua Kararında, UAD'nın, hükümet ile çatışan *Contras* güçlerinin eylemlerinden dolayı onları finanse eden ve kimi donanım sağlayan ABD'nin sorumluluğunun bulunup bulunmadığını değerlendirmesi gerekmiştir. Bu değerlendirmeyi gerçekleştirirken UAD, *Contras* güçlerinin eylemlerinin ABD'nin

²⁴⁶ Bknz. *Caire* Kararı, aktaran ibid.

²⁴⁷ *Amerika Birleşik Devletleri'nin Tahran Diplomatik ve Konsolosluk Personeli Davası* (*Tehran Kararı*) (ABD v İran) 1980, ICJ Rep 3.

²⁴⁸ *Askeri ve Paramiliter Faaliyetler Davası* (*Nicaragua Kararı*) (Nikaragua v. Amerika Birleşik Devletleri) (Esas Hakkında) 1986, ICJ Rep 14.

kontrolü altında gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini ve şayet *Constras*’ın eylemleri üzerinde ABD’nin bir kontrolü mevcut ise, ABD’nin uyuşmazlık konusu *Contras* faaliyetleri üzerinde ne ölçüde etkinlik ve kontrol sahibi olduğunu dikkate almıştır. Kararda bu nedenle ABD’nin ancak, *Contras*’ın ABD’ye “*tamamen bağımlı*” (*complete dependence*) hareket ettiğinin veya ABD’nin *Contras* eylemleri üzerinde “etkin kontrol” sahibi olduğunun kabulü halinde sorumlu tutulabileceği belirtilmiştir²⁴⁹.

Bosnian Genocide Kararında da, UAD, Bosna Devletinin herhangi bir şekilde resmi bir organı bulunmayan *Bosnian Serbs* Güçleri’nin Srebrenica’da gerçekleştirdiği soykırıma ilişkin olarak bu eylemin Sırbistan Devletine “tamamen bağlı” olarak değerlendirip değerlendirilemeyeceğini ve Sırbistan Devleti’nin bu bağımsız grup ve eylemleri üzerindeki kontrolünün derecesini tartışmıştır²⁵⁰.

Her iki kararda da yer verilen değerlendirmelere göre özel kişi veya grupların eylemleri bu eylemlerin veya kişilerin bir devlete “tamamen bağlı” olarak kabul edilebilmesi halinde, özel kişiler o devletin “*de facto* organı” olarak değerlendirilmekte ve daha fazla bir kanıtı ihtiyaç duyulmaksızın bu kişi veya grupların eylemleri devletlere atfedilebilmektedir. Ancak burada bu kriterin gerçekleşmesinin oldukça yüksek seviyede bir bağlılık gerektirdiği göz ardı edilmemelidir. Nitekim, yardım sağlamak veya stratejik tavsiyeler sunmak gibi yakın bağlantılar dahi bu grupların “tamamen bağlı” ve bir devletin “*de facto* organı” sayılmaları için yeterli bulunmamaktadır²⁵¹.

Öte yandan, hem ilgili Kararlarda tartışıldığı hem de Sorumluluk Maddeleri’nde yer verildiği üzere, bir özel kişi veya grup ile bir devlet arasında “tamamen bağlılık” bulunmasa dahi, şayet özel kişi veya gruplar bir devletin talimatı, yönlendirmesi veya kontrolü altında hareket ediyorsa yine devletin sorumluluğu söz konusu olabilmektedir. Burada hem Taslak Maddelere ilişkin UHK’nin Yorum Belgesi’nden

²⁴⁹ Karar’da yer alan ilgili değerlendirmeler için bkz. Ibid, Paragraflar 109-115.

²⁵⁰ Karar’da yer alan ilgili değerlendirmeler için bkz. *Bosnian Genocide* Kararı, Paragraflar 379-415.

²⁵¹ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 534-535.

hem de Kararların çoğunluğunda yer verilen değerlendirmelerden ise bu kontrolün “etkin kontrol” kabul edilebilecek bir seviyede bulunması aranmaktadır. Zira hem UHK’ye hem de UAD Kararlarına göre bu yaklaşım uluslararası teamüllerden kaynaklanmaktadır.

Bu çerçevede Çalışmamız açısından genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, devletlerin yerel veya merkezi birimlerinde görev yapan kamu ajanlarının, hangi makamda olursa olsun, gerçekleştirdiği ya da gerçekleştirmediği (ihmalî) eylemlerden dolayı, bu fiillerin uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmesi halinde devletin uluslararası sorumluluğu doğmaktadır. Öte yandan, uygulamada çevre kirliliği bağlamında özel kişilerin eylemleri nedeniyle devletin sorumlu tutulmasına yol açacak durumlarla karşılaşmak görece daha nadirdir. Özel kişilerin eylemlerine ilişkin sorumluluk hali daha çok, devletlere ait belirli kamu yetkilerinin bu kişilere açıkça devredildiği durumlarda gündeme gelmektedir. Örneğin, kıyı alanlarının denetlenmesi, bu alanlardaki kirletici faaliyetlerin tespiti ve engellenmesi gibi görevleri yerine getirmekle yükümlü olan bir devletin, bu görev ve yetkilerini özel bir şirkete devretmesi ve söz konusu özel şirketin ihmalî davranışı nedeniyle deniz çevresine uluslararası veya bölgesel bir sözleşme ile yasaklı kabul edilen bir maddenin karışması halinde, ilgili devletin bir uluslararası yükümlülüğü ihlal edilmiş sayılacak ve devlet ajanı konumundaki özel kişinin bu ihmalî eylemi nedeniyle devletin sorumluluğuna gidilebilecektir.

3. Hukuka Aykırılığı Ortadan Kaldıran Haller

Uluslararası hukukta bir devletin iç hukuk kurallarına uygun şekilde hareket ettiğini ileri sürmek suretiyle sorumluluktan kaçınması mümkün bulunmamaktadır, velev ki iç hukuk hükmü o devleti uluslararası bir yükümlülüğü ihlal etmek zorunda bıraksın. Anılan prensip, Viyana Uluslararası Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ve Sorumluluk Maddeleri’nde de yer almakta olup, uluslararası hukukun devletlerin iç hukuklarından bağımsız bir yapıya sahip olmasının²⁵² da bir gereğidir.

²⁵² WOUTERS ve diğ., ibid., s. 530.

Başkaca özel kimi durumların gerektirebileceği nedenler dışında, Sorumluluk Maddeleri'nde rıza (*consent*)²⁵³, meşru müdafaa (*self-defence*)²⁵⁴, karşı önlem (*countermeasures*)²⁵⁵, mücbir sebep (*force majeure*)²⁵⁶, tehlike (*distress*)²⁵⁷ ve zaruret hali (*necessity*)²⁵⁸ olmak üzere hukuka aykırılığı kaldıran altı hale yer verilmiştir. Bununla birlikte, uluslararası hukukun *jus cogens*²⁵⁹ normlarına ilişkin bir aykırılık durumunda, sayılan hallerden hiçbirisi sorumluluğun ortadan kalkmasını sağlayamamaktadır²⁶⁰. Öte yandan diğer hukuka aykırılık durumlarında, hukuka aykırılığı ortadan kaldıran hallerden birini ileri süren devlet, ilgili halin ileri sürülebilmesi şartlarının sağlandığını ortaya koymakla da yükümlü kılınmıştır. Yine de belirtmek gerekir ki, bu hallerden birinin varlığının ortaya konulmasının uluslararası sorumluluğun ortadan kalkması sonucunu doğurduğu kimi durumlarda dahi uluslararası yükümlülükler devam edebilmektedir²⁶¹. Örneğin, bir uluslararası anlaşmadan doğan yükümlülüğün ihlali durumunda, şayet hukuka aykırılığı ortadan kaldıran bir hal mevcut ise, bu durum uluslararası sorumluluğun ortadan kalkması sonucunu doğurabilse de anlaşma metninden kaynaklanan yükümlülüklerin devamına herhangi bir etkisi bulunmamaktadır²⁶². Benzer bir şekilde, bir devletin eylemi yahut eylemsizliği dolayısıyla bir zarar ortaya çıkması halinde, bu hallerin varlığı devletin uluslararası sorumluluğu ortadan kaldırsa dahi, o devletin zarara ilişkin tazmin yükümlülüğü devam etmektedir²⁶³.

²⁵³ Sorumluluk Maddeleri, Madde 20.

²⁵⁴ Sorumluluk Maddeleri, Madde 21.

²⁵⁵ Sorumluluk Maddeleri, Madde 22.

²⁵⁶ Sorumluluk Maddeleri, Madde 23.

²⁵⁷ Sorumluluk Maddeleri, Madde 24.

²⁵⁸ Sorumluluk Maddeleri, Madde 25.

²⁵⁹ Uluslararası hukukun *jus cogens* normlarına ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Crawford (2021), s. 581 vd; VEEDROSS Alfred, "Jus Dispositivum and Jus Cogens in International Law", American Journal of International Law, C.60, S.1, 1966, ss. 55-63.; PİRİM Ceren Zeynep, "Jus Cogens Teorisi Işığında Devletlerin Sözleşme Serbestisi ve Devlet Dokunulmazlığı", Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, C.8, S.95-96, 2012, ss. 37-66.; UHK, Uluslararası Hukukun Genel Emredici Normlarının (jus Cogens) Tanımlanması ve Hukuki Sonuçlarına İlişkin Maddeler, 2022, UNGA Res A/77/10

²⁶⁰ Sorumluluk Maddeleri, Madde 26.

²⁶¹ Sorumluluk Maddeleri, Madde 27.

²⁶² UZUN Elif, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2016, s. 63-64, aktaran TABANLI, ibid., s. 123. Ayrıca bkz. *Gabcikovo-Nagymaros* Kararı, Paragraf 101.

²⁶³ Sorumluluk Maddeleri, Madde 27/b.

Kara kaynaklı deniz kirliliği bağlamında ise devletlerin uluslararası sorumluluğunu ortadan kaldıracabilecek hukuka uygunluk nedenleri, genellikle rıza, mücbir sebep, tehlike ve zaruret hallerinden oluşmaktadır. Zira kara kaynaklı deniz kirliliği esas itibarıyla bir çevresel zarar niteliği taşıdığından, çevre zararlarına ilişkin uyuşmazlıklarda devletler sıklıkla bu dört halden birine veya birkaçına dayanarak sorumluluktan kurtulma iddiasında bulunmaktadır. Bu çerçevede, aşağıda yalnızca Çalışmamız açısından uygulama alanı bulabilecek nitelikte olan bu haller değerlendirilmektedir.

Rızanın söz konusu olduğu hallerde, bir devletin rızası, bu rızanın uyuşmazlık konusu eyleme yönelik geçerli bir şekilde verildiği takdirde bir diğer devletin eyleminin hukuka aykırılığını ortadan kaldıracıdır. Burada rızayı beyan eden devlet organının devlet adına böyle bir beyanda bulunabilecek yetkiye sahip bulunması gerekmekte ve ayrıca gerçekleştirilen eylem rıza sunulan çerçeve dahilinde kalmalıdır²⁶⁴. Bununla birlikte rıza, yalnızca rıza gösteren devlete karşı sorumluluğu ortadan kaldıracak ancak örneğin söz konusu eylemden etkilenen üçüncü devletlere karşı ileri sürülemeyecektir²⁶⁵. Örneğin bir devletin acil olarak ortaya çıkan bir altyapı ihtiyacı dolayısıyla borular yoluyla denize deşarj yapmasının gerekli ahale gelmesi durumunda, aynı su kaynağını paylaşan kıyıdaş bir devletin bu faaliyete yetkili organları aracılığıyla rıza göstermesi halinde ilgili devletin bu rıza ölçüsünde hareket ettiği sürece uluslararası sorumluluğu doğmayacaktır. Ne var ki, bölgede yer alan üçüncü bir devletin daha bulunması ve bu devletin açık veya örtülü herhangi bir rıza beyanı bulunmaması halinde, yapılan deşarj faaliyetinden dolayı zarar gören üçüncü devlet, deşarj eden devletin sorumluluğunu ileri sürülebilecektir.

Mücbir sebep, bir devletin kontrolü dışında gerçekleşen karşı konulması mümkün olmayan güç bir durum veya öngörülmesi imkansız bir olayı ifade etmekte olup, devletin yükümlülüğünü yerine getirmesini maddi koşullar bakımından imkansız hale getirmektedir. Mücbir sebebi tehlike veya zaruret halinden ayıran temel nokta ise, aksi halde uluslararası haksız fiil sayılacak bir davranışın Devlet tarafından istemsizce

²⁶⁴ WOUTERS ve diğ., s. 530.

²⁶⁵ KAYHAN Ali Kerem, *Uluslararası Hukukta Atmosferin Korunması ve Devletlerin Sorumluluğu*, On İki Levha Yayıncılık, 2017, s. 79, aktaran TABANLI, ibid, s. 124.

veya en azından serbest bir irade unsuru bulunmaksızın gerçekleştirilmesi²⁶⁶, yani gayri iradi oluşudur. Dolayısıyla mücbir sebep halinde devletlerin başka şekilde davranmak yolunda herhangi bir tercih imkanları bulunmamaktadır²⁶⁷. Bu halde örneğin bir fırtına ya da deprem gibi doğal bir afetin etkisiyle kıyı alanlarında veya denizle birleşen su yollarında aniden ortaya çıkan bir kirliliği önlemede başarısız olan bir devletin, söz konusu kirliliğin kontrolü dışında ve öngörülemez bir doğal olaydan kaynaklanmış olması nedeniyle engelleme yükümlülüğünü ihlal ettiğinden dolayı uluslararası sorumluluğu ileri sürülemeyecektir. Yine de yukarıda bahsedildiği üzere devletin söz konusu yükümlülüğü ihlali dolayısıyla bir zarar meydana gelmiş ise, böyle bir halin varlığı durumunda dahi devletin ortaya çıkan zararı kısmen veya tamamen tazminle yükümlü bulunduğu unutulmamalıdır.

Tehlike durumunda, haksız eylemi gerçekleştiren devlet organı veya ajanının kendisinin veya kendisine emanet edilen diğer kişilerin hayatını kurtarmak için başka makul bir yolu bulunmamakta olup, bu itibarla eyleminin haksızlığı ortadan kalkmaktadır²⁶⁸. Ancak tehlike durumunun varlığını ileri sürebilmek için bir devletin kendi davranışıyla veya başka faktörlerle bu tehlikeye yol açmamış olması yahut da mevcut bir tehlikeden kaçınmak için gerçekleştirdiği haksız eylemin eş değer ya da daha büyük bir tehlikeye yol açma ihtimalinin bulunmaması gerekmektedir²⁶⁹. Örneğin, bir barajın bakımıyla sorumlu bulunan görevlilerin barajın aniden çökmesi tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında hayatta kalmak adına tahliye borularını açarak atık suyu denize aktarmaları durumunda, devletin, organlarının hayati tehlike altında gerçekleştirdikleri bu eylem dolayısıyla uluslararası sorumluluğu söz konusu olmayacaktır.

Zaruret hali, belirsiz ve kötüye kullanmaya müsait bir norm teşkil etmesi itibarıyla doktrinde kimi eleştirilere maruz kalan bir hal olup²⁷⁰, nitekim devlet uygulamaları ve uluslararası yargı merci kararlarında da bu nedenle karşılanma kriteri

²⁶⁶ WOUTERS ve diğ., ibid., s. 531.

²⁶⁷ ERKİNER Hakkı Hakan, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklı Sorumluluğu*, On İki Levha Yayıncılık, 2010, s. 175, aktaran TABANLI, ibid., s. 126.

²⁶⁸ Sorumluluk Maddeleri, Madde 24/1.

²⁶⁹ Sorumluluk Maddeleri, Madde 24/2.

²⁷⁰ Bknz. WOUTERS ve diğ., ibid., s. 532, Dipnot 40.

oldukça sınırlı tutulmaktadır²⁷¹. Öyle ki, hukuka aykırı davranış devletin ciddi ve yakın bir tehlikeye karşı çok temel bir çıkarı korumasının tek yolu olmalı ve ihlal edilen yükümlülük diğer devletlerin veya genel olarak uluslararası toplumun bir bütün olarak temel çıkarlarının ciddi olarak zedelenmesine yol açmamalıdır²⁷². Bununla birlikte, şayet ihlal edilen yükümlülük zaruret halini ileri sürme ihtimalini ortadan kaldırıyor veya devletin zaruret halinin ortaya çıkmasında bir etkisi var ise bu halde zaruret halinin varlığına dayanarak sorumluluğun ortadan kalktığı kabulü mümkün olmayacaktır²⁷³. Örneğin bir devletin yaşam alanlarına yakın bulunan bir barajın çökmesini önlemek amacıyla arıtılmamış baraj sularını denize aktarması orada yaşayan kişilerin can ve mal güvenliklerini korumak için gerçekleştirilebilecek tek yol olduğu bir durumda, o devletin, vatandaşlarının temel haklarını korumak adına gerçekleştireceği bu eylem zaruret hali kapsamında değerlendirilebileceğinden, deniz çevresine verilen zarardan ötürü uluslararası sorumluluğunun doğmayacağı değerlendirilebilecektir. Nitekim *Gabcikovo-Nagymaros* Kararında UAD, “*eylemi gerçekleştiren devletin “temel bir menfaatinin” uluslararası yükümlülüklerinden biriyle çatışması; bu menfaatin “ciddi ve yakın bir tehlike” tarafından tehdit edilmesi; itiraz edilen eylemin bu menfaati korumanın “tek yolu” olması; bu eylemin yükümlülüğün bulunduğu Devletin “temel bir menfaatini ciddi şekilde zedelememiş” olması ve eylemi gerçekleştiren Devletin “zorunluluk halinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmamış” olması koşullarının zaruret halinin varlığından söz edebilmek için gerekli olduğunu ve bu koşulların uluslararası teamül hukukunu yansıttığını*” açıkça ifade etmiştir²⁷⁴.

Esasen, çevre zararına ilişkin kimi uyuşmazlıklarda devletlerin kendilerinden beklenen yükümlülükleri yerine getirememelerini teknolojik ve ekonomik kapasite yetersizliği gibi başkaca nedenlere de dayandırabildikleri görülebilmektedir. Ne var ki, Çalışmamızın bu kısmında yalnızca yaygın devlet uygulamaları ve yargı mercileri tarafından geçerliliği kabul edilen ve teamülü yansıttığı değerlendirilerek UHK tarafından da tedvin edilen hukuka aykırılığı ortadan kaldıran hallere yer verilmiştir. Bu itibarla farklı senaryolar ve yetki alanları altında karasal faaliyetler nedeniyle

²⁷¹ UHK, Sorumluluk Maddeleri ve Açıklamaları, 2001, UN Doc A/56/10, Bölüm IV, s. 83

²⁷² Sorumluluk Maddeleri, Madde 25.

²⁷³ Sorumluluk Maddeleri, Madde 25/2.

²⁷⁴ *Gabcikovo-Nagymaros* Kararı, Paragraf 52.

denizlerin kirletilmesinden kaynaklanan devletlerin sorumluluğuna ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler aşağıda ayrıntılı olarak yargı kararları, tavsiye görüşleri ve buradan çıkan prensipler bağlamında ele alınmakta ve ayrıca kimi gelişmekte olan uluslararası ilkeler ve mevcut uygulamalar ışığında da değerlendirilmektedir.

B. Devletlerin Ülkesindeki Karasal Faaliyetler Nedeniyle Egemenliği Altındaki Suların Kirletilmesinden Doğan Sorumluluğu

Pozitivist yaklaşımla birlikte, özellikle 19. yüzyıl Alman klasik okulunun öncülük ettiği doktrinel konsolidasyon bir devleti hangi unsurların oluşturduğuna dair ilk kriterlerin belirlenmesine katkı sağlamış ve bu unsurları “toprak (ülke), nüfus (millet) ve hükümet (kamu otoritesi) olarak belirlemiştir. Bu unsurlar daha sonra bir devletin varlığından söz edilebilmesi için genel kabul gören standart test haline gelmiş olup²⁷⁵, bugün devletler, ülkesini oluşturan kara, hava ve deniz unsurları üzerinde tam ve bağımsız yetki ve otoriteye sahip uluslararası hukuk sükreleri olarak ifade edilmektedirler.

Bununla birlikte, devletlerin kıyılarına bitişik deniz alanları üzerinde egemenlik hakkına sahip oldukları, eskiden beri kabul edilegelen bir uygulamadır. Ne var ki, devletin egemenliğinin sınırlarını oluşturan “karasularının” genişliği tarih boyunca kimi tartışmalara yol açmıştır²⁷⁶. Zaman içerisinde bir devletin karasuları sınırlarının belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen gelişmelerin yanı sıra, daha geniş deniz alanları üzerinde de belirli faaliyetleri yürütebilmesine olanak tanıyan hak ve yetkilerin tanınması gündeme gelmiş; bu sınır ve alanlara ilişkin kurallar, hükümleri çoğunlukla teamüllere dayanan uluslararası sözleşmeler aracılığıyla düzenlenmiştir. Bu çerçevede, 1958 Cenevre Sözleşmeleri ile BMDHS, günümüzde söz konusu deniz alanlarının sınırlarını ve devletlerin bu alanlar üzerinde egemenlik haklarını belirleyen temel kaynakları oluşturmaktadır. Buna göre ise uluslararası hukukta denizler, iç sular,

²⁷⁵ ORAKHELASHVILI Alexander, “The Dynamics of Statehood in the Practice of International and English Courts”, Editörler: Christine Chinkin / Freya Baetens, *Sovereignty, Statehood, and State Responsibility: Essays in Honour of James Crawford*, Cambridge University Press, 2015, ss. 172-191, s. 172.

²⁷⁶ CRAWFORD (2021), *ibid.*, s. 241.

karasuları, takımada suları, bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge (MEB), kıta sahanlığı, açık denizler ve Alan olmak üzere çeşitli yetki alanlarına ayrılmaktadır²⁷⁷.

Her biri farklı uzaklık, genişlik ve derinliği ifade eden bu alanları “kıyı devletlerinin yetkili olduğu deniz alanları, kıyı devletinin bazı yetkilere sahip bulunduğu deniz alanları ve hiçbir devletin ulusal yetkisine tabi olmayan deniz alanları” olarak sınıflandırmak mümkündür²⁷⁸. Bu doğrultuda, bir alt başlığa geçmeden önce, anılan deniz bölgelerine ilişkin olarak bu alanlar ve sınırları hakkında genel bir kanı oluşturulması, devletlerin bu alanlar üzerinde sahip oldukları hak ve yetkiler ile bu yetkilerin kimi sınırlarının belirlenmesi ve yine üçüncü devletlerin söz konusu alanlar üzerinde herhangi bir hak ileri sürüp süremeyecekleri gibi durumların ortaya konulması bakımından her bir deniz alanının kısaca ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu manada ilk olarak belirtmek gerekir ki, devletler, iç sular, karasuları, takımada suları ve boğazlar üzerinde tam egemenliğe sahiptirler.

İç sular devletlerin üzerlerinde en fazla hak ve yetkiye sahip olduğu deniz alanları olup, karasuların ölçülmeye başlandığı esas hattın kara tarafında kalan su alanlarını ifade etmektedir²⁷⁹. Bu halde bir devletin kıyı alanlarında yer alan körfezler, limanlar, haliçler, körfezlerin kapanma çizgisinden karaya kadar olan kısımda arada kalan sular ve düz esas hat ile kara ülkesi arasında kalan deniz alanları gibi sular iç suları oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kara ülkesi içerisinde yer alan sular ile denize ulaşmayan su ve göller uluslararası deniz hukukunda iç sular olarak kabul edilmemektedir²⁸⁰. Nihayet, iç sularda kıyı devletleri tam egemenliğe sahip kabul edildiğinden, devletlerin iç hukuklarına tabidir ve uluslararası deniz hukuku kuralları uygulanmamaktadır²⁸¹.

²⁷⁷ TANAKA (2012), ibid., Önsöz.

²⁷⁸ PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap*, Turhan Kitabevi, 2014, s. 303 vd., aktaran TABANLI, ibid., s. 9.

²⁷⁹ BMDHS, Madde 8/1. Esas hat kavramına ilişkin değerlendirmeler için bkz. BMDHS Madde 5, 7; TANAKA (2012), ibid., s. 44 vd.

²⁸⁰ Ibid, s. 77.

²⁸¹ AKSAR, ibid., s. 34, aktaran TABANLI, ibid., s. 10.

Karasularına ilişkin olarak her devlet BMDHS ile karasularının genişliğini belirleme hakkına sahip kılınmış, ancak her koşulda bu alanın 12 mil ile sınırlı bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca açıkça kıyı devletinin egemenliğinin iç suların ötesinde karasularını da kapsadığı ifade edilmiştir. Öyle ki, karasuları üzerindeki hava sahası ile karasularının altında yer alan deniz yatağı ve toprak altı alanları da devletlerin tam egemenliği altındadır²⁸². Bununla birlikte uluslararası hukukta devletlerin bu alanlarda sahip olduğu tam egemenlik yetkilerinin “zararsız geçiş hakkı” gibi kimi istisnaları bulunabilmekte²⁸³, ancak BMDHS Madde 21(1)’de düzenlendiği gibi bu halde dahi kıyı devletine serbest geçiş hakkına ilişkin olarak, “denizin canlı kaynaklarının korunması, kıyı devletinin su ürünleri kanun ve yönetmeliklerinin ihlalinin önlenmesi ve kıyı devletinin çevresinin korunması ve kirliliğinin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü” gibi konularda yasama yetkisi tanınmaktadır.

Uluslararası Boğazlara ilişkin BMDHS’de herhangi bir tanımlamaya yer verilmemektedir. Ancak boğazlar, seyrüsefer serbestisi bağlamında uluslararası deniz hukukunda oldukça önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bu bağlamda boğazlar, “ulusal boğazlar” ve “uluslararası boğazlar” olmak üzere iki ayrı şekilde değerlendirilmekte ve ulusal boğazların, bir uluslararası anlaşmayla düzenleme konusu edilmediği müddetçe, uluslararası hukuk kuralları dışında bulunduğu belirtilmektedir²⁸⁴. Yine boğazlarla ilgili olarak, benzeri bir yaklaşımın karasuları için de geçerli olduğu üzere, devletlerin tam yetkiye sahip bulunduğu ancak serbest geçiş hakkı gibi uygulamada sıklıkla rastlanan nedenlerle bu yetkinin istisnaları bulunabileceği kabul edilmektedir. Hatta, boğazlarda tanınan serbest geçiş hakkının, karasularına kıyasla daha geniş bir güvence sağladığı ifade edilmektedir²⁸⁵. Bununla beraber, örneğin BMDHS Madde 43 ile, seyrüseferde bulunan devletlerin ve boğaz devletinin “boğazda gerekli seyir ve güvenlik yardımı veya uluslararası seyrüsefere yardımcı diğer iyileştirmelerin kurulması ve bakımı ile gemilerden kaynaklanan kirliliğin önlenmesi, azaltılması ve kontrolü için iş birliği yapmalarının gerekmesi” gibi kimi karşılıklı ve birlikte yükümlülükleri de düzenlenmiştir.

²⁸² BMDHS, Madde 2, 3.

²⁸³ TANAKA, *ibid.*, s. 85 vd.

²⁸⁴ PAZARCI (2014), *ibid.*, s. 343-344, aktaran TABANLI, *ibid.*, s. 13.

²⁸⁵ TANAKA, *ibid.*, s. 96.

Takımada, “birbirleriyle bağları coğrafi, ekonomik ve politik yönden bir bütün oluşturacak kadar yakın bulunan veya tarihsel olarak bu şekilde kabul edilen, kendisini oluşturan adaları birbirine bağlayan sular ve diğer doğal unsurları da dahil olmak üzere, adalar topluluğunu” ifade etmektedir. Bu itibarla bir *takımada devleti* “bir veya daha fazla takımadadan oluşan ve başka adaları da içerebilen bir devlet” olarak tanımlanmaktadır²⁸⁶. BMDHS Madde 49 ile, takımada esas hatları arasında kalan takımada sularının, takımada devletin egemenliği altında bulunduğu belirtilmektedir. Ancak, takımada devletin bu sular üzerindeki karasal egemenliği BMDHS’de düzenlenen serbest geçiş hakkı, komşu devletlerin mevcut hakları ve diğer tüm meşru menfaatleri ve yine komşu ve diğer devletlerle mevcut anlaşmalar gibi belirtilen durumlarla sınırlandırılmış bulunmaktadır²⁸⁷. Bu nedenle bir takımada devletin takımada sularına kadar uzanan egemenliğinin, bu devletlerin coğrafi özelliklerinden doğan nedenler ve diğer devletlerin haklarının dengelenmesi amacıyla daha fazla istisnaya tabi tutulduğu söylemek mümkündür.

Devletlerin yukarıda belirtilen deniz alanları üzerinde kural olarak tam egemenliği bulunmakta olup, bu alanlarda genel olarak ilgili devletin iç hukuk kuralları uygulanmaktadır. Yine bu itibarla devletlerin BMDHS hükümleri uyarınca anılan su alanlarına yönelik deniz kirliliğinin önlenmesine ilişkin kanun ve yönetmelikler kabul etmesi mümkündür. Bu itibarla, aşağıda ayrıntılı olarak tartışılacak kimi durumlar dışında, bir devletin kara ülkesinde gerçekleştirilen faaliyetler sonucu şayet bu alanlarda bir kirlilik meydana gelirse, anılan kirlilik o devletin iç hukukuna göre değerlendirilecek ve çözüme kavuşturulacaktır. Öte yandan, devletlerin üzerinde tam egemenlik hakları dışında yalnızca belirli hak ve yetkilere sahip bulunduğu “bitişik bölge”, “kıta sahanlığı” ve “münhasır ekonomik bölge” gibi başkaca deniz alanları da bulunmaktadır.

²⁸⁶ BMDHS, Madde 46. Halihazırda resmi olarak takımada statüsünü iddia eden yirmi iki Devlet bulunmaktadır. Bunlar Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Cape Verde, Komorlar, Dominik Cumhuriyeti, Fiji, Grenada, Endonezya, Jamaika, Kiribati, Maldivler, Marshall Adaları, Mauritius, Papua Yeni Gine, Filipinler, Saint Vincent ve Grenadinler, São Tomé e Príncipe, Seyşeller, Solomon Adaları, Trinidad ve Tobago, Tuvalu ve Vanuatu’dur. Bknz. TANAKA, ibid., s. 109.

²⁸⁷ Bknz. BMDHS, Madde 47, 51, 52, 53.

Bitişik bölge, kıyı devletlerinin karasularına bitişik bulunan deniz alanlarını ifade etmekte olup, devletlere bu alanda bir kısım yetkiler sağlamaktadır. BMDHS Madde 33'e göre bir devlet, kendi toprakları veya karasuları içinde gümrük, maliye, göç veya sağlık düzenlemelerinin ihlal edilmesini önlemek ve cezalandırmak amacıyla bitişik bölge dahilinde denetim yetkisini kullanabilecektir. Bununla birlikte BMDHS Madde 33, kıyı devletlerini haritalar üzerinde gerekli aleniyetin sağlanmasıyla yükümlü kılan 16. Maddeye yönelik herhangi bir yükümlülük içermediğinden, bitişik bölgenin varlığı için bildirimle ilişkin özel bir gereklilik bulunmadığı belirtilmektedir²⁸⁸. Buna karşın Maddede yer verilen ve bitişik bölgede kıyı devletine tanınan yetkileri değerlendirmek gerekirse, burada bir devletin tam egemenlik yetkisine sahip bulunduğu alanlardan farklı olarak, bir yasama ve düzenleme yetkisi değil, bir kontrol yetkisi tanınması söz konusudur. Dolayısıyla bu alanlarda kıyı devleti hukukunun uygulanması gibi durum bulunmamakta, ancak kıyı devletine kimi uygulamalarda bulunma yetkisi tanınmaktadır. Bu halde örneğin bir geminin bir kıyı devletinin karasularında o kıyı devletinin vergiye ya da sağlık kurallarını ihlal etmesi halinde, kıyı devleti bitişik bölgede anılan ihlalden dolayı bu gemiye müdahalede bulunabilecektir. Zira bitişik bölgenin amacı devletlerin emniyetlerinin sağlanması olup, devletlerin başkaca amaçlarla bitişik bölge oluşturma çabaları sonuçsuz kalabilmektedir²⁸⁹. Ancak, örneğin kıyı alanında yer alan bir sanayi tesisi atıklarının denize karışması ve bu kirliliğin karasuları sınırlarını aşarak bitişik bölgeye yayılması durumunda, kirlilik şayet çevre ve sağlık açısından önemli bir risk oluşturuyor ise, kıyı devletinin her ne kadar iç hukukta var olan çevre hukuku hükümlerine dayanarak bitişik bölgede müdahalede bulunması söz konusu olamasa da, sağlık ve güvenlik gerekçesiyle bu alanda bir kontrol ve müdahale yetkisi kullanabileceği ileri sürülebilir. Öte yandan, bitişik bölgeye ilişkin yer verilmesi gereken bir diğer husus, kıyı devletinin bu alan üzerinde yargı yetkisini kullanmasına ilişkin uyuşmazlıklar, BMDHS'nin XV. Bölümünde yer alan zorunlu çözüm prosedürünün kapsamına girmektedir.

²⁸⁸ NORDQUIST Myron H., Editör: Myron H. Nordquist, *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982: A Commentary*, (Virginia Commentaries), C.II, Martinus Nijhoff, 1993, s. 274, aktaran TANAKA, ibid., s. 121.

²⁸⁹ TABANLI, ibid., s. 16.

Münhasır Ekonomik Bölge (MEB), karasularının ötesinde ve bitişğinde yer alan ve BMDHS’de ilgili Bölümde oluşturulan özel hukuki rejime tabi bulunan, kıyı devletinin hakları ve yargı yetkisi ile diğer devletlerin hak ve özgürlüklerinin yine Sözleşme’de düzenlenen hükümlere tabi olduğu deniz alanlarını²⁹⁰ ifade etmektedir. MEB’i düzenleyen yasal rejim ise BMDHS’nin V. Bölümünde yer almaktadır. 200 deniz miline kadar uzanabilen MEB üzerinde kıyı devletinin yanı sıra başkaca devletlerin de hakları bulunduğu hükme bağlanmış²⁹¹, kıyı devletinin hakları ise BMDHS 56. maddesinde, “*deniz tabanının üstündeki suların ve deniz tabanının ve tabanın altındaki canlı veya cansız doğal kaynakların araştırılması, işletilmesi, korunması ve yönetilmesi amacıyla ve sudan, akıntılardan ve rüzgarlardan enerji üretimi gibi bölgenin ekonomik olarak işletilmesi ve araştırılmasına yönelik diğer faaliyetlerle ilgili egemen haklar*” “*sunî ada, tesis ve yapılar kurmak ve bunları kullanmak*”, “*deniz çevresinde bilimsel araştırmalar yapmak*” ve “*deniz çevresinin korunması ve muhafazası*” hususlarına ilişkin yargı yetkisi ve yine “*Sözleşmede öngörülen diğer hak ve yükümlülükler*” olarak belirtilmiştir. Ayrıca bir kıyı devleti MEB ilanında bulunduğu, kıta sahanlığında sağlanan hakların da kapsanmış olacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla MEB’in, kıyı devletinin karasal egemenliği prensiplerinin uygulanmadığı, ancak açık denizler kapsamında bulunmayan, kendine özgü (*sui generis*) hükümleri haiz deniz alanları olduğu ve kıyı devletinin MEB üzerindeki egemenlik haklarının yalnızca ekonomik arama ve işletme ile sınırlı bulunduğu ifade edilmektedir²⁹².

Görüldüğü üzere yukarıda yer verilen deniz alanları bakımından, devletlerin egemenlik ve yetki düzeyleri farklılık göstermekte olup, devletlerin iç suları ve karasuları üzerinde, örneğin diğer devletlerin belirli koşullar içerisinde serbest geçiş hakkı saklı kalmakla birlikte, tam egemenlikleri söz konusudur. MEB ve bitişik bölge gibi diğer alanlarda ise devletlerin ancak belirli şartlar dahilinde yine belirli ve sınırlı bir yetkileri bulunmaktadır. Her yetki beraberinde sorumluluk da taşıdığından, Çalışmamızın bu kısmında devletlerin farklı yetki alanları dahilindeki deniz alanlarında kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin sorumluluğu, sahip oldukları egemenlik düzeyi ve yükümlülükleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda bir

²⁹⁰ BMDHS, Madde 55.

²⁹¹ BMDHS, Madde 57, 58.

²⁹² TANAKA, ibid., s. 124-126

sonraki başlık altında ilk olarak, devletlerin egemenliği ve yetkileri altında bulunmakla birlikte uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınmış deniz alanlarında meydana gelen kirlilik durumu, daha sonra ise herhangi bir uluslararası sözleşme ile koruma altında bulunmayan deniz alanlarının kara kaynaklı kirliliği değerlendirilmektedir.

1. Uluslararası Sözleşmelerle Koruma Altına Alınmış Suların Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde yer verildiği üzere karasal faaliyetler nedeniyle denizlerin kirlenmesine ilişkin küresel çapta düzenlemeler getiren tek Sözleşme BMDHS olup, BMDHS’de yer alan hükümler bu bağlamda devletlerin sorumluluğu açısından uluslararası yargı mercileri önünde ileri sürülebilir somut hükümler içermemekte, aksine devletlere bu konuda oldukça geniş bir takdir hakkı tanımaktadır. Ayrıca BMDHS 192 ve 194. maddelerinde öngörülen genel koruma ve kirliliğin kontrolü veya engellenmesi gibi yükümlülükler de bir devletin tam egemenliği altındaki alanlarda meydana gelen bir kirlilik durumunda uluslararası sorumluluktan söz edilebilmesi için doğrudan yeterli olmamaktadır. Bununla birlikte devletlerin egemenliği altında bulunan kimi deniz alanları, birden fazla devletin kıyıdaşlığı, hassas ekosistemlere sahip olmaları, bölgedeki çevresel tehditlerin yoğunluğu ve ciddiyeti veya küresel ekosistemin ve biyoçeşitliliğin sağlığı için taşıdıkları önem dolayısıyla kimi özel koruma uygulamalarına tabi tutulabilmektedir. Böyle bir durumda devletlerin, aralarında akdettikleri uluslararası sözleşmeler aracılığıyla, bu alanlar üzerinde sahip oldukları kimi egemenlik haklarının ve yetkilerinin kısıtlanması gündeme gelebilmektedir. Bu halde örneğin bir devletin iç sularında veya karasularında gerçekleşen kara kaynaklı bir kirlilik o devletin iç hukuk sorunu olmanın ötesine geçerek uluslararası bir sorumluluğunun tartışmaya açılmasını sağlamaktadır.

Uygulamada bu bağlamda BMDHS’de yer verilen ve genel nitelikte bir koruma sağlayan hükümlerin yanı sıra bir önceki paragrafta belirtilen amaçlarla bazı deniz alanları üzerinde özel koruma sağlayan kimi uluslararası sözleşmelerin varlığına rastlanmaktadır. Örneğin esasen birer bölgesel sözleşme niteliğinde bulunan Barselona

ve Helsinki Sözleşmeleri bir devletin tam egemenliği altında bulunan belirli deniz habitatlarının korunması adına özel hükümlere yer vermektedir. Bu manada, Barselona Sözleşmesi'nin 1996 tarihli değişiklikleriyle “Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunması Protokol”ü Madde 3’e bakıldığında,

“.. (b) Akdeniz Deniz Alanının hidrolojik havzası; (c) Karasularının genişliğinin ölçüldüğü esas hatların kara tarafında kalan ve suyu suları söz konusu olduğunda tatlı su sınırına kadar uzanan sular; (d) Acı sular, bataklıklar ve kıyı lagünleri dahil kıyı tuzlu suları ve Akdeniz ile iletişim kuran yeraltı suları” alanlarının anılan Protokol kapsamında bulunduğu ve bu alanlarda Protokol hükümlerinin uygulanacağı hükmüne yer verildiği görülmektedir.

Protokol’ün 6. maddesi ile de açıkça *“Protokol’ün 3(a), (c), ve (d) fıkralarında ifade edilen alanlara ilişkin, bu alanları etkileyebilecek olan suya veya havaya yapılan salınımların, Tarafların yetkili makamları tarafından Protokolün ve Ekli hükümlerinin yanı sıra Akit Tarafların Toplantılarının kararları veya tavsiyeleri dikkate alınarak, kesin bir izne veya düzenlemeye tabi olduğu”, ayrıca “Tarafların, yetkilendirme ve yönetmeliklere uyulmaması halinde uygun yaptırımları belirleyeceği ve bunların uygulanmasını sağlayacağı”* belirtilmektedir.

Helsinki Sözleşmesi 1. madde de doğrudan Sözleşme’nin kapsadığı alanı belirtmekte olup, buna göre Baltık Denizi Alanı *“... İç suları, yani bu Sözleşmenin amacı bakımından karasularının genişliğinin ölçüldüğü esas hatların kara tarafında kalan ve Akit Taraflarca yapılan belirlemeye göre kara sınırına kadar olan suları kapsar.*

Bir Akit Taraf, onay, uygun bulma veya katılma belgesinin tevdii sırasında, bu Sözleşmenin amaçları doğrultusunda iç sularının belirlenmesi konusunda Depoziter'i bilgilendirecektir.” hükmüne yer verilmektedir.

Kara kökenli kaynaklardan kaynaklanan kirliliği, 2. maddede “*karadaki tüm kaynaklardan denize su yoluyla, havadan veya doğrudan kıyıdan ulaşan noktasal veya yayılı girdilerin denizi kirletmesi*” ve “*Karadan tünel, boru hattı veya diğer yollarla ulaşılan deniz yatağının altındaki her türlü kasıtlı bertaraftan kaynaklanan kirliliği de içerir*” olarak tanımlayan Sözleşme Metni,

Yine “Uygulama” başlıklı 4. maddesinde,

“1. Bu Sözleşme, canlı kaynakları ve diğer deniz yaşamı biçimleri de dahil olmak üzere su kütlesi ve deniz tabanını kapsayan Baltık Denizi Alanının deniz çevresinin korunmasına uygulanacaktır. 2. Her Akit Taraf, egemenliğine hanel getirmeksizin, bu Sözleşme hükümlerini kendi karasuları ve iç suları dahilinde ulusal makamları vasıtasıyla uygular.” öngörmektedir.

Yer verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere uygulamada kıyıdaş devletler genellikle ortak çevresel menfaatlerin söz konusu olması dolayısıyla uluslararası anlaşmalar yoluyla, sahip oldukları egemenlik haklarının kendilerine tanıdığı yetkileri bu bağlamda yalnızca belirli haller için geçerli olmak üzere gönüllü olarak sınırlandırabilmektedir. Nitekim devletler, bölgesel sözleşmeler yoluyla normalde tam egemenlikleri altında bulunan iç sular ve karasuları gibi alanlar üzerinde diğer devletler ile üzerinde uzlaştıkları uluslararası kurallara bağlı kalmayı taahhüt ve kabul etmektedirler. Aynı doğrultuda bu alanların idaresi, düzenlenmesi ve bu alanlar üzerinde gerçekleştirilmesi planlanan başkaca idari tasarruflar da ilgili Sözleşmeler uyarınca kurulan kimi idari makam ve otoritelerin tavsiye ve kararları doğrultusunda şekillenmektedir. Sonuç olarak, bu tür uluslararası sözleşmelerin kabulü ile birlikte, normal koşullarda yalnızca iç hukuk kapsamında değerlendirilebilecek bir kara kaynaklı kirlilik vakası da taraf olunan uluslararası sözleşme nedeniyle bir uluslararası yükümlülüğün ihlali niteliği kazanmakta ve bu doğrultuda ilgili devletin uluslararası sorumluluğunu gündeme getirmektedir.

Bu konuda bahsedilmesi gereken bir diğer uluslararası sözleşme kanımızca “Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Sulak Alanlar Sözleşmesi) (Ramsar Sözleşmesi)”²⁹³dir.

Ramsar Sözleşmesi, sulak alanların ve kaynaklarının korunması ve akıllıca kullanımı için çerçeve sağlayan hükümetler arası bir anlaşma olup, 1975’ten bu yana yürürlükte bulunmaktadır. Bugün Sözleşme’ye taraf 172 ülke bulunmakta ve bu ülkelerde toplam 2532 sulak alan Sözleşme kapsamında koruma altındadır²⁹⁴. Sözleşme’nin “Giriş” kısmında sulak alanlarla ilgili olarak kimi ilkelere yer verilmekte ve Sözleşme’nin burada yer verilen ilkeler doğrultusunda imzalandığı belirtilmektedir. Bu itibarla Sözleşme, kendisine Taraf 172 Devletin, “*İnsan ve çevresinin karşılıklı bağımlılıkları, Sulak alanların temel ekolojik fonksiyonları... Sulak alanların ekonomik, kültürel, bilimsel ve rekreasyonel ... kaynak teşkil ettiği ve kaybedilmeleri halinde bir daha geri getirilemeyeceği, Sulak alanların giderek artan şekilde kaybına sebep olacak hareketleri şimdi ve gelecekte durdurmayı isteme*” ve “*Sulak alanların ve onlara bağlı bitki ve hayvan topluluklarının korunmasının, ileri görüşlü ulusal politikalar ve koordineli uluslararası faaliyetlerin birleştirilmesi yoluyla sağlanacağı*” gibi prensipleri kabul ettiğini bu prensipler altında Sözleşme doğrultusunda hareket edeceklerini ifade etmektedir.

Sözleşme’nin 2. maddesinde ise, “*1. Her Akit Taraf, ülkesi toprakları içindeki elverişli sulak alanları, bundan böyle “Liste” adıyla tanımlanacak ve 8. Madde uyarınca kurulacak Büro tarafından tutulacak olan “Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Listesi”ne dahil edilmek üzere tayin edecektir. Her sulak alanın hudutları kesinlikle belirtilecek ve.. ve özellikle su kuşları yaşama ortamı olarak önem taşıdığı yerlerde, sulak alanlara mücavir olan akarsu ve deniz kıyı alanlarıyla, ada veya gel-git hareketinin çekilme devresinde derinliği altı metreyi geçen ve sulak alanlar dahilinde yer alan deniz sularıyla birleştirilebilecektir.*”

²⁹³ Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Sulak Alanlar Sözleşmesi) (Ramsar Sözleşmesi), (Kabul tarihi 2 Şubat 1971, Yürürlük tarihi 21 Aralık 1975) 996 UNTS 245.

²⁹⁴ Ramsar, “Highlights”, <https://www.ramsar.org>. (Erişim Tarihi 01.12.2024)

ve “3. Bir sulak alanın listeye kaydedilmesi, sulak alanın yer aldığı Akit Tarafın münhasır egemenlik haklarına zarar vermez.” ile

“5. Herhangi bir Akit Taraf, gelecekte kendi toprakları içinde bulunan diğer sulak alanları Listeye eklemek, Listeye kaydedilmiş olanların sınırlarını genişletmek veya önemli ulusal çıkarları nedeniyle sınırlarını kısıtlamak ya da tamamen kayıttan sildirmek hakkına sahiptir” hükümlerine yer vermektedir²⁹⁵. Sözleşme uyarınca Taraf Devletler yine Sözleşmenin uygulanmasına ilişkin takip ve düzen sağlamak, tavsiyelerde bulunmak, Sözleşme’nin uygulanmasını gözden geçirmek ve geliştirmek amaçlarıyla bir Büro kurulacağını ve yine Akit Taraflar Konferansı tesis edileceğini kabul etmekte, bu itibarla egemenlikleri altında bulunan sulak alanların yönetimiyle ilgili hususlarda gerek bildirim gerek koruma ve kontrol açısından kimi yükümlülüklerle sahip olmaktadır.

Bununla birlikte Sözleşme, sulak alanların kirletilmesi bakımından doğrudan hükümler içermemekle birlikte, bu alanların korunmasını Taraf Devletler açısından genel bir yükümlülük olarak ortaya koymaktadır. Yine her ne kadar diğer bölgesel sözleşmelerde olduğu gibi Devletlere yönelik açık ve somut çevresel yükümlülükler getirilmese de, coğrafi özellikleri itibarıyla karasal faaliyetlerden doğrudan etkilenme riski taşıyan bu alanların korunması, Sözleşme’nin Giriş kısmında yer verilen ilkeler çerçevesinde Devletlerin uymayı taahhüt ettiği özel ve genel nitelikteki tavsiyelere dayanmaktadır. Bu nedenle, Devletlerin ülkesinde gerçekleşen karasal faaliyetler neticesinde hassas ve önemli ekolojik dengelerinden dolayı özel koruma altına alınmış bulunan bu alanlarda bir kirlilik meydana gelmesi durumunda, Ramsar kapsamındaki yükümlülüklerin ihlali ve buna bağlı olarak Devletin uluslararası sorumluluğu gündeme gelmektedir. Burada söz konusu kirliliğe yönelik Sözleşme’de doğrudan bir düzenlemenin yer almaması ise kanımızca bu konuda herhangi bir boşluk yaratmamaktadır. Zira, ilgili Taraf’ın Sözleşme ile öngörülen koruma yükümlülüğünü yerine getirmemesi başlı başına ihlali oluşturmak için yeterli olup, Çalışmamızın önceki bölümlerinde yer verildiği üzere, korumaya ilişkin bir yükümlülüğünün önleme ve gerekli özeni gösterme yükümlülüğünü de içermesi itibarıyla, ayrıca bu ilkelerin de gündeme getirilmesi de mümkün bulunmaktadır.

²⁹⁵ UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, “Ramsar Sözleşmesi”, <http://www.unesco.org.tr/Pages/577/212/>. (Erişim Tarihi 01.12.2024)

2. Herhangi Bir Uluslararası Korunmaya Tabi Kılınmamış Suların Kirlenmesinden Doğan Sorumluluk

Devletlerin, uluslararası hukuki yükümlülüklerine aykırılık teşkil etmediği sürece ülkesi üzerinde iktidar serbestiyetine sahip bulunması nedeniyle, kirlilik kaynağı ile kirlilik zararının aynı yargı yetkisi içerisinde gerçekleşmesi halinde, deniz kirliliği yalnızca bir iç mesele olarak değerlendirilmektedir²⁹⁶. Dolayısıyla, bir kirliliğin devletlerin ülkesel sınırları içerisinde gerçekleşmesi ve ortaya çıkan kirlilik ile muhtemel risk veya zararların herhangi bir uluslararası unsur içermemesi halinde, söz konusu olay bakımından devletlerin sorumluluğu bağlamında uluslararası hukukun uygulama alanı bulunmamaktadır. Bu nedenle uluslararası hukukun, atmosfer kaynaklı veya deniz yatağı faaliyetlerinden dolayı oluşan kirlilikte olduğu gibi, kara kaynaklı kirlilik halinde de, kıyı devletinin yargı yetkisinin söz konusu olduğu durumlarda, devletlerin takdir yetkileri dahilinde kabul edilen uygulamaları icra etmeleri karşısında herhangi bir yaptırım gücü bulunmadığı ifade edilmektedir²⁹⁷.

Bir önceki bölümde ele alınan durumda, devletler kendi inisiyatifleri ile egemenlikleri altında bulunan su alanlarında uluslararası anlaşma yoluyla özel bir koruma tesis etmekte, bu itibarla anılan bölgelerde meydana gelen herhangi bir kirlilik açıkça öngörülen bir uluslararası yükümlülüğünün ihlalini oluşturmaktadır. Böyle bir durumda, ihlalin doğrudan bir sözleşme hükmüne dayanması nedeniyle, uluslararası sorumluluğun tespiti ve yargı mercileri önünde ileri sürülmesi de nispeten daha kolay bulunmaktadır. Buna karşılık, devletlerin yargı yetkisi altında bulunan deniz alanlarında, herhangi bir uluslararası sözleşme ile özel olarak koruma altına alınmış bulunmayan deniz alanlarında uluslararası sorumluluğun ileri sürülmesi çok daha güçtür. Zira bu alanlarda gerçekleşen bir kirlilik esasen o devletin yargı yetkisi dahilinde olduğundan herhangi bir uluslararası nitelik taşımayıp, aksi için, ortaya çıkan bu çevresel zararın aynı zamanda devlete atfedilebilir bir uluslararası yükümlülüğün ihlalini oluşturduğunun ispat edilmesi gerekmektedir.

²⁹⁶ QING-NAN, *ibid.*, s. 6-7.

²⁹⁷ BOYLE, *ibid.*, s. 362.

Dolayısıyla, uluslararası hukukta anılan alanlara ilişkin açık ve bağlayıcı yükümlülüklerin eksikliği devletlerin bu bağlamdaki sorumluluklarının uluslararası yargı mercileri nezdinde ileri sürülebilmesini sınırlamaktadır. Bu itibarla, çevre zararlarının birbirinden bağımsız bulunmadığı ve her bir su kaynağının korunmasının giderek daha büyük bir önem kazandığı günümüzde, uluslararası hukukun çevre koruma ve sürdürülebilirlik anlayışı kapsamında sıklıkla ifade edilir hale gelen “insanlığın ortak mirası” ve “gelecek nesillerin hakkı” gibi kavramlar ekseninde yeni çözüm yolları geliştirmesi zaruridir. Yine bu bağlamda kanımızca, uluslararası kamuoyunun da birbirine paralel ve etkin bir biçimde hareket ederek, devletler üzerinde yapıcı ve itici güç oluşturması gerekmektedir.

Bununla birlikte, kirliliğin yalnızca devletlerin egemenliği altında bulunan ve herhangi bir özel korumaya tabi kılınmamış sulara meydana gelmesi halinde uluslararası sorumluluk tartışması tümüyle ortadan kalkmamaktadır. Devletlerin BMDHS’den kaynaklanan genel koruma ve engelleme yükümlülükleri devam etmekte olduğu gibi ayrıca uluslararası teamüllerden kaynaklanan yükümlülüklerin de varlığı korunmaktadır. Bu bağlamda Çalışmamızın ilk bölümünde ele alınan ilkelerden ilki olan “zarar vermeme” prensibine ilişkin değerlendirmede bulunmak gerekirse, anılan ilke devletlerin ülkelerinde bir başka devletin hak ve menfaatlerine zarar verebilecek faaliyetlerde bulunulmamasını sağlamalarını gerektirmektedir. Ancak bu ilkenin henüz bir başka devlet üzerinde kirlilik zararına yol açılmamış olunması durumunda bir sorumluluk doğurup doğurmayacağı sorusuna bu konuda emsal teşkil eden *Trail Smelter* Kararı olumsuz bir yanıt veriyor gözükmemektedir. Zira söz konusu Karar ile Kanada’daki Trail Smelter’ın faaliyetlerinden kaynaklanan hava kirliliğinin ABD’nin Washington eyaletinde hava kirliliği zararına yol açması durumunda bir sorumluluk doğacağı kabul edilmekte ve bu doğrultuda “zararın ortaya çıkmış olması” ve “ciddi sonuçlara yol açması” hususları dikkat çekici bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu nedenle UAD’nın anılan yaklaşımının, zarar vermeme ilkesi kapsamında Trail Smelter’ın faaliyetlerinin “gelecekte” bir kirlilik zararına yol açma ihtimaline ilişkin bir uluslararası sorumluluğun kapılarını kapatıldığı belirtilmektedir²⁹⁸.

²⁹⁸ QING-NAN, *ibid.*, s. 66.

“İhtiyatlılık” prensibi ise ciddi bir zarar oluşturacağı konusunda henüz bilimsel bir kesinlik bulunmayan çevresel etkilerde dahi, çevresel zararların geri döndürülmesinin güçlüğü kabulü karşısında, somut bir zararın ortaya çıkması gerekmeksizin önlem alınmasını gerektirmekte²⁹⁹ ve bu bağlamda gerçekleştirilen eylemlerin yetersizliği veya hareketsiz kalınması hukuka aykırılık oluşturmaktadır. Benzer şekilde deniz çevresinin önemli zararlardan korunması için gerekli özeni gösterme ve genel tedbirler alma yükümlülüğünün gereği gibi yerine getirilmemesi bir uluslararası yükümlülüğün ihlali teşkil edecektir. Bununla birlikte ihtiyadi yaklaşım ve özen yükümlülüğü uygulamada ve doktrinde prosedürel önlemlerle birlikte değerlendirildiğinden örneğin çevre etki değerlendirme tedbiri gibi uygulamaların gerçekleştirilmemesi veya belirli standartları haiz bulunmaması devletlerin uluslararası sorumluluğuna yol açacaktır. Bu konuda, UAD’nın *Pulp Mills* Kararı da benzer bir yaklaşımı teyit etmektedir. Nitekim anılan Karar’da doğrudan “*bir teamül kuralı olarak önleme ilkesi, kökenini bir Devletin kendi topraklarında göstermesi gereken gerekli özenden alır*” hükmüne yer verilmektedir. Mahkeme ayrıca bir faaliyetin sınır aşan bir bağlamda, özellikle de ortak bir kaynak üzerinde önemli bir olumsuz etki yaratma riski içermesi durumunda “*çevresel etki değerlendirmesi yapma yükümlülüğünün açıkça “genel uluslararası hukukun bir gereği” olduğunu*” ifade etmiştir³⁰⁰.

2016 yılında ise Daimi Tahkim Divanı tarafından verilen *South China Sea* Tahkimi Kararında³⁰¹ “Devletlerin deniz çevresini koruma ve muhafaza genel yükümlülüğü” ile “gelecek zarar sorumluluğu” yaklaşımı açıkça kabul edilmiş bulunmaktadır. Uyuşmazlık konusu olayda, Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Çin Denizi’nde Spratly Adaları bölgesinde kazı gemileri ile deniz yatağında toprak kırmakta ve deniz tabanından elde edilen bu toprağı borular aracılığıyla yükselterek, bölgede halihazırda belirli bir seviyede yükseltilip genişletilmeye müsait su altındaki

²⁹⁹ de SADELEER Nicolas, “The principles of prevention and precaution in international law: two heads of the same coin?”, Editör: Malgosia Fitzmaurice, *Research Handbook of International Environmental Law*, 2010, ss. 152-188, s. 152.

³⁰⁰ *Pulp Mills* Kararı, Paragraf 101, Paragraf 204, aktaran SANDS ve diğ., ibid., s. 121.

³⁰¹ Söz konusu uyuşmazlıkta, 22 Ocak 2013 tarihinde Filipinler BMDHS Ek VII uyarınca Güney Çin Denizi’ndeki tarihi hakların rolü ve deniz haklarının kaynağı ile Güney Çin Denizi’ndeki bazı deniz özelliklerinin statüsü ve ayrıca Çin’in Güney Çin Denizi’ndeki bazı eylemlerinin BMDHS hükümleri kapsamında yasallığına ilişkin Çin Halk Cumhuriyeti aleyhine tahkim davası açmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Daimi Tahkim Divanı, “The South China Sea Arbitration”, <https://pca-cpa.org/ar/cases/7/>. (Erişim Tarihi 31.03.2024)

resiflerin üzerine boşaltmakta ve bu suretle arazi geliştirme ve yapay adalar oluşturmaktadır. Daha sonra ise, bu şekilde meydana getirilen yeni karasal oluşumlar üzerinde kimi tesisler inşa edilmekte³⁰², böylece deniz tabanında yaratılan tahribatın yanı sıra, deniz alanına ve ekosistemine de zarar verilmektedir. Çin'in söz konusu işlemleri uluslararası hukuk açısından söz konusu alanda farklı açılardan tartışmalara yol açmakla birlikte³⁰³, yapılan kazı, arazi genişletme ve inşai faaliyetlerin, yol açılan tortulanma ve kirlilik dolayısıyla denizdeki yaban hayatı olumsuz etkilediği ve başta bölgedeki balıkçılık faaliyeti olmak üzere komşu ülkelerde önemli zararlara yol açacağı belirtilmiştir³⁰⁴. Nitekim, Güney Çin Denizi, BMDHS kapsamında yarı kapalı deniz statüsünde olup, bu alanda önemli bir kısmı kaplayan Spratly Adaları'nda gerçekleştirilen, kazı, taşıma ve dolgu işlemleri ile inşai faaliyetlerinin tüm bölge üzerinde ciddi etkiler doğuracak ekosistem değişikliklerine yol açacağı açıktır³⁰⁵.

South China Sea Kararında Divan, söz konusu faaliyetlerin deniz çevresine verilen zararlar kapsamında hangi bir tür kirliliğe yol açtığı ve örneğin Çin'in suni ada oluşturma ile bu adalar üzerindeki inşai faaliyetlerinin kara kaynaklı kirlilik olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda belirleyici bir tespitte bulunmamış, ancak, devletlerin deniz çevresinin korunması konusundaki yükümlülüğünün kapsamına odaklanmayı tercih etmiştir. Divan, bu bağlamda, Devletleri deniz çevresini korumak ve muhafaza etmekle yükümlü kılan BMDHS 192. Maddesinin, her ne kadar genel terimlerle ifade edilmiş olsa da, Taraf Devletlere bir yükümlülük yüklediğini ve bu yükümlülüğün içeriğinin Bölüm XII hükümleri ile uygulanabilir diğer uluslararası hukuk kuralları tarafından belirlendiğini ifade etmiştir. Divan, bu itibarla öngörülen bu “genel yükümlülüğün”, hem deniz çevresinin “gelecekteki zararlardan ‘korunmasını’” hem de “mevcut durumunun korunması veya iyileştirilmesi anlamında ‘muhafaza edilmesini’” kapsadığını belirtmiştir. Divan’a göre bu nedenle Devletlerin deniz çevresini korumak ve muhafaza etmek için aktif tedbirler alma pozitif yükümlülüğü ile deniz çevresini bozmama negatif yükümlülüğü

³⁰² KURTDARCAN Bleda R., “Güney Çin Denizi’nde Kriz: Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ada İnşa/Arazi Genişletme Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Doğurduğu Bazı Uluslararası Hukuk Sorunların Kısa Bir Bakış”, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.10, S.131-132, 2015, ss. 53-82, s. 56-58.

³⁰³ Daha fazla bilgi için bkz. Ibid.

³⁰⁴ KURTDARCAN Bleda R., “Güney Çin Denizi’nde Kriz: Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ada İnşa/Arazi Genişletme Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Doğurduğu Bazı Uluslararası Hukuk Sorunların Kısa Bir Bakış - Bölüm II: Çevresel Etkiler”, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.10, S.135-136, 2015, ss. 91-103, s. 93.

³⁰⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Ibid.

birlikte mevcut bulunmaktadır³⁰⁶. Hiç şüphesiz anılan Karar, sınıraşan gerçekleşmiş bir zarar söz konusu bulunmaksızın, Devletlerin genel olarak deniz çevresinin korunması ve muhafazasına yönelik sorumlulukları bulunduğunu ifade etmesi ve bu yükümlülüğün “gelecekteki zararları” da kapsayacak şekilde egemenlikleri altında gerçekleşen faaliyetlerin deniz çevresi üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek veya en azından azaltmak için pozitif ve negatif görevler getirdiğini değerlendirmesi bakımından oldukça önemli ve ilerici bir yaklaşım sağlamaktadır.

Öte yandan, Çalışmamızın ilk bölümünde de yer verdiğimiz Tavsiye Görüşlerinden³⁰⁷ bir süre sonra, 2022 yılı içerisinde “Küçük Ada Devletleri İklim Değişikliği ve Uluslararası Hukuk Komisyonu (COSIS)” UDHM’ye, BMDHS Taraflarının “*İnsan kaynaklı sera gazı emisyonlarının atmosfere salınımlarının neden olduğu okyanus ısınması ve deniz seviyesinin yükselmesi ile okyanus asitlenmesi de dahil olmak üzere iklim değişikliğinden kaynaklanan veya kaynaklanması muhtemel zararlı etkilerle ilgili olarak deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek*” ve “*Okyanus ısınması, deniz seviyesinin yükselmesi ve okyanus asitlenmesi de dahil olmak üzere iklim değişikliğinin etkilerine ilişkin olarak deniz çevresini korumak ve muhafaza etmek*” konusundaki özel yükümlülüklerini bildirmek üzere başvuruda bulunmuş ve Mahkeme, iklim değişikliğiyle ilgili olarak Devletlerin BMDHS kapsamındaki kimi yükümlülüklerine açıklık getiren Tavsiye Görüşünü 21 Mayıs 2024 tarihinde vermiştir³⁰⁸. UDHM’nin 2024 yılında vermiş olduğu bu Tavsiye Görüşü ile, Mahkemece daha önce ifade edilmiş bulunan görüşleri teyit edilmiş ve deniz çevresinin korunmasına ilişkin kapsam, Sera Gazı Emisyonları ve Paris Anlaşması’nda yer alan diğer prensipleri de kapsayan bir şekilde daha da öteye taşınmıştır. Mahkeme, sera gazı emisyonlarının farklı kaynakları bulunsun da, deniz çevresinin korunmasına ilişkin olarak önünde bulunan duruma ilişkin kara kaynaklı kirlilik, gemilerden kaynaklanan kirlilik ve atmosfer yoluyla oluşan kirliliğin en alakalı bulunduğunu ifade etmiş ve Devletlerin her üç kaynakla ilgili olarak da sera gazı emisyonlarından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol

³⁰⁶ *South China Sea* Tahkimi Kararı, (Filipinler v Çin), Nihai Karar, 12 Temmuz 2016, PCA Karar No. 2013-19, Paragraf 941.

³⁰⁷ Bknz. Dipnotlar 164, 165.

³⁰⁸ UDHM, Küçük Ada Devletleri Komisyonu (COSIS) Tarafından Sunulan Danışma Görüşü Talebi Üzerine Verilen Tavsiye Görüşü, No.31, 21 Mayıs 2024.

etmek için yasa ve yönetmelikler kabul etme ve uygulama konusunda özel yükümlülükleri bulunduğunu açıklamıştır³⁰⁹.

İlgili Görüşü ile UDHM'nin, "İnsan kaynaklı sera gazı emisyonlarından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için Devletlerin gerekli tüm tedbirleri almak ve bu bağlamda politikalarını uyumlu hale getirmek için çaba sarf etmek gibi özel yükümlülüklerle sahip bulunduğunu, ülkelerin kapasitelerine bağlı olarak alınacak tedbirlerin kapsam ve içeriği değişebilirse de, 2015 Paris Anlaşması ile öngörülen 1.5°C sıcaklık hedefinin dikkate alınması gerektiğini" belirtmiştir. Mahkeme 153 sayfadan oluşan Görüşünün devamında yine, "insan kaynaklı sera gazı emisyonlarından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli tüm önlemleri alma yükümlülüğünün bir özen yükümlülüğü olduğu ve deniz çevresine ciddi ve geri döndürülemez zarar verme riskleri göz önüne alındığında, özen standardının "katı" olduğu" açık bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre, "Devletlerin sadece kendi yetki veya kontrolleri altındaki alanlarla ilgili olarak değil, aynı zamanda sınır aşan bir ortamda da insan kaynaklı sera gazı emisyonlarından kaynaklanan deniz kirliliğini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için gerekli tüm önlemleri alma yükümlülüğü bulunmaktadır."³¹⁰

Dahası *Costa Rica v. Nicaragua* Kararı'nda³¹¹ Yargıç Donoghue, Karşı Görüş'ü ile, bir devletin özen yükümlülüğünü ihmali nedeniyle gerçekten olumsuz sonuçlar doğduğunun ve özellikle bir zarar ortaya çıktığının kanıtlanmasına gerek bulunmaksızın, yalnızca olumsuz sonuçları önlemeye yönelik tedbirlerin alınmamış olmasının sorumluluk için yeterli kabul edilmesini gerektiği görüşünü ifade etmiştir. Karara Karşı Görüş Metninde "ülkesel egemenliğin bir sonucu olarak, menşe Devletin kendi topraklarındaki projelerle ilgili olarak geniş bir özgürlüğe sahip bulunduğunu ancak diğer devletlerin eşit egemenliği gereği menşe Devletin projelerinin komşuları

³⁰⁹ Ibid, Paragraf 264 vd.

³¹⁰ Ibid, Paragraf 238-243, 258, Çevresel Etki Değerlendirme için Paragraf 365. Ayrıca bkz. International Institute for Sustainable Development (IISD), "ITLOS Clarifies State Obligations Under UNCLOS in Relation to Climate Change", <https://sdg.iisd.org/news/itlos-clarifies-state-obligations-under-unclos-in-relation-to-climate-change/>. (Erişim Tarihi 12.09.2024)

³¹¹ *Sınır Bölgesinde Nikaragua Tarafından Gerçekleştirilen Belirli Faaliyetler (Costa Rica v. Nicaragua)* ve *San Juan Nehri Boyunca Kosta Rika'da Bir Yolun İnşası (Nicaragua v. Costa Rica)* (Karar) 2015, ICJ Rep 665.

üzerindeki potansiyel çevresel etkisini göz ardı etme özgürlüğüne sahip olmadığını, devletlerin egemen eşitliği ve ülkesel egemenliği göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası teamül hukuku uyarınca, menşe Devletin kendi topraklarında faaliyette bulunma hakkının yanı sıra önemli sınıraşan çevresel zararları önlemek için gerekli özeni gösterme yükümlülüğü olduğunu ve birincil norm olarak gerekli özeni gösterme gerekliliğinin planlama, etki değerlendirmesi, devam etme kararı ve uygulama gibi bir projenin tüm aşamaları için geçerli olan bir davranış yükümlülüğü olduğunu” ifade etmiş, bu itibarla *“örneğin, planlama aşamasında, önemli sınıraşan çevresel zararı önlemek için gerekli özenin gösterilmemesi halinde, potansiyel olarak etkilenen Devletlere maddi bir zarar verilmese bile menşe Devletin sorumluluğunun doğabileceğini”* belirtmiştir³¹².

Nitekim yukarıda yer verilen 2024 tarihli UDHM Tavsiye Görüşünde ve UAD’nın *Pulp Mills* ve Çalışmamızda yer verilen ilgili diğer Kararlarında, Yargıç Donoghue’un görüşüyle paralel bir tutum izlenmekte ve özen yükümlülüğünün önleme ve ihtiyat ilkesiyle birlikte kimi maddi kimi usuli farklı yükümlülükler getirdiği değerlendirilmektedir. Böylece başka bir devletin ülkesi üzerinde gerçekleşen henüz herhangi bir zarar bulunmasa dahi devletlerin sorumluluğunun oluşabileceği kabul edilmektedir. Doktrinde de benzer bir doğrultuda, örneğin devletlerin özel kişilerin belirli bir davranışı gerçekleştirmesini önlemek adına kendisinden göstermesi beklenen gerekli özeni göstermemesi durumunda, özel kişi tarafından o davranış fiilen gerçekleştirilmese dahi, özen yükümlülüğü kapsamında sorumluluğun doğabileceği dile getirilmektedir³¹³.

Ayrıca, UDHM, UAD Kararları ve genel uluslararası hukuk prensiplerine yer verdiği 2024 Tarihli bahsedilen Tavsiye Görüşü’nde kimi özel yükümlülüklerle yer vermiş, bu itibarla özen yükümlülüğü kapsamında ayrıca “iş birliği yükümlülüğü”, “iyi niyet”, “bilgilendirme” ve “çevresel etki değerlendirmesi” gibi önlemlerin alınmasının günümüzde çevre kirliliğine karşı usuli bir güvence ve uluslararası teamülün bir

³¹² Ibid, Yargıç Donoghue’un Karşı Görüşü, Paragraflar 6, 8 ve 9.

³¹³ PAPANICOLOPULU, ibid, s. 154-155.

parçası kabul edildiğini³¹⁴ açıkça teyit etmiştir. Dahası Görüş'te, “olası etki” kavramının kapsamı da sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla paralel bir biçimde geniş bir biçimde değerlendirilerek, devletlerin çevresel etki değerlendirmesine ilişkin olarak “kümülatif etkileri” de göz önünde bulundurmaları gerektiği belirtilmiştir. Deniz çevresinin hakkında görüş talep edilen insan kaynaklı sera gazı emisyonlarından kaynaklanan kirliliği bağlamında, UDHM, planlanan faaliyetlerin tek başlarına ele alındıklarında çevresel açıdan önemli olmayabilirken, diğer faaliyetlerle etkileşim içinde değerlendirildiklerinde önemli etkiler yaratabileceklerini açıklamıştır³¹⁵. Dolayısıyla kanımızca, uluslararası yargı yerlerince kimi zaman aranan “ciddi bir zararın varlığı” unsuru, günümüz sürdürülebilir kalkınma ve çevresel koruma yaklaşımları çerçevesinde gelişen devlet pratiklerinin de göz önünde bulundurulmasıyla, yerini, özen yükümlülüğünün kapsamının genişlemesine bırakmaktadır. Bu nedenle yukarıda değerlendirilen hususlar karşısında, artık, sınıraşan bir zarar henüz gerçekleşmemiş olsa dahi, bir devletin kendi yetki alanı içerisinde gerçekleşen faaliyetlerden dolayı sorumluluğunun gündeme gelmesi daha kolay bulunmaktadır. Dolayısıyla kanımızca burada kendi egemenliği altındaki deniz alanlarında henüz herhangi bir zarar meydana gelmemiş olsa dahi, ciddi bir zarar ortaya çıkması tehdidine neden olunması itibarıyla ilgili devletlerin sorumluluk ileri sürmesi mümkündür.

Son olarak anılan tartışmalar Japonya’da gerçekleştirilen bir nükleer santralden denize doğrudan nükleer-karışım su salınımı faaliyetiyle birlikte güncel değerini koruyor gözükmetedir. Söz konusu olayda, Japonya’da faaliyet gösteren ve Japonya Devleti’nin kontrolü altında olduğu belirtilen³¹⁶ TEPCO bir nükleer santral işletmesi olup elektrik üretmektedir. İlk salınımını 2011 yılında gerçekleştirdiği belirtilen ve kıyı alanında faaliyetini sürdüren Santral, 2021 yılında reaktörde kullanılan ve yetkililerce ıslah edilerek düşük miktarda nükleer atık içerdiği iddia edilen atık suların yeniden Pasifik Okyanusuna boşaltılacağı yolundaki kararını açıklamış, akabinde karar, başta

³¹⁴ UDHM Tavsiye Görüşü (2024), Paragraflar 306-321; Aynı yönde *Pulp Mills Kararı*, *Costa Rica v Nicaragua* Kararı (Paragraf 104);

HANDL Günther, “Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration), 1972 and the Rio Declaration on Environment and Development, 1992”, United Nations Audiovisual Library of International Law, 2012, s. 6.

³¹⁵ UDHM Tavsiye Görüşü (2024), Paragraf 365.

³¹⁶ ZHAO Qian / WANG Qian, “Analysis of State Responsibility for Japan’s Nuclear-Contaminated Water Discharge into the Sea”, *Marine Development*, C.3, 2025, s. 6.

Japonya'ya komşu devletler olmak üzere, deniz çevresinde yol açılması muhtemel kirlilik zararı nedeniyle genel bir tepkiyle karşılaşmıştır. Konuya ilişkin, 2022 yılında UDÖ'ye söz konusu salınım işleminin Londra Sözleşmesi ve Protokolü kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorulmuş, UDÖ Sekreterliği tarafından verilen cevapta “boşaltım” yoluyla kirliliğin tanımı tartışılarak, borular aracılığıyla kara kaynaklı bir kirliliğin denizlere ulaşması durumunun, “boşaltım” tanımında yer verilen “insan ürünü yapım” kavramı içerisinde değerlendirilemeyebileceği belirtilmiştir³¹⁷. Kanımızca da karada faaliyet gösteren nükleer bir tesisin karasal faaliyetin bizatihi kendisinde kullanılan ve bu nedenle atık haline gelen suları yine borular aracılığıyla denize ulaştırması, karasal faaliyetler nedeniyle deniz kirliliği unsurlarını oluşturmakta, bu itibarla Londra Sözleşmesi kapsamına girmemektedir. Bu halde anılan duruma ilişkin uygulanabilecek Sözleşme BMDHS olmaktadır. Bu nedenle Japonya'nın sorumluluğu açısından açık bir uluslararası sözleşme hükmünün ihlali iddiası uygulanması güç gözükmemektedir.

Kanımızca uygulanacak özel bir sözleşme hükmünün yokluğunun yanı sıra, bu konu üzerindeki tartışmalardan da görülebileceği üzere, söz konusu eylemin sonuçları ve zararlarının etkileri uzun zamana yayılmakta olup, halihazırda komşu devletler tarafından herhangi bir sınıraşan zararın varlığı da ortaya konulamamakta, bu konuda devletlerin izleme ve delil toplama aşamasında olduğu ifade edilmektedir³¹⁸. Ne var ki kıyıda yaşayan canlıların sağlığından deniz ekosisteminin bozulmasına kadar tüm Pasifik Okyanusu sisteminin bundan olumsuz etkilenebileceği belirtilmektedir³¹⁹. Bu bağlamda kanımızca Japonya'ya karşı yukarıda ele alınan UAD ve UDHM Tavsiye Görüşleri ışığında özen ve önleme yükümlülüğü ile ihtiyatlılık ilkesi gereği uluslararası sorumluluğun ileri sürülmesi mümkün bulunmaktadır, meğerki henüz ciddi ve sınıraşan bir zarar yahut tehlikenin varlığı ortaya konulmamış olsun.

Nitekim doktrinde de Japonya'nın iş birliği ve bildirim yükümlülüğünü gereği gibi yerine getirmediği, söz konusu eylemin kümülatif etkilerini gereği gibi hesaplamadığı ve tüm bu bağlamda iyi niyetli hareket etmediği, dolayısıyla ihtiyatlı

³¹⁷ Bknz. Dipnot 87, UDÖ Tavsiye Görüşü (2022), Paragraflar 5-13.

³¹⁸ ZHAO / WANG, ibid., s. 2.

³¹⁹ ZHAO / WANG, ibid., s. 3.

davranmadığı ve zararı önleme yolunda gerekli uygulamaları gerçekleştirmeyerek yükümlülüklerini ihmal ettiği ifade edilmektedir³²⁰. Kore ve Çin gibi komşu devletlerin, Japonya'nın söz konusu faaliyeti nedeniyle uluslararası sorumluluğuna ilişkin bir uyuşmazlığı yargı merci önüne getirmeyi planladığı ifade edilmektedir³²¹. Bu bağlamda ilgili Mahkeme tarafından verilecek olası bir karar, kara kaynaklı deniz kirliliğinin kapsamı ve bu kapsamdaki yükümlülüklerin doğrudan tartışma konusu edildiği ilk uyuşmazlık olması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca kararın, özen yükümlülüğü, önleme ve ihtiyatlılık ilkeleri gibi uluslararası teamül hukukunun parçası olarak kabul edilen prensiplerin devletlere yüklediği sorumlulukların sınırlarını, sınır aşan bir zararın henüz doğmadığı durumlarda dahi, devletlerin uymakla yükümlü oldukları önleyici tedbirler bakımından açıklığa kavuşturması açısından da önemli sonuçlar doğuracağı açıktır. Özellikle UDHM'nin 2024 tarihli Tavsiye Görüşü'nde önleme, özen ve ihtiyatlılık yükümlülüklerinin bağlayıcı nitelikte olduğu ve zarar henüz meydana gelmese dahi, ciddi bir zarar ihtimalinin varlığının bu yükümlülükleri tetikleyebileceği yönündeki değerlendirmeler göz önüne alındığında, UAD'nın *Costa Rica v Nicaragua* Kararı'nda benimsediği sınırlı yaklaşıma rağmen, Yargıç Donoghue'ın da ilgili Karara Karşı Görüşü'nde savunduğu ilerici yaklaşımın ilgili yargı merciince benimseyip benimsemeyeceği uluslararası çevre hukukunun gelişimi ve devletlerin sorumluluklarının kapsamı bakımından kayda değer sonuçlar doğuracaktır.

³²⁰ CHANG Yen-Chiang / ZHAO Xiaonan / HAN Yang, "Responsibility under International Law to Prevent Marine Pollution from Radioactive Waste", *Ocean and Coastal Management*, C.227, 2022; LI Meng / WANG Xuedong, "Legal responses to Japan's Fukushima Nuclear Wastewater Discharge into the Sea—from the Perspective of China's Right-Safeguarding Strategies", *Heliyon*, C.9, 2023; ZHAO / WANG, *ibid*.

³²¹ Belirtmek gerekir ki BM'ye taraf bulunan her ülke *ipso facto* UAD Statüsü'ne taraf kabul edilmektedir. Ancak Japonya'nın aksine, Kore ve Çin UAD Statüsüne *ipso facto* taraf olmakla birlikte, Divan'ın zorunlu yargı yetkisini tanımamışlardır. Öte yandan, Japonya'nın UAD'nın zorunlu yargı yetkisini kabul etmekle birlikte, çekince koyduğu kimi alanlar bulunmaktadır. Ancak tüm bu hususlar UAD tarafından özellikle uluslararası teamül hukukuna ilişkin yapılan değerlendirmelerin bir başka yargı merci tarafından verilecek bir kararda dikkate alınmasını engellememektedir. Zira UAD, BM'nin yargı organı olup, uluslararası teamül hukuku oluşturduğuna hükmettiği kurallar tüm uluslararası toplumu bağlamaktadır. Bununla birlikte ayrıca belirtelim ki, söz konusu Devletler BMDHS'ye taraf olmakla, deniz çevresinin korunmasına ilişkin yükümlülüklerin ihlalden doğan uyuşmazlıklar da dahil olmak üzere, Sözleşme'nin uygulanması konusunda ortaya çıkan herhangi bir uyuşmazlığa dair UDHM'nin yargı yetkisini kabul etmiş bulunmaktadırlar. BMDHS'de düzenlenen uyuşmazlık çözümlerine ilişkin hükümler için bkz. BMDHS, Maddeler 279-299.

C. Devletlerin Ülkesindeki Karasal Faaliyetler Nedeniyle Egemenlik Sınırlarını Aşan Denizlerin Kirletilmesinden Doğan Uluslararası Sorumluluğu

Uluslararası hukukta devletlerin sorumluluğuna ilişkin esas kural devletlerin bir başka devletin hak ve menfaatlerine bir zarar vermesi durumunda ilgili haksız eylemlerinden ve ortaya çıkan zarardan dolayı sorumlu olmalarıdır. Bununla birlikte uluslararası hukukta kimi sınıraşan zararların özel olarak düzenlenmeleri mümkün olup, kara kaynaklı deniz kirliliği konusunda sınıraşan zararlara ilişkin küresel düzeyde düzenlemeler BMDHS’de yer almaktadır. Bu bağlamda ilkin BMDHS 194/2 hükmü genel bir “zarar vermeme” yükümlülüğünü düzenlemekte, bu bağlamda “Devletlerin, kendi yargı yetkileri veya kontrolleri altındaki faaliyetlerin diğer Devletlere ve çevrelerine kirlilik yoluyla zarar vermeyecek şekilde yürütülmesini ve kendi yargı yetkileri veya kontrolleri altındaki olaylardan veya faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğin bu Sözleşmeye uygun olarak egemenlik haklarını kullandıkları alanların ötesine yayılmamasını sağlamak için gerekli tüm önlemleri almalarını” öngörmektedir.

Karasal faaliyetler nedeniyle denizlerin kirletilmesi özelinde ise BMDHS, 207. maddesi, daha önce de yer verdiğimiz üzere devletlerin “nehirler, haliçler, boru hatları ve çıkış yapıları dahil olmak üzere kara kökenli kaynaklar ile deniz çevresinin kirlenmesini önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için, devletler uluslararası kabul görmüş kural, standartlar ve tavsiye edilen uygulama ve usullerin dikkate alınarak kanun ve yönetmelikler kabul edilmesini; bu türdeki bir kirliliği önlemek, azaltmak ve kontrol etmek için yine gerekli olabilecek diğer tedbirlerin alınmasını ve ayrıca bu konudaki politikalarını uygun bölgesel düzeyde uyumlaştırmak için çaba göstermelerini” gerektirmektedir. Bu çerçevede bölgesel düzeyde imzalanan çeşitli sözleşmelerde de benzer yükümlülöklere rastlanmakla birlikte, kara kaynaklı kirlilik sonucunda sınır aşan zararların ortaya çıkması halinde devlet sorumluluğunu açık şekilde düzenleyen ayrıntılı ve kapsamlı bir uluslararası hukuk metni mevcut değildir. Ayrıca, doğrudan bu konuya ilişkin verilmiş bir uluslararası yargı kararı veya tavsiye görüşünün bulunmaması, söz konusu sorumluluğun kapsamı ve içeriği bakımından

hukuki belirsizlik yaratmaktadır³²². Dolayısıyla özetle “*bir devletin çevresel zarara ilişkin sorumluluğu, bir antlaşma veya uluslararası teamül hukuku kuralı ya da uluslararası hukukun genel ilkeleri uyarınca tesis edilen bir uluslararası hukuki yükümlülüğün ihlaline dayanmaktadır*”³²³. Bu manada çevre zararlarına ilişkin devletlerin sorumluluğuna yönelik tartışmalar büyük ölçüde önemli bir zarara yol açmama yükümlülüğü ile bu yükümlülüğün ihlalinin sonuçları etrafında toplanmaktadır. Bu bağlamda tartışmalar ayrıca, diğer asli yükümlülüklerin yanı sıra örneğin bilgiye erişim ve çevresel etki değerlendirmesi yapma yükümlülüğü gibi usule ilişkin gerekliliklerle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır³²⁴.

Dahası yükümlülüklerin kapsamının, taraflarının ve sınırlarının doğru bir biçimde tespit edilmesi daha sonra uygulanması muhtemel bir yaptırım veya tazminatın belirlenebilmesi açısından da oldukça mühim bulunmaktadır. Zira, uluslararası hukukun bir ilkesi ve hatta genel bir hukuk anlayışı olarak; bir taahhüdün ihlali tazminat yükümlülüğünü de beraberinde getirmektedir. Uluslararası Daimi Adalet Divanı Kararında da belirtildiği üzere, tazminat bir sözleşmenin uygulanmamasının vazgeçilmez tamamlayıcısı olup, bu hususun sözleşmenin kendisinde belirtilmesine gerek dahi bulunmamaktadır³²⁵.

Sonuç itibarıyla, bir çevre sorunu teşkil eden kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin olarak, çevre hukukunun genel teamül ve prensipleri ile devletlerin uluslararası sorumluluğuna ilişkin kuralların birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede aşağıda, öncelikle bir devletin ülkesi içinde gerçekleşen kara kaynaklı bir

³²² Nitekim Fukuşima Nükleer Santralinden denize borular aracılığıyla nükleer-karışımli atık su verilmesi faaliyetinin uluslararası camia tarafından doğrudan kara kaynaklı kirlilik olarak nitelendirilmemiş, bu konuda anılan eylemin bir boşaltım (*dumping*) faaliyeti teşkil edebileceği de ileri sürülerek UDÖ’ye görüş sorulmuştur. Anılan durum, kara kaynaklı deniz kirliliğinin kapsamı konusunda dahi devletler ve uluslararası topluluk nezdinde yeknesak bir yaklaşım bulunmadığını ve hukuki belirsizliklerin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

³²³ SANDS ve diğ., ibid., s. 739.

³²⁴ Ibid, s. 740. Ayrıca Yazarın aynı yerde belirttiği gibi, devletlerin sorumluluğu ve sorumluluklarının sonuçlarına yönelik Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi bazı özel rejimler, kendi kural ve çözüm yollarını belirleyebilmektedir. Ne var ki yalnızca özgülendikleri özel amaç çerçevesinde ve aksi değerlendirilmedikçe yalnızca Kuruluş Sözleşmelerinde belirtilen sınırlı yetkilerle hareket edebilen uluslararası örgütlerin uygulama ve kararları Çalışmamızın kapsamı dışında olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır.

³²⁵ *Chorzów Factory* Kararı, (Almanya v Polonya) (Esas Hakkında Karar) 1928, PCIJ Seri A No 17 ve *Chorzów Factory* Kararı (Almanya v Polonya) (Yetki) Karar No 8, 1927, PCIJ Seri A No 9, 21; aktaran SANDS ve diğ., ibid., s. 738.

faaliyet sonucu egemenlik sınırlarını aşan bir zararın ortaya çıkması durumunda doğabilecek sorumluluğu ele alınacaktır. Ardından, zarara birden fazla devletin katkısının bulunduğu haller ile devletlerin yükümlülüklerinin farklılaşabileceği durumlar değerlendirilecektir.

1. Yalnızca İlgili Devlete Atfedilebilir Kirlilikten Doğan Sorumluluk

Uluslararası çevre hukuku kuralları zıt yönde ilerleyen iki temel kabul bağlamında ilerlemiştir: devletlerin doğal kaynakları üzerinde egemenlik hakları olduğu ve devletlerin diğer devletlere veya ulusal yetki alanları dışındaki alanlara zarar vermemesi gerekmesi³²⁶. Ancak çevre sorunları ve özellikle deniz kirliliği, bir devletin kendi sınırları içerisinde gerçekleştirilen bir karasal faaliyet sonucu ortaya çıkmış bulunsu dahi, doğası gereği, bu kirlilik olumsuz etkileri ve zararlarıyla zaman ve mekansal sınırların ötesine geçebilmekte ve bu nedenle başka devletlerin veya uluslararası kamunun hak ve menfaatlerini ihlal edebilmektedir³²⁷.

BMDHS 192. ve 194. maddeleri ile sağlanan genel koruma yükümlülükleri ile farklı kirlilik kaynaklarına yönelik özel düzenlemeler ise, deniz ve deniz çevresine ilişkin devletlerin temel yükümlülüklerini belirlemekten daha fazlasını sağlayarak kirlilik kontrolü, ilgili yasa ve yönetmeliklerin düzenlenmesi ve uygulanması, küresel ve bölgesel iş birliği, izleme ve çevresel değerlendirme, teknik ve bilimsel kapasite

³²⁶ SANDS ve diğ., ibid., s. 201.

³²⁷ Esasen UHK, devletlerin yetki veya kontrolü dahilindeki faaliyetler dolayısıyla meydana gelen sınıraşan çevre zararlarına ilişkin uluslararası kamu ve özel sorumluluğu ile bunların sonuçlarına dair ayrıca kimi çalışmalar yürütmüştür. Bu bağlamda UHK'nin çalışmaları, özel kişilerin faaliyetlerinden kaynaklanan sınıraşan çevresel zararların normal koşullar altında uluslararası hukuka göre devletlere atfedilemeyeceği ve yine devletlerin düzenleme ve kontroldeki başarısızlığa dayanan bir sorumluluğunun da öngörülemez veya kaçınılmaz olan zararları kapsamayacağını göz önünde bulundurmuş ve bu durumlarda devletin kusurluluğundan söz edilememesi, dolayısıyla da zararın uluslararası hukukta telafi edilemeyecek olması karşısında, bir devlet zararlı faaliyetleri düzenleme ve kontrol etme konusunda ne kadar gayretli olursa olsun yine de sınıraşan zararın meydana gelebileceği ve bu itibarla bu tür durumlar için alternatif telafi biçimlerinin uluslararası hukukta talep edildiği görüşlerine dayanmıştır. Ne var ki bu çalışmalar uluslararası camiada UHK'nin diğer çalışmaları kadar benimsenmemiştir. Daha sonra Komisyon bu çalışmalarını tazminat hukukuna ilişkin olarak yoğunlaştırmış ve devletler tarafından uygulanmak adına kimi Taslak Maddeler hazırlamıştır. Daha fazla bilgi için bkzn. UHK, Uluslararası Hukuk Tarafından Yasaklanmayan Fiillerden Doğan Zararlı Sonuçlara İlişkin Uluslararası Sorumluluk (*International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts Not Prohibited by International Law*), 1997, Vol. II, A/CN.4/481 and Add.1), aktaran BIRNIE ve diğ., ibid., s. 221 vd.; SANDS ve diğ., ibid., s. 769 vd.

paylaşımı ile bildirim gibi farklı sorumluluk alanlarına yönelik oldukça karmaşık ancak geniş bir yetki ve sorumluluk yapısının zeminini oluşturmaktadır. Bu yükümlülükler doktrinde de ifade edildiği ve bizim de katıldığımız görüşe göre daha evvel deniz çevresinin hukuki rejimini karakterize etmekte olan kontrol yetkisi ya da kirlileme özgürlüğünün yerini kontrol, düzenleme, uygulama, iş birliği ve diğer sorumluluk yükümlülüklerine bırakmaktadır³²⁸. Bölgesel sözleşmelerde de benzer bir biçimde zarar vermeme, kontrol, iş birliği, çevresel etki değerlendirme, özen gösterme ve önleme yükümlülüklerine yer verildiği görülmektedir³²⁹.

Ne var ki bir ülkenin sınırları dışına yayılma ihtimali bir hayli yüksek olan deniz kirliliği gibi sınıraşan zararlar karşısında, hava yoluyla kirlilik bağlamında söz konusu olduğu gibi kara kaynaklı kirlilik durumunda da mevcut sözleşmelerin daha genel karakterde düzenlenmiş olmaları ile belirlenebilir standart ve tanımlamalar içermemeleri dolayısıyla, uluslararası hukukun devletlerin sorumluluğuna ilişkin genel ilkeleri ile uluslararası çevre hukuku kurallarının birlikte uygulanması gerekmektedir³³⁰. Bu nedenle devletlerin egemenlik alanları altında gerçekleşen bir karasal faaliyet neticesinde bir başka devletin deniz alanında çevre zararı oluşması durumunda o devletin uluslararası sorumluluğu sözleşmelerden doğan yükümlülüklerin ihlalinin yanı sıra uluslararası sorumluluk hukukunun genel kuralları ve çevre hukuku prensiplerinin ihlalinin de doğabilecektir. Bu bağlamda, sınıraşan bir kirliliğin varlığı durumunda devletlerin uluslararası sorumluluğunu ortaya koyabilmek adına hem uluslararası yargı kararlarında hem de tavsiye görüşlerinde yer verilen devletlerin yükümlülükleri ve bu yükümlülüklerin kapsamına ilişkin değerlendirmeler ile ilgili teamül ve ilkelerin ele alınış biçimlerini gözden geçirmek önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda ilk olarak sınıraşan çevre zararlarına ilişkin devletlerin sorumluluğu konusunda emsal niteliği taşıyan *Trail Smelter*³³¹ Kararının

³²⁸ BOYLE, ibid., s. 350-351.

³²⁹ Bknz. Barselona Sözleşmesi Maddeler 3, 4, 1996 Protokolü Madde 5; Kuveyt Sözleşmesi Maddeler IV, VI, ; Helsinki Sözleşmesi Maddeler 3, 7; Bükreş Sözleşmesi Maddeler 3, 15, 17; OSPAR Sözleşmesi Maddeler 2, 10, EK I Madde 3, Ek IV Madde 6

³³⁰ OKOWA Phoebe N., *State Responsibility for Transboundary Air Pollution in International Law*, Oxford University Press, 2000, s. 60.

³³¹ Bknz. Dipnot 23.

değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Söz konusu Karar her ne kadar hava kirliliğine ilişkin bulunsun da, hem kara kaynaklı deniz kirliliğine özgü bir uluslararası yargı merci kararının henüz bulunmaması hem de *Trail Smelter* Kararı'nın “*ortak bir çevresel kaynağın kirlenmesinden doğan ülke dışı zarar ile zararlı kimyasalların karadaki sabit bir tesisten boşaltılmasından kaynaklanan ve işletilmesi normalde kendiliğinden hukuka aykırı olmayan bir kirliliğe dayanması*” ve nihayet “*bir devletin, sektörün faaliyetleri üzerindeki münhasır yargı yetkisine dayanan sorumluluğuna*” ilişkin olması nedeniyle sınıraşan bir zararın ortaya çıktığı her türdeki çevresel kirlilik uyuşmazlıklarında değerlendirilebilecektir³³².

Trail Smelter, Kanada'da faaliyet gösteren bir bakır izabe tesisi olup tesisten yayılan sülfür dioksit atmosfere karışmış ve burada geniş alanlara yayılarak ABD topraklarındaki ekin ve bitki örtüsüne sınır ötesinde zarar vermiştir. Tahkim Mahkemesi önüne gelen uyuşmazlıkta bir uluslararası teamül olduğu değerlendirilen “zarar vermeme” ilkesini uygulamış ve bu kapsamda “*Mahkeme, yukarıdaki kararların bir bütün olarak ele alındığında, uluslararası hukuk ilkeleri ve Birleşik Devletler hukuku uyarınca, hiçbir Devletin, ciddi bir durum söz konusu olduğunda ve zarar açık ve ikna edici kanıtlarla ortaya konduğunda, topraklarını bir başkasının topraklarında veya topraklarındaki mallarda veya kişilerde duman yoluyla zarara neden olacak şekilde kullanma veya kullanılmasına izin verme hakkına sahip olmadığı sonucuna varmak için yeterli bir temel oluşturduğuna karar vermiştir.*” buyurmuştur³³³. Anılan Karar ışığında bir devletin bir başka devletin ülkesinde ciddi ve gerçekleşmiş bir zarara yol açması halinde uluslararası sorumluluğunun doğacağına işaret edilmektedir³³⁴. Bundan başka Karar'da ayrıca “hakkaniyetli kullanım” ilkesine de yer verilmiş, *Lake Lanoux* Kararında da tekrarlanan bu ilke ile, bir devletin egemenlik haklarının ancak bir başka devletin hakları göz önünde bulundurularak kullanılabileceği yaklaşımı teyit edilmiştir³³⁵.

³³² HASSAN Daud, “Land-Based Sources of Marine Pollution: the Global Framework for Control”, *Australian International Law Journal*, C.61, 2003, ss. 61-94, s.64-65.

³³³ *Trail Smelter* Kararı, C.3, s. 1965.

³³⁴ Aynı yönde *Costa Rica v Nicaragua*, *Corfu Channel*, *Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*

³³⁵ *Lake Lanoux* Kararı (Fransa v İspanya) 1957, 12 RIAA 281, aktaran HASSAN, ibid.

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, *Trail Smelter* Kararında her ne kadar Amerikan Yasalarına da atıfta bulunulmuş ise de kural olarak devletlerin kendi iç yasalarına dayanarak bir başka devletin sınıraşan zararlarına yönelik uluslararası sorumluluğunu iddia etmesi hukuken mümkün bulunmamaktadır. Anılan yaklaşım devletlerin eşit egemenliği ilkesine aykırı olup, nitekim bu konuda, ABD'nin, Meksika gemilerinin Meksika münhasır ekonomik bölgesinde ve açık denizlerde gerçekleştirdiği balıkçılık faaliyetlerine ilişkin, söz konusu faaliyetlerin ABD çevre koruma standartlarına uygunluğunun kanıtlanamaması gerekçesiyle ithalatını yasaklaması işlemi “yetki alanı dışı” görülmüş ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na (GATT) aykırı bulunarak bir GATT Panel Kararı ile reddedilmiştir. Bu doğrultuda, “bir ülkenin, tükenebilir bir doğal kaynağın üretimini veya tüketimini ancak o ülkenin kendi yetki alanında olduğu ölçüde etkin bir şekilde kontrol edebileceği” ve “çevre yasasının yetki alanı dışı uygulamasına izin verilmesi halinde, ABD'nin, Meksika'nın “koruma politikalarını tek taraflı olarak belirlemesine” yol açmış olunacağı” ifade edilmiştir³³⁶.

Bir devletin sınıraşan bir kirlilikten dolayı sorumluluğundan bahsedebilmek için “zararın ortaya çıkmış olması” ve “ciddi sonuçlara yol açması” unsurlarını arayan *Trail Smelter* ilkesi, doktrinde de ifade edildiği üzere uluslararası çevre hukukunun aslında çevrenin korunmasına değil, egemen çıkarların korunması ve dengelenmesine odaklandığı gerçeğini oldukça iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Buna göre, çevreye verilen bir zarar ancak devletlerin ülkesel çıkarları üzerinde açıkça izlenebilir ve ciddi etkilere yol açtığı ve “zarar vermeme” ilkesinin kapsamına girdiği ölçüde bir sorumluluk doğurmaktadır. Bu itibarla sınıraşan çevre sorunlarına ilişkin esasen “iki taraflı” bir yaklaşım getirilmekte ve sadece sınıraşan etkilerin mağduru olan devlet kirleten devletten hesap sorma hakkına sahip olabilmektedir.

³³⁶ GATT, “Amerika Birleşik Devletleri - Ton Balığı İthalatına Yönelik Kısıtlamalar” (1991) DS21/R, BISD 39S/155 (Panel Raporu, kabul edilmemiştir) Uyuşmazlık konusu olayda ABD, Meksika gemileri tarafından Meksika'nın münhasır ekonomik bölgesinde ve açık denizlerde, ABD çevre koruma standartlarına uygunluğu kanıtlanamayan gırgır ağlarıyla yakalanan sarı yüzgeçli orkinosların ithalatını yasaklamıştır. Bir başka örnek olarak, 1893 yılında *Pacific Fur Seal* Tahkiminde, ABD'nin karasularının 3 millik sınırının ötesindeki alanlarda kürklü fokları koruma hakkı ve “insanlığın ortak mirası” payını güvence altına almak adına diğer devletlerin iç işlerine karışma hakkı talebi reddedilmiştir. (“vurgu”, SANDS ve diğ.), aktaran SANDS ve diğ., ibid, s. 203.

Öte yandan, etkilerin hangi kaynaktan geldiği belirlenemediğinde yahut kirlilik birden fazla kaynaktan gerçekleştiğinde veya hiçbir devletlerin yetki alanında bulunmayan bir alanda kirlilik meydana geldiğinde zarar vermeme kuralı yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla devletlerin yetki alanları dışında gerçekleşen fiili ve potansiyel çevresel etkileri de kapsayabilmek ve ortak çevresel kaygılar güdümünde, henüz kesin olarak belirlenemeyen veya ciddi bölgesel etkilere yol açmamış bulunan çevresel etkilerle mücadele edebilmek için uluslararası çevre hukukunda yeni ilkeler ve anlaşma kuralları yaklaşımları gelişmiştir³³⁷. Nitekim *Pulp Mills* Kararı ile UAD, *Trail Smelter* Tahkim Kararı'nda benimsenen zarar vermeme ilkesi bağlamındaki katı yaklaşımı, odak noktasının bir zararın mevcudiyetinin varlığını aramaktan, bir zararın ortaya çıkmasını önleyici tedbirlerin alınıp alınmadığı noktasına taşımakla yumuşatmış ve devletlerin sorumluluğun kapsamını genişletilmesinin kapısını açmıştır.

Anılan kapsamda, özen yükümlülüğü ve çevre etki değerlendirmesi gibi önleyici standartlara ağırlık veren Karar, uluslararası çevre hukukuna yön veren yeni prensiplerin yerleşmesine kayda değer bir katkı sunmuştur. Karar'da ayrıca Arjantin'in, Uruguay'ın atık sularını Uruguay Nehri'ne boşaltmadan önce üçüncül bir arıtma işlemine tabi tutmayarak “en uygun teknik” standardına uyma yükümlülüğünü ihlal etmesi üzerine, UAD bu kavramın neyi kapsadığına yönelik bir sorunun yargısal yoruma tabi objektif bir soru olduğunu değerlendirmiştir. Anılan yorum üzere Divan daha sonra kağıt hamuru ve kağıt endüstrisindeki endüstri standartlarına ve uygulamalarına atıfta bulunarak “en uygun teknik” kavramının içeriğini belirlemiş ve sonuçta ihtilaflı tesiste kullanılan teknolojilerin bu standartlara uygun olarak inşa edildiğine karar vermiştir³³⁸. Bu manada Karar, “en uygun teknik” ve “en iyi çevresel uygulama” gibi kriterlerin kapsamlarının tartışılmaya açılması ve bu itibarla soyut

³³⁷ BRUNNÉE Jutta, *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Editörler: Rebecca M. Bratspies / Russell A. Miller, Cambridge University Press, 2006, *American Journal of International Law*, C.102, S.2, 2008, ss. 395-400, s. 395-396. Bölgesel Sözleşmelerde bu itibarla sıklıkla önleme, özen gösterme, ihtiyat ve iyi niyet ilkelerinin vurgulandığı görülmektedir.

³³⁸ *Pulp Mills* Kararı, Paragraf 224, aktaran HARRISON, ibid, s. 79. Yine Harrison'ın aynı yerde aktardığına göre *Johor Straits Davası*'nda Singapur'un en iyi çevresel yonteme uygun hareket etmediği iddia edilmiş, ancak uyuşmazlık esasa ilişkin bir karar verilemeden çözülmüştür. Yazar tarafından da ifade edildiği üzere, her iki uyuşmazlık da uluslararası yargı ve tahkim mercilerinin sözleşmelerde yer verilen veya teamüller ile genel ilkeler dahilinde yer aldığı ifade edilen kimi soyut kavramların kapsam ve sınırlarını belirlemede etkin bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

nitelikteki kavramların yargı merci yoluyla tanımlanmasının ve somut bir şekilde gerekliliklerinin belirlenmesinin yolunu açması bakımından da oldukça mühim bulunmaktadır. Böylece özen yükümlülüğü gibi bir zararın meydana gelmesini önlemeye yönelik kimi somut ve usuli gereklilikleri bulunan ilkelerin gereği gibi uygulanmaması halinde, bu tür ihmali bir davranışın, bir zarar ortaya çıkmamış olsa dahi, ilgili devletin sorumluluğunu gündeme getirebilmesinin yolu açılmıştır.

*MOX Plant Kararı*³³⁹ ile de, bir devletin ülkesinde gerçekleştirilen karasal bir faaliyetin komşu devletlere sınıraşan çevre zararı vermesinden şüphelenilen durumlarda, o devletin yapılması gerekli eylemlerin neler olduğu konusunda etkilenen devletlere danışması gerekliliği kabul edilmiş bulunmaktadır. Uyuşmazlıkta, İrlanda, Birleşik Krallığın kendi kıyılarında bir nükleer tesisin inşasına yönelik verdiği izin itiraz etmek için diğerlerinin yanı sıra, BMDHS 123, 197 ve 206. maddelerine de başvurmuş ve tesisin İrlanda Denizi'nin deniz çevresine ciddi ve telafisi mümkün olmayan zararlar vereceğini iddia ederek Birleşik Krallığın İrlanda ile düzeltici önlemler konusunda daha etkin istişarelerde bulunana kadar inşaatı durdurmasını talep etmiştir. Ne var ki UDHM, deniz çevresine yakın bir zarar verildiğine dair kanıt bulunmaması nedeniyle inşaatın durdurulması talebini reddetmiş, ancak “sağduyu ve ihtiyat, İrlanda ve Birleşik Krallığın *MOX Plant*'in işletilmesinden kaynaklanan riskler veya etkilerle ilgili bilgi alışverişinde bulunmalarını ve uygun olduğu şekilde bunlarla başa çıkma yolları geliştirmelerini gerektirmektedir” diyerek iş birliği yükümlülüğüne işaret etmiştir³⁴⁰. Dolayısıyla *Trail Smelter* ile sorumluluk için aranan “ciddi ve sınıraşan bir zararın varlığı” şartı yerini, bir zarar henüz oluşmasa dahi, çevresel zararının önlenmesi adına devletlerin gerekli tedbirleri alması, aksi halde sorumluluklarının söz konusu olabileceği yaklaşımına bırakmıştır. Bu itibarla devletlerin örneğin komşularına yönelik bildirim ve iş birliği gibi usuli uygulamaları gerçekleştirerek, özen ve önleme yükümlülüklerine uygun hareket etmeleri aranmakta ve aksi halde sorumlulukları gündeme gelebilmektedir.

³³⁹ *MOX Plant Davası* (İrlanda v Birleşik Krallık) (Geçici Önlemler, 3 Aralık 2001 tarihli Karar) ITLOS Rep 2001, 95. Bu arada belirtelim ki UDHM, İrlanda'nın davayı daha sonra geri çekmesi nedeniyle davanın esasına dair Karar verememiştir.

³⁴⁰ HARRISON, ibid, s. 67.

Anılan önleyici sorumluluk yaklaşımı 2011 UDHM Tavsiye Görüşü ile de güçlendirilmiş ve Mahkeme, devletlerin uyuşmazlık konusuna ilişkin kabul edilen uluslararası koruma kurallarını iç hukuklarında kanunlaştırmaları ve uygulamaları ile egemenlikleri altında bulunan vatandaş ve kurumların da bu kurallara uymalarını sağlamanın gerekli özeni gösterme yükümlülüğü kapsamında olduğunu değerlendirmiştir. Bu manada gerekli özeni gösterme yükümlülüğü devletlere “düzenleyici bir çerçeve oluşturma” ve çevresel zarara neden olabilecek faaliyetler üzerinde “dikkat ve kontrol” uygulanması yükümlülüğü getirmektedir. Mahkemeye göre gerekli özeni gösterme yükümlülüğü, kabul edilen kural ve düzenlemelerin uygulanmasında belirli bir düzeyde ihtiyatlı olunmasını ve kamu veya özel sektör işletmecisi olup olmadığı fark etmeksizin, egemenliği ve kontrolü altındaki işletmeciler tarafından üstlenilen faaliyetlerin izlenmesi gibi idari bir kontrolün uygulanmasını gerektirmektedir. Zira yine Mahkeme’nin görüşüne göre, uluslararası koruma tedbirlerine ilişkin kabul edilen kural ve düzenlemeler ile bunların uygulanmasına dair öngörülen “sağlama” (*responsibility to ensure*) yükümlülüğüne dayanarak bir Devleti kendi yargı yetkisi altındaki kişiler tarafından işlenen her bir ihlalden sorumlu tutmak makul görülemese de, özel kişi veya kuruluşların davranışlarının uluslararası hukuk uyarınca Devlete atfedilemeyeceği ilkesinin salt olarak uygulanmasına dayanmak da aynı şekilde tatmin edici görülmemektedir³⁴¹. Nitekim anılan yaklaşım, doktrinde dile getirilen *ex post facto* hesap verebilirlik mekanizmalarının, örneğin Fukuşima’da nükleer atık ile kirlenmiş suların denize deşarj edilmesi gibi, henüz gerçekleşmemiş bir sınıraşan zarar durumunda etkin bir düzenleme sağlamayı zorlaştırdığı yolundaki eleştirilere de³⁴² karşılık vermektedir.

Bu bağlamda devletlerin gerekli koruma kanun ve yönetmeliklerini kabul etmesi ve uygulaması ile bu kuralların egemenliği altında faaliyet gösteren kamu kişisi ve özel kişiler tarafından da usulüne uygun bir şekilde yerine getirilmesi adına gerekli kontrol ve izleme faaliyetlerini gerçekleştirmiş olması, şayet Devletler açısından bu maddi ve usuli tedbirler gerekli özenin gösterildiği kabulünü sağlayabilecek nitelikte ise, artık ilgili devletin uluslararası sorumluluğundan söz edilemeyecektir. Bununla

³⁴¹ UDHM Deniz Yatağı Uyuşmazlıkları Dairesi Tavsiye Görüşü (2011), Paragraflar 108-116. Kararın devamında 117. ile 121. Paragraflar arasında ise “özen yükümlülüğü”nün, Devletlerin “yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlama” görevi kapsamındaki karşılığı ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

³⁴² ZHAO / WANG, ibid., s. 6.

birlikte her ne kadar yer verilen Görüş, derin deniz yatağı faaliyetlerine ilişkin olarak verilmiş bulunmakta ise de, ele alınan diğer Görüş ve Kararlar için de geçerli olduğu üzere, Deniz Mahkemesi'nin deniz ortamının korunmasına ilişkin önleyici tedbirlere yönelik burada benimsemiş olduğu yaklaşımın analoji yoluyla sınıraşan kara kaynaklı deniz kirliliğine uygulanması mümkün bulunmaktadır.

Nihayet yukarıda bir kısım değerlendirmelerine yer vermiş olduğumuz 2024 tarihli UDHM Tavsiye Görüşü, uluslararası çevre hukukunun seksen küsur yıllık bir zaman diliminde kat ettiği yolu göstermesi ve yine uluslararası hukukun değişen toplumsal ve küresel yaklaşımlarla doğrudan etkileşimini ortaya koyması bakımından oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Buna göre, Mahkeme, özen yükümlülüğü, önleme ve ihtiyatlılık prensiplerini uluslararası çevre hukukunun teamülü haline geldiğini teyit etmiş, bu yükümlülüklerin bir devletin egemenlik ve kontrolü altındaki alanlarda olduğu kadar sınıraşan veya küresel etkilere neden olabilecek bir kirlilik durumunda da uygulanacağını ve özellikle söz konusu riskin ciddi ve geri döndürülemez bir zarara yol açma ihtimali taşıması halinde, özen yükümlülüğünün katı bir şekilde değerlendirileceğini belirtmiştir. Böylece daha evvel pasif bir anlayışla zarar meydana gelmesi temeline oturtulan devletlerin uluslararası sorumluluğunun, proaktif bir yaklaşımla düzenleme, kontrol, izleme ve iş birliği gibi oldukça geniş bir yükümlülük alanına geçişi kabul edilmiş olmaktadır. Dahası, birden fazla devletin kendi egemenlikleri altında gerçekleştirilen ayrı faaliyetler ile belirli bir kirliliğe yol açabileceği veya mevcut bir kirliliğin etkilerini artırabileceği kabul edilerek, “kümülatif sorumluluk” yaklaşımı da kabul edilmiş bulunmaktadır³⁴³. Bu itibarla devletlerin halihazırda gerçekleşmiş bulunan bir zarar karşısında, o zarara kendilerinin yol açmadığı ve dolayısıyla kendilerine atfedilebilir bir kusur bulunmadığı yolundaki savunmaları da bertaraf edilmiş olmakta ve her devletin zararın ortaya çıkmasında rolü olması veya mevcut zararın etkilerini artırması dolayısıyla sorumlu tutulmalarına imkan sağlanmaktadır.

Sonuç olarak yukarıda değerlendirilen tüm hususlar birlikte ele alındığında, devletlerin kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin olarak her şeyden önce uluslararası

³⁴³ UDHM Tavsiye Görüşü (2024), Paragraflar 177-213, 244-258, 306-321

ve bölgesel düzeyde oluşturulan koruma kurallarını iç hukuklarında kabul etme ve etkin bir şekilde uygulama sorumlulukları bulunmakta, daha sonra yine kendi egemenliği ve kontrolü altında bulunan alanlarda faaliyet gösteren kamu veya özel kişilerin bu kural ve standartlar çerçevesinde hareket etmelerini sağlamaları gerekmektedir. Bu itibarla sınıraşan ciddi bir zararın varlığı ya da böyle bir zararın gerçekleşme ihtimalinin ortaya çıkması durumunda, anılan zarar veya zarar riskine yol açan faaliyetin belirlenebilir olması halinde, şayet bu faaliyeti gerçekleştiren kamu veya özel kişilerin faaliyetleri ilgili devlete atfedilebilir nitelikte ise, o devletin zarar vermeme ilkesinin ihlali itibarıyla sorumluluğundan söz edilebilecektir. Bununla birlikte güncel yargı kararları ve tavsiye görüşleri ışığında, bir devletin uluslararası çevre hukukun teamül kuralları olarak değerlendirilen önleme, özen ve ihtiyatlılık yükümlülükleri kapsamında egemenlikleri altında yer alan bir faaliyete ilişkin kontrol, izleme, çevresel etki değerlendirme, bildirim veya iş birliği gibi usuli yükümlülükleri gereği gibi yerine getirmemesi halinde de, sınıraşan bir zarar henüz gerçekleşmemiş olsa dahi, böyle bir zarara yol açma ihtimalinin varlığı bu yükümlülüklerin ihlalini ve o devletin sorumluluğunu gündeme getirebilecektir.

2. Devletlerin Ortak Sorumluluğu

Birden fazla devletin egemenlikleri veya kontrolleri altında gerçekleşen karasal faaliyetler neticesinde diğer devletler ile paylaştıkları ortak deniz alanında sınıraşan kirlilik zararına yol açmaları veya halihazırda yol açılmış bulunan bir kirlilik zararına olumsuz katkıda bulunmaları mümkündür. Nitekim pek çok devlet ülkesi üzerinde deniz ortamını kirletme potansiyeline sahip çok sayıda farklı karasal faaliyetlerde bulunmaktadır. Dolayısıyla, devletlerin kara kaynaklı faaliyetler nedeniyle sorumluluğuna yol açabilecek yukarıda değerlendirilen hallerin varlığına dayanılarak, bir deniz çevresinin kirlenmesinden ve bu itibarla ortaya çıkan zararlardan dolayı birden fazla devletin sorumluluğunun gündeme gelmesi mümkündür. Uluslararası hukukta bu şekilde iki veya daha fazla devletin birlikte üçüncü bir devletin zararına

olarak ortak bir eylemde bulunmaları halinde, bu devletler eylemlerinden doğan uluslararası haksız fiilden birlikte sorumlu kabul edilmektedirler³⁴⁴.

Nollkaemper and Plakokefalos'a göre de ortak sorumluluk, çok sayıda aktörün tek bir zararlı sonuca katkıda bulunduğu ve bu zararlı sonuca ilişkin hukuki sorumluluğun bu aktörler arasında paylaştırıldığı durumları ifade etmektedir. Bu itibarla, yazarlara göre her aktörün farklı bir zarara katkıda bulunması halinde burada aktörler birel eylemlerinden ayrı olarak sorumlu olacaklardır. Dolayısıyla ortak sorumluluğun temeli ve gerekçesi, iki veya daha fazla sayıda aktörün “tek ve bölünmemiş bir zarara” etki etmeleridir. Buna göre ilgili zarar üzerinde ilgili aktörlere atfedilebilecek neden olunan zarar payı tam tespit edilemediğinde, yazarlara göre bu zarar bölünmemiş kabul edilmektedir. Zararın bölünmezliği ve ilgili aktörlerin katkısı konusunda yazarlar hukukun genel uygulamalarından biri olan nedensellik testinin geniş bir şekilde uygulanması gerektiğini ifade etmektedirler. Böylece yalnızca verilen zararla ilgili olarak uygulanacak prensiplerin değil, aynı zamanda zararın bölünüp bölünemeyeceğinin ve bu itibarla ortak sorumluluk prensiplerinin uygulanıp uygulanamayacağının da doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Yine yazarlara göre ortak sorumluluğun bir ikinci özelliği, sorumluluğun ilgili aktörler üzerine bir kolektif, grup olarak değil; bireysel olarak yüklenmesidir. Nihayet ortak sorumluluğun üçüncü özelliği ise, paylaşılan sorumluluğun sadece iki veya daha fazla bireysel sorumluluğun bir araya gelmesiyle değil, iki veya daha fazla aktörün birbirleriyle ilişki içinde olduğu bir durumda ve davranışları veya ihmalleri ile karşılıklı olarak diğerinin sorumluluğunu etkiledikleri hallerde gündeme gelebilmesidir. Dolayısıyla ortak sorumluluk, sorumluluğun birden fazla aktörün birbirlerinin eylemlerine ve bu itibarla ortaya çıkan sonuca katkıda bulunmasına dayandığı durumlarda söz konusu olmaktadır³⁴⁵.

³⁴⁴ DOMINICÉ Christian, “Attribution of Conduct to Multiple States and the Implication of a State in the Act of Another State”, Editörler: James Crawford / Alain Pellet / Simon Olleson, *The Law of International Responsibility*, Oxford Commentaries on International Law, 2010, ss. 281-290, s.283.

³⁴⁵ NOLLKAEMPER André / PLAKOKEFALOS Ilias / SCHECHINGER Jessica, “The Practice of Shared Responsibility: A Framework for Analysis”, Editörler: André Nollkaemper / Ilias Plakokefalos, *The Practice of Shared Responsibility in International Law*, Cambridge University Press, 2017, ss. 1-12, s. 3-4.

Kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin olarak bu bağlamda birden fazla devletin ülkesinden geçen bir nehrin bu devletler üzerinde gerçekleşen karasal faaliyetler dolayısıyla kirlenmesi ve ulaştığı deniz alanındaki ekosistemi bu kirlilik dolayısıyla bozması örnek olarak verilebilecektir. Nitekim İsviçre, Lihtenştayn, Fransa, Almanya ve Hollanda sınırlarından geçen Ren Nehri'nin organik ve kimyasal kimi maddelerle kirlenmesi sonucu Kuzey Denizi'nin deniz ortamında kirliliğe bağlı bozulmalar meydana gelmiş, bu kirlilikten en fazla etkilenen Hollanda tarafından 1946 yılında Ren Nehri Seyrüsefer Merkez Komisyonu'na şikayette bulunulmuştur. Ne var ki o dönem için devletlerin ortak sorumluluğu adına herhangi bir resmi başvuruda bulunulmamıştır³⁴⁶. Benzer bir şekilde, örneğin atmosfer yoluyla kirliliği kara kaynaklı faaliyet kapsamında değerlendiren bölgesel bir sözleşmenin varlığında, bu anlaşmaya taraf komşu devletlerin egemenlik ve kontrolleri altında faaliyet gösteren fabrika ve benzeri tesislerden atmosfere kirlilik bırakılması sonucu bu kirliliğin deniz ortamında bir zarara yol açması halinde, bu ülkelerin ortak sorumluluğu gündeme gelebilecektir. Nitekim, Baltık Denizi'nde gerçekleşen atmosferik azot birikimine ilişkin Almanya, Polonya ve Danimarka dahil olmak üzere birçok ülkenin olumsuz katkısı bulunduğu bildirilmektedir³⁴⁷.

Ancak bir devletin kara kaynaklı deniz kirliliğinden dolayı uluslararası sorumluluğuna yönelik uluslararası yargı mercilerince verilmiş herhangi bir görüş veya karar bulunmadığı gibi, birden fazla devletin ortak sorumluluğuna yönelik gerçekleştirilen herhangi bir başvuru da bulunmamaktadır. Zira, Çalışmamızın ilk bölümünde de yer verdiğimiz üzere bu tür faaliyetler devletlerin sosyo-ekonomik ve politik gündemleriyle doğrudan bağlantılı olup, devletler bu faaliyetlere ilişkin kendilerini kısıtlayabilecek herhangi bir girişimde bulunmaktan kaçınmaktadırlar. Bu nedenle, devletlerin kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin ortak sorumluluklarının gündeme gelmesi halinde, BMDHS ve bölgesel sözleşmelerde yer alan hükümler ile aksi özel olarak belirtilmedikçe, devletlerin sorumluluğuna ilişkin genel hükümlere başvurulacaktır. Bu doğrultuda Sorumluluk Maddeleri Madde 47, "*Sorumlu Devletlerin Çoğulluğu*" başlığını taşımakta olup, devletlerin ortak sorumluluğunu düzenlemektedir. Madde ilk fıkrasında, "*Birden fazla Devletin aynı uluslararası*

³⁴⁶ TANAKA (2017), ibid., s. 295.

³⁴⁷ Ibid.

haksız fiilden sorumlu olduğu durumlarda, her bir Devletin sorumluluğu bu fiille ilgili olarak ileri sürülebilir.” demekte ve ikinci fıkrasında bu durumun “zarar gören herhangi bir devletin tazminat yoluyla uğradığı zarardan daha fazlasını tazmin etmesine izin vermeyeceği” ile “diğer sorumlu devletlere karşı herhangi bir rücu hakkına halel getirmeyeceği”ni belirtmektedir.

Bu itibarla bir zararın ortaya çıkmasında veya bir zararın etkilerinin artmasında sorumluluğu olan devlet, bu zararın ortaya çıkmasında veya artmasında sahip olduğu etkinin büyüklüğüne bakılmaksızın, bütün sonuçtan dolayı sorumlu tutulabilecektir. Benzer bir biçimde, zarar gören devlet her bir devletin ayrı ayrı sorumluluğuna başvurma hakkına sahip olduğundan, bu durumda her bir devletin sorumluluğu, o devletin kendi yükümlülükleri ve davranışları bağlamında ayrı olarak ele alınacaktır³⁴⁸. Nitekim uluslararası haksız bir fiilden sorumlu olan bir devletin diğer devletlerin haksız fiile müştereken iştirak ettiği bahanesiyle kendi sorumluluğundan kurtulamayacağı UAD tarafından *Certain Phosphate Lands in Nauru* Davası’nda da açıkça ifade edilmiştir³⁴⁹. Buna karşın devletlerin ortak sorumluluklarına yönelik değerlendirilebilecek özellikle uluslararası çevre hukuku bağlamında herhangi bir karar veya görüş bulunmamaktadır. Hiç şüphesiz anılan durum bu konuda devletlerin isteksizliğine işaret etmekte ise de, başkaca devletler tarafından gerçekleştirilen eylemler dolayısıyla deniz çevresi zarar gören devletin şartları olduğu takdirde ilgili devletlerin birlikte sorumluluğunu ileri sürebileceği ve tazmin talep etme hakkı bulunduğu kuşkusuzdur³⁵⁰. Bununla birlikte Tanaka, açık deniz gibi hiçbir devletin yetkisi altında bulunmayan alanlarda da devletlerin kara kaynaklı faaliyetler dolayısıyla bir zarara yol açmaları durumunda, bu alanlarda deniz çevresi korunmasının *erga omnes* yükümlülük teşkil etmesi itibarıyla, ortak sorumluluklarının herhangi bir devlet tarafından ileri sürülebileceğini belirtmektedir³⁵¹.

³⁴⁸ CRAWFORD James, *The International Law Commission’s Articles on State Responsibility: Introduction, Texts and Commentaries*, Cambridge University Press, 2002, s. 272, aktaran TANAKA, ibid, s. 306.

³⁴⁹ *Certain Phosphate Lands in Nauru* Davası (Nauru v Avustralya) (İlk İtirazlar) 1992, ICJ Rep 240, Paragraf 48, aktaran TANAKA, ibid.

³⁵⁰ *Gabcikovo-Nagymaros* Kararı, Paragraf 152.

³⁵¹ TANAKA, ibid., s. 307-308.

Ortak sorumluluğun ileri sürülebileceği bir başka durum BMDHS ve bölgesel sözleşmelerin özellikle iş birliği yükümlülüğü öngördüğü haller için de söz konusu olabilecektir. İşbirliği ve iyi niyet ile hakkın kötüye kullanılmaması ilkeleri ışığında, bu kapsamdaki yükümlülüklerini ihlal eden devletlerin, kanımızca anılan ihlaller nedeniyle sınırşan bir zararın ortaya çıkmış olmasının yanı sıra henüz bir zarar veya doğrudan zarar gören bir devletin bulunmadığı durumlarda da, ortak sorumluluklarının gündeme getirilmesi mümkündür.

Örneğin, UDHM 2011 Tarihli Tavsiye Görüşü ile UAD'nın *Pulp Mills* Kararı'nda yer verilen *“özen yükümlüğünün davranış yükümlülüğüyle bağlantılı olduğu ve düzenleyici veya idari tedbirler alma . . ve bunları uygulamayı içeren bir davranış yükümlülüğü içerdiği ve bu nedenle, Uruguay Nehri Tüzüğü'nün ilgili maddesi uyarınca, her iki tarafın da nehrin ekolojik dengesini korumak için gerekli tedbirleri almak üzere Uruguay Nehri Komisyonu aracılığıyla harekete geçme konusunda gerekli özeni gösterme yükümlülüğü bulunduğu”* yolundaki hükmü tekrarlamış³⁵², bu itibarla Tarafların deniz çevresini koruma anlamında öngörülen yükümlülüklerle aynı ölçüde sahip olduklarını ve bu itibarla iş birliği içerisinde koordine olarak hareket etmeleri gerektiğini kabul etmiştir. Dolayısıyla aynı koruma yükümlülüklerine sahip olan bu Tarafların bu yükümlülüklerini ihlal ederek deniz çevresinde bir zarara yol açmaları halinde ortak sorumluluklarının doğması kaçınılmazdır.

Nitekim, UDHM 2015 Tavsiye Görüşü'nde, Mahkeme'ye kimi balık türleri özelinde paylaşılan stokların ve ortak menfaate sahip stokların sürdürülebilir yönetiminin sağlanmasında kıyı devletinin hak ve yükümlülükleri sorulmuş, Mahkemece, kendisine bildirilen “söz konusu türlerin çevresel koşullara bağlı olarak birden fazla kıyı Devletinin ulusal yetki alanındaki sularda yoğunlaşan mevsimsel göçmen türleri olduğu ve dolayısıyla, ilgili Devletlerin bu türlerin sürdürülebilir yönetimi için ortak hareket etmeleri gerektiği ancak Devletlerin bu kaynaklara ilişkin iç hukuk yönetimlerinde birbirlerine danışmadıkları, yine komşu kıyı Devletlerine danışmadan kıyı Devletleri ile yabancı şirketler arasında kimi balıkçılık anlaşmaları

³⁵² UDHM Deniz Yatağı Uyuşmazlıkları Dairesi Tavsiye Görüşü (2011), Paragraf 111; *Pulp Mills* Kararı, Paragraf 187.

yapıldığı ve kimi kıyı devletlerinin ortak kaynak teşkil eden bu türler üzerinde ruhsatlandırma faaliyetleri ile diğer devletlerin menfaatleri göz ardı edilerek tek başlarına hareket ettikleri” hususlarını değerlendirmiş ve BMDHS’nin stok ve göçmen türlere ilişkin Madde 63 ve 64 hükümlerinin bir özen yükümlülüğü niteliği taşıdığını, bu özen yükümlülüğün de ayrıca devletlerin iyi niyet ve hakların kötüye kullanılmaması yönündeki 300. madde ile birlikte değerlendirilerek devletlerin birbirleriyle iyi niyetli istişarede bulunmayı gerektirdiğini ifade etmiştir. Buna göre ilgili tüm Devletlerin aynı ölçüde koruma ve koordinasyon sağlanması adına etkin çabayı gösterme sorumlulukları bulunmaktadır³⁵³. Bu itibarla kanımızca bu doğrultuda hareket etmeyen birden fazla kıyıdaş devletin, bu nedenle ileride balık stoklarının azalması tehlikesine yol açma ihtimalleri halinde, ortak sorumluluklarının ileri sürülmesi mümkündür.

Son olarak, 2024 tarihli UDHM Tavsiye Görüşü’nde de açıkça ifade edildiği üzere, deniz çevresi üzerinde kümülatif etkiler bulunmaktadır. Bu doğrultuda, devletlerin kendi ülkelerinde gerçekleşen kara kaynaklı faaliyetler neticesinde sınıraşan bir zarara yol açmaları ya da ciddi bir zarar tehdidinde katkıda bulunmaları halinde, ortaya çıkan zarar veya zarar tehdidi ile bu devletlerin icrai ya da ihmali davranışları arasında bir nedensellik bağı mevcut ise, söz konusu devletlerin ortak sorumluluğu doğacaktır. Bu durumda, zarar veya zarar tehdidinde katkı oranlarından bağımsız olarak, ilgili devletlerin tamamı zararın bütününden sorumlu tutulabilecektir. Bu yaklaşım, özellikle deniz kirliliği gibi zararın kaynağının ve her bir kaynağın zarar üzerindeki payı ve etkisinin kesin biçimde tespit edilmesinin neredeyse imkansız olduğu durumlarda, uluslararası çevre hukukunda kapsamı gittikçe genişleyen özen yükümlülüğü ilkesinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, her devletin ortak bir zarara yol açılmasından dolayı aynı koşullara dayanılarak sorumlu tutulmaya çalışılması, kimi devletlerin kendi sınırları içerisinde gerçekleşen faaliyetleri ve bu faaliyetlerin su kaynaklarına olan doğrudan ve dolaylı etkilerini izlemeyi ve kontrol etmeyi sağlayabilecek yeterli teknik ve ekonomik kapasiteye sahip olmamaları dolayısıyla kimi itirazları da içermektedir. Bu itibarla kanımızca devletlerin ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklarının ele alınması da sorumluluk hukuku ilke ve prensipleri açısından oldukça mühim bulunmaktadır.

³⁵³ UDHM Tavsiye Görüşü (2015), Paragraflar 175-210.

3. Devletlerin Ortak Fakat Farklılaştırılmış Sorumluluğu

Batılı sanayi ülkeleri tarafından öne sürülen ekolojik yaklaşım argümanları ile gelişmekte olan ülkelerin dile getirdiği kalkınma hakkı arasındaki çekişme, birçok uluslararası arenada gündeme gelmiş, çevrenin korunması ve kalkınma arasındaki ilişkinin belirlenmesi açısından en çetrefilli konulardan birini teşkil etmiştir³⁵⁴. Nihayetinde Stockholm Deklarasyonu İlke 12 ile işaret edilen anlayış, yirmi yıl sonra Rio Deklarasyonunda ifadesini bulmuştur. Rio Deklarasyonu ile böylece, “Devletlerin, kendi çevresel ve kalkınmacı politikaları izinde ülkesi kaynaklarını kullanma egemen hakkına sahip oldukları, ancak, yargı alanları veya kontrolleri dahilindeki faaliyetlerin diğer Devletlerin çevresine veya sınıraşan diğer alanlara zarar vermemesini sağlama sorumluluğu bulunduğu” ifade edildikten sonra, *“kalkınmakta olan ülkelerin, özellikle en az kalkınmış ve çevresel olarak en savunmasız olanların özel durumları ve ihtiyaçlarına özel öncelik verilmesi gerektiği ve çevre ve kalkınma alanındaki uluslararası eylemlerin bütün ülkelerin çıkar ve ihtiyaçlarına işaret etmesi gerektiği”* belirtilerek, açık bir şekilde *“Devletlerin dünyanın ekosisteminin sağlığı ve bütünlüğünü muhafaza etmek, korumak ve restore etmek için küresel bir iş birliğiyle hareket etmeleri gerektiği ve bu bağlamda küresel çevresel bozulmaya farklı katkılar bakımından, Devletlerin ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklara sahip bulunduğu”* kabul edilmiştir³⁵⁵. Dolayısıyla ilk kez Rio Deklarasyonunda tabirini bulan “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” ilkesi, tüm devletlerin çevrenin korunması bakımından ortak bir sorumluluğu bulunduğunu, ancak kimi devletlerin tarihsel sorumluluk, teknolojik ve ekonomik kapasite ile kalkınma ihtiyaçları bakımından gelişmiş ülkelere kıyasla sahip oldukları yükümlülüklerin daha farklı ölçütlere göre değerlendirilmesini öngörmektedir³⁵⁶.

İlke, doktrinde de ifade edildiği üzere, genel uluslararası hukuktaki “hakkaniyet” prensibinin uygulanmasından ve gelişmekte olan ülkelerin özel ihtiyaçlarının uluslararası çevre hukuku kurallarının düzenlenmesi, uygulanması ve yorumlanmasında dikkate alınması gerekliliğinden doğmuş ve 1992 İklim Değişikliği

³⁵⁴ HANDL, ibid., s. 4.

³⁵⁵ Rio Deklarasyonu, İlke 1, 6, 7.

³⁵⁶ Tarihsel sorumluluk ve ekonomik kalkınma bakımından gerçekleştirilen kimi tartışmalar için bkz. QING-NAN, ibid., s. 54-55.

Sözleşmesi ile 2015 Paris Anlaşması'nda da benzer bir ifadeye yer verilmiştir³⁵⁷. Dahası, pek çok diğer uluslararası ve bölgesel uluslararası anlaşmalarda da anılan ilkeye atıfta bulunulduğu görülmektedir. Örneğin son olarak, 2023 tarihinde kabul edilmiş bulunan BBNJ Anlaşması'nın Önsözü ile kimi maddelerinde de ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesine yer verilmektedir³⁵⁸. BMDHS'de ise doğrudan anılan ilkeye yer verilmemekle birlikte, genel koruma yükümlülüğü öngören 192. ve 194. maddeler ile yine kara kaynaklı deniz kirliliğini düzenleyen 207. maddesinde *“mümkün olan en geniş ölçüde”, “ellerinde bulunan uygulanabilir en iyi araçları kullanarak”* ve *“Karakteristik bölgesel özellikler, gelişmekte olan Devletlerin ekonomik kapasitesi ve ekonomik kalkınma ihtiyaçları dikkate alınarak”* hareket etmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, esnek hukuk kurallarına kıyasla BMDHS'de yer verilen bu maddelerin yasal olarak bağlayıcı olması itibarıyla, Sözleşme'ye Taraf ülkelerin sayısı göz önüne alındığında, anılan ilkenin, kimi itirazlara rağmen³⁵⁹, uluslararası toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul edilerek onaylandığı değerlendirilmektedir³⁶⁰.

Sands ve diğerlerine göre ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesinin iki unsuru bulunmaktadır: çevrenin veya çevrenin bir bölümünün ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde korunması için devletlerin ortak sorumluluğa sahip bulunması ve her bir devletin belirli bir çevre sorununun ortaya çıkmasındaki katkısı ile bu tehdidi önleme, azaltma ve kontrol etme kapasitesiyle ilgili olarak sahip olduğu farklı koşulların dikkate alınması ihtiyacı³⁶¹. Bu doğrultuda, her şeyden önce Devletlerin BMDHS kapsamında kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin ulusal düzenlemeleri kabul etme ve uygulama aşamasında kendi kalkınma ihtiyaçlarına uygun bir şekilde hareket etmelerine imkan tanınmış olmaktadır. Buna paralel olarak devletlerin önleme,

³⁵⁷ SANDS ve diğ., ibid., s. 244.

³⁵⁸ “Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” ilkesine yer veren diğer anlaşmaların bir listesi için bkz. WANG Yong / PAN Xin, “The Application of the Principle of Common but Differentiated Responsibilities in Environmental Governance on the High Seas”, Chinese Journal of International Law, C.23, S.1, Oxford University Press, 2024, ss. 151-184, s. 155.

³⁵⁹ ABD tarafından itiraz olarak kayıtlara geçmesi için Rio Konferansı esnasında *“İlke 7'nin ABD tarafından ... gelişmekte olan ülkelerin uluslararası hukuk kapsamındaki sorumluluklarında herhangi bir azalmanın tanınması veya kabul edilmesi anlamına gelecek herhangi bir yorumunu kabul etmediğini”* belirtilmiştir. Benzer yöndeki bir itiraz ABD Delegesi tarafından 2002 yılında gerçekleştirilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Uygulama Planındaki atıflarla ilgili olarak da tekrarlanmıştır. Bknz. HANDL, ibid, s. 5.

³⁶⁰ Ibid, s. 154.

³⁶¹ SANDS ve diğ., ibid.

azaltma veya kontrol yükümlülüklerinin gerekleri ve kapsamı da her bir devlet bazında ve her bir uyumsuzluğa ilişkin olarak ayrıca, ilgili devletlerin ekonomik ve teknik imkanları doğrultusunda ve kalkınma ihtiyaçları dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Nitekim her ne kadar BMDHS’de Devletlerin deniz çevresinin korunması için küresel ve bölgesel iş birliği içerisinde hareket etmeleri yükümlülüğü öngörülmüş ise de, 207. madde Devletlerin karasal faaliyetlerine yönelik bir düzenleme getiriyor olması ve bu itibarla doğrudan ekonomik kalkınmalarıyla alakalı olması nedeniyle, Devletleri anılan iş birliği uygulamaları sonucunda belirlenen standartları harfiyen kabul etmek ve uygulamak konusunda zorunlu tutan herhangi bir hüküm içermemeye dikkat etmektedir. Bu durumun nedeninin ise taslağı hazırlayanların “en zararlı kirliliğin çoğunun kara kökenli kirlilikten kaynaklandığı bir yerde, Devletlerin kendi ekonomilerinin ihtiyaçları ile çevre koruma tedbirlerini dengelemede sahip oldukları hareket serbestisinin mümkün olduğunca fazla korunması” isteği olduğu belirtilmektedir³⁶². Gerçekten de bir devletin doğrudan iç mali, sosyal, politik ve coğrafi dengeleriyle doğrudan ilişkili bulunan ülkesindeki karasal faaliyetlerin düzenlenmesi konusunda uluslararası katı bir otoritenin varlığı pratik gözükmemektedir.

Uluslararası yargı mercilerinin Karar ve Görüşlerinde de ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluğa ilişkin doğrudan olmasa da kimi yerlerde işaret edildiği görülmektedir. Örneğin DTÖ Temyiz Organı, ABD’nin belirli coğrafyalara yönelik karides ürünlerine ithalat yasağı uygulamasına ilişkin önüne gelen bir uyumsuzlukta, *“Ayrımcılığın yalnızca aynı koşulların geçerli olduğu ülkelere farklı muamele yapıldığında değil, aynı zamanda söz konusu tedbirin uygulanmasının, düzenleyici programın ihracatçı ülkelerde geçerli olan koşullara uygunluğuna ilişkin herhangi bir sorgulamaya izin vermediği durumlarda da ortaya çıktığına inanıyoruz”* görüşüne yer vererek, aynı koşullara sahip ülkelere farklı uygulamalarda bulunmanın ayrımcılık teşkil ettiği kadar, farklı koşullara sahip ülkeleri aynı kural ve standartlara tabi

³⁶² HARRISON, ibid., s. 68. (Vurgu metin içerisinde verilmiştir.)

tutmanın da ayrımcılık teşkil edeceğini belirterek, farklı koşulların farklı yükümlülükleri gerektirebileceği yaklaşımını kabul etmiş olmaktadır³⁶³.

South China Sea Tahkimi Kararı ile yine Daimi Tahkim Divanı, çevresel etki değerlendirmesi yükümlülüğünün, deniz çevresini korumanın ve uluslararası teamül hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirttikten sonra, BMDHS 206. maddesi kapsamında yer verilen “makul” ve “uygulanabilir olduğu ölçüde” ibarelerinin ilgili Devlete belirli bir takdir yetkisi sağladığını ifade etmiş, bu bağlamda hazırlanan raporun sonuçlarının paylaşılmasını ise mutlak bir yükümlülük olarak değerlendirmiştir³⁶⁴. Dolayısıyla anılan Karar doğrultusunda, devletlerin özen yükümlülükleri kapsamında gerçekleştirmeleri uluslararası teamül hukukunun bir yükümlülüğü teşkil eden çevresel etki değerlendirmesi gibi önleyici tedbirleri yerine getirirken, ilgili faaliyetlerin etkilerini analiz ve kontrol etme ile izleme gibi uygulamaları sahip oldukları teknik ve ekonomik imkanlar dahilinde gerçekleştirmeleri beklenmekte, bu bakımdan devlet pratikleri arasında farklılık bulunabileceği kabul edilmektedir. Nitekim doktrinde de, kimi uluslararası ve bölgesel sözleşmelerde yer verilen “en uygun teknoloji” ve “en iyi çevresel teknik” gibi ibarelerin değerlendirilmesi esnasında farklı bölgelerde yer alan devletlere yönelik farklı standartlar uygulanabileceği ifade edilmektedir³⁶⁵.

Son olarak, UDHM, deniz ortamının korunmasına ilişkin prensipler konusunda oldukça geniş ve ayrıntılı değerlendirmelere yer verdiği 2024 Tarihli Tavsiye Görüşü ile, BMDHS’ye Taraf Devletlerin aynı kapasitelere sahip bulunamayabileceğini ve Sözleşme’de öngörülen kimi yükümlülüklerle ilişkin standartların bu bağlamda Taraflar arasında farklı seviyelerde uygulanmasını gerektirebileceğini açık bir şekilde değerlendirmiş bulunmaktadır. Anılan Görüş’te yer alan 225. ile 229. Paragraflar arasında bu doğrultuda, “Sözleşme’nin 194. maddesinde öngörülen “ellerindeki en iyi uygulanabilir araçları” kullanma ve “kendi kapasiteleri doğrultusunda” gerekli tedbirleri almaya ilişkin yükümlülükler bakımından, bu ifadelerin gerekli tedbirlerin kapsam ve içeriğinin, devletlerin sahip oldukları araçlar ve bilimsel, teknik, ekonomik

³⁶³ DTÖ Temyiz Organı, *ABD-Belirli Karides ve Karides Ürünlerinin İthalat Yasağı (Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products)*, WT/DS58/AB/R, 12 Ekim 1998, Paragraf 165.

³⁶⁴ *South China Sea* Tahkimi Kararı, Paragraf 948.

³⁶⁵ HARRISON, *ibid.*, s. 79-80. Ayrıca bkzn. Dipnot 133.

ve mali kapasitelerine göre değişebileceğini ortaya koyduğunu”; anılan ifadelerin “sınırlı imkanlara ve kapasitelere sahip devletlerin ihtiyaç ve çıkarlarını gözetmeyi ve bu devletler açısından aşırı yükümlülükler doğurabilecek uygulamaların hafifletilmesini amaçladığını, ancak bu durumun 194. maddenin 1. fıkrası kapsamında gerekli önlemlerin alınmasının haksız şekilde ertelenmesi ya da bu yükümlülüğten tamamen muaf olunması için bir gerekçe olarak kullanılamayacağını”; son olarak her ne kadar Sözleşme’nin 194. maddesinde “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kapasiteler” ilkesine açıkça atıf yapılmasa da, bu ilkeyle örtüşen bazı unsurlar içerdiğini, dolayısıyla bu hüküm kapsamındaki önlemlerin, özellikle antropojenik sera gazı salımlarının neden olduğu deniz kirliliğini azaltmaya yönelik olanların kapsamının, gelişmiş devletlerle gelişmekte olan devletler arasında farklılık gösterebileceğini”, bununla birlikte bu tür önlemlere ilişkin “öncelikle kendilerinden beklense de yalnızca gelişmiş devletlerin değil, tüm devletlerin azaltım çabasında bulunması gerektiği” yolunda sorumluluğu bulunduğunu ifade etmiştir.

Benzer bir değerlendirmeye nitekim anılan Görüş’ün 364. Paragrafında da *“Devletlerin, özellikle de gelişmekte olan Devletlerin, çevresel etki değerlendirmeleri yapma konusundaki farklı kabiliyetlerine hitap eden “uygulanabildiği ölçüde” ifadesi ile belirli bir esneklik gösterildiği”* değerlendirilmiştir.

UDHM’nin anılan Görüş’ü, her ne kadar kendisine yöneltilen belirli bir konuda ilgili Sözleşme hükümlerinin uygulanışına dair Taraflara yol göstermek ve tavsiyelerde bulunmak amacına dayanmakta ise de hiç şüphesiz içerdiği değerlendirmeler ve yorumlarla genel olarak deniz ortamı ve çevresinin korunmasına dair oldukça kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu doğrultuda, anılan Görüş ile, her şeyden önce Sözleşme’ye Taraf gelişmekte olan Devletlerin farklı ihtiyaç ve kapasiteleri bulunduğu kabul edilmiş ve bu itibarla teknik kapasite ve ekonomik güç gerektiren etki izleme ve kontrol gibi önleyici mekanizmaların gelişmiş sanayi toplumları ile aynı ölçüde gerçekleştirilmesinin gelişmekte olan toplumlardan beklenemeyeceği beyan edilmiştir. Nitekim doktrinde de, gelişmekte olan devletlerin kara kökenli deniz kirliliği de dahil olmak üzere, çevre koruma yükümlülüklerine uyma yolundaki mali, teknolojik ve insan kaynaklarının yetersiz kalabileceği, bu nedenle bu devletlerin bireysel ya da ortak sorumluluğuna başvurmanın uyumsuzluğun

temel sorununu çözmeyeceği³⁶⁶ görüşü ifade edilmektedir. Dolayısıyla bazı devletlerin, ‘ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk’ yaklaşımının gelişmekte olan ülkeleri etkili önleyici tedbirler almaktan caydırabileceği gerekçesiyle bu yaklaşıma karşı çıkmasının, pratikte önemli bir yarar veya sonuç doğurmadığı kanaatindeyiz. Nitekim, doktrindeki genel eğilim ve uluslararası hukukun hakkaniyet ilkesine dayanan yaklaşımlar ile birlikte, yargı mercilerinin son dönemde verdiği karar ve tavsiye görüşlerinde bu ilkeye gittikçe daha fazla yer verilmektedir. Bu bağlamda, aynı koruma, önleme, azaltma ve kontrol yükümlülüğüne tabi tüm Taraf Devletlerin kara kaynaklı faaliyetlerine ilişkin olarak alacakları tedbirlerin uygulanmasında ve bu nedenle gündeme gelen sorumluluklarına yönelik farklılaştırılmış standartların uygulanması mümkündür. Bu farklılaştırma, hiçbir koşulda yükümlülüklerin tamamen göz ardı edilebileceği anlamına gelmemekle birlikte, tüm devletlerin aynı seviyede sorumluluğa tabi tutulmasının da hakkaniyete uygun olmayacağını ortaya koymaktadır.

³⁶⁶ TANAKA (2017), ibid., s. 309.

SONUÇ

Erasmus'un dediği gibi, “Önlemek tedavi etmekten daha iyidir” ve uluslararası hukukun bugün, çevrenin korunması adına insanlığın ortak mirası ve gelecek nesillerin de hakları gözetilerek, yalnızca ortaya çıkan zararların tazminini veya çevresel bozulmanın “mümkün olduğu ölçüde” eski haline kavuşturulmasını buyurmaktan öteye geçmesi gerekmektedir³⁶⁷. Öte yandan uluslararası hukuk, yaşayan bir form olarak dünya toplumlarıyla iç içe geçmiş ve birlikte ilerleyen yapısıyla, devletlere deniz kirliliği sorunu karşısında gerçekçi çözümler önerebilecek araç ve imkanlara da sahip bulunmaktadır. Nitekim halihazırda uluslararası hukukun temel süjesi olan pek çok devlet, çevre ve canlı yaşamı üzerindeki antropojenik tehlikelere karşı geçmişe kıyasla daha acil ve etkin önlemler alınması gerektiğini ve farklı ekosistemlerin sağlıklı bir şekilde devamlılığının sağlanmasının tüm canlılığın devamı için bir önkoşul olarak, dünya uluslarının birlikte hareket ve sorumluluğunu gerektirdiğini kabul etmektedir.

Bu bağlamda Çalışmamızda ele alınan hususlar ışığında öncelikle ifade etmek gerekir ki, her ne kadar kara kaynaklı faaliyetler sonucu denizlerin kirlenmesine ilişkin olarak, devletler arasında ekonomik, politik, sosyal ve tarihsel birçok etkenin etkisiyle, üzerinde mutabık kalınmış, sınırları ve kapsamı açık, somut yükümlölükler henüz oluşturulamamış olsa da, BMDHS hükümleri bağlamında, 207. maddenin Devletlere kara kaynaklı deniz kirliliğini önleme, azaltma ve kontrol etme konusunda

³⁶⁷ MALETTO, ibid., s. 131.

ulusal mevzuatların kabul edilmesi, gerekli ek tedbirlerin alınması ve uluslararası kural, standart ve uygulamaların geliştirilmesi için çaba gösterilmesi gibi üç temel yükümlülük getirdiği ve mevzuata ilişkin yükümlülüklerin ötesinde ayrıca, izleme, etki değerlendirmeleri ve risk değerlendirmesi gibi pratik düzenleyici eylemler gerçekleştirilmesini de gerektirdiği belirtilmiştir. Son olarak, Devletlerin, ilgili uluslararası forumlar aracılığıyla, bölgesel ve küresel çevre standartlarının geliştirilmesine aktif ve sürekli olarak katılmak suretiyle çevre yönetişimine ilişkin dinamik ve işbirlikçi bir yaklaşım izlemeleri gerektiği kabul edilmiştir. Anılan kapsamlı ancak soyut yükümlülüklerle dair bu alandaki normatif boşluğu ise, büyük ölçüde uluslararası çevre hukukunun teamül haline gelmiş olan özen yükümlülüğü, önleme ve ihtiyat ilkeleri, zarar vermeme prensibi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi gibi yerleşik uygulamaları tarafından doldurmaktadır. Bu çerçevede, uluslararası yargı organları tarafından somutlaştırılan maddi ve usuli yükümlülükler, yalnızca devletlerin mevcut uygulamalarına yön vermekle kalmamakta, aynı zamanda gelecekte kara kaynaklı deniz kirliliğine ilişkin ortaya çıkabilecek ihtilaflarda da hukuki değerlendirme ve sorumluluğun tespiti bakımından esas alınabilecek referans noktaları teşkil etmektedir.

Bununla birlikte, küresel çevre sorunlarına ilişkin sorumlulukların tayininde tüm devletlerin aynı ölçütlere tabi tutulması, özellikle gelişmiş sanayi devletleri ile gelişmekte olan ülkelerin teknik, idari ve ekonomik kapasiteleri arasındaki ciddi farklılıklar göz önüne alındığında, hukuken ve hakkaniyet açısından eleştiriye açık bulunmaktadır. Bu bağlamda, çevresel zararların önlenmesi ve kontrolüne ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesinde, devletler arasındaki bu imkan ve kapasite farklılıklarını dikkate alan “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” ilkesinin yerleşmesi, çevre koruma yükümlülüklerinin daha adil ve dengeli bir şekilde paylaşılmasını sağlayabilecek ve devletlerin uluslararası yükümlülüklerle uyumunu, gerçekçi ve pratikte değeri bulunan bir sorumluluk çerçevesinde değerlendirmeye olanak tanıyacaktır. Bu nedenle, uluslararası çevre hukukunun, toplumların ve içinde yaşadığımız ekolojik sistemin değişen durum ve ihtiyaçlarına uygun olarak gelişen bir yapı ile, denizlerin ve genel olarak tüm çevrenin korunmasına yönelik sorumluluğun herkese ait bulunduğunu değerlendirirken, özellikle kara kaynaklı faaliyetler gibi kirlетici uygulamalara yönelik tedbirlerin, o faaliyetlerin gerçekleştirildiği ülkelerin koşullarıyla sıkı sıkıya bağlı olduğunu dikkate alması ve bu itibarla herkesin ortak

yükümlülüklerinin, bu farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi ışığında yorumlanması, gelecekte hem normatif gelişmelerin hem de yargı kararlarının yönünü belirlemede etkili olacaktır.

Öte yandan, kara kaynaklı faaliyetler nedeniyle denizlerin kirletilmesi özelinde devletlerin uluslararası sorumluluğuna dair yapmış olduğumuz bu çalışma, çok daha geniş ve farklı yönde tartışmaları ihtiva eden bir konunun yalnızca bir ayağını teşkil etmektedir. Çalışmamız, uluslararası bir sorumluluğun tayini ile, böyle bir sorumluluğun tespiti halinde ortaya çıkması muhtemel hukuki sonuçların farklı tartışmaları beraberinde getirmesi nedeniyle, bu bakımdan sorumluluğun sonuçlarına ilişkin bir değerlendirmeye yer vermemiştir. Bu yaklaşım, Çalışmamızın sınırını ve aynı zamanda eksik yönünü oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, ileride sorumluluğun sonuçları ve yaptırımların uygulanması bakımından gerçekleştirilecek bir çalışmanın, uluslararası çevre hukukunun yaptırım müesseselerini, özellikle “kirleten öder” ilkesi ile bu çalışmada yalnızca sorumluluğun kurulması bakımından ele alınan “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” yaklaşımının nasıl uygulanabileceği meselesini, ele alması, mevcut uluslararası hukuk doktrini bakımından kanaatimizce önem arz etmektedir.

Bununla birlikte, insanlığın ortak mirası, gelecek nesillerin hakkı, uluslararası hukukta kamu yararı ve bireylerin uluslararası yargı yerleri önündeki yeri gibi, uluslararası hukuk doktrininde tartışılacak bir çok kuram gittikçe daha geniş alanlarda yankılanmakta ve hatta bu ifadelerin bazıları, yer aldıkları esnek hukuk metinlerinden uluslararası yargı mercilerinin değerlendirmelerine taşınmaktadır. Bu itibarla, etkinlik alanlarını gitgide genişletmekte olan bu kavramların, ileride devletlerin uluslararası sorumluluğu bakımından çok daha fazla tartışılacağı ve uluslararası çevre hukukunun gelişimi üzerinde kayda değer etkilerde bulunacağı açıktır. Nitekim, uluslararası hukukta kamu yararı davası kavramı doktrinde oldukça ilgi çekmiş ve ilgili bilim insanlarınca konu farklı açılardan ele alınmaya çalışılmıştır³⁶⁸. Bu doğrultuda, kanımızca uluslararası hukukun mevcut araçlarının, anılan yeni yaklaşımlar doğrultusunda daha fazla değerlendirmeye tabi tutulmasına

³⁶⁸ BENDEL Justine / SUEĞİ Yusra (Editörler), *Public Interest Litigation in International Law*, Routledge Research in International Law Series, 2024.

ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, kimi esnek hukuk metinlerinde yer verilen nesiller arası eşitlik ve insanlığın ortak mirası gibi kavramların, uluslararası hukukta devletlerin sorumluluğunun ileri sürülmesi usulüne ilişkin ne gibi etkileri olacağı meselesi, önümüzdeki dönemde daha fazla araştırmanın konusu olacak gibi görünmektedir. Sonuç olarak, insan ile çevre arasındaki etkileşimlerde devletlerin doğrudan rolü ve devletlerin, çevrenin ve döngüsel bir bütün oluşturan su kaynaklarının korunmasına ilişkin sorumluluklarının, gelişen ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda yeni bakış açılarıyla ele alınmasını gerektiği açıktır.

KAYNAKÇA

Kitap, Kitap Bölümü ve Sürekli Yayın

AKSAR Yusuf, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, Seçkin Yayıncılık, 2019

ANDERSSON Karin E. / BRYNOLF Selma / LINDGREN John Fredrik / WILEWSKA-BIEN Magda, *Shipping and the Environment - Improving Environmental Performance in Marine Transportation*, Springer Berlin Heidelberg, 2016

ANLAR GÜNEŞ Şule, “Gabcíkovo-Nagymaros Davası”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.55, S.2, Eylül 2006 (ss. 91-116)

BANET Catherine, Editör: Catherine Banet, *The Law of the Seabed: Access, Uses, and Protection of Seabed Resources*, Brill, 2020

BAYAZİT Ozan / KAPTAN Mehmet, “Evaluation of the Risk of Pollution Caused by Ship Operations through Bow-Tie-Based Fuzzy Bayesian Network”, Journal of Cleaner Production, C.382, 2023 (ss. 1-15)

BENDEL Justine / SÜEDİ Yusra (Editörler), *Public Interest Litigation in International Law*, Routledge Research in International Law Series, 2024

BIRNIE Patricia / BOYLE Alan / REDGWELL Catherine, *International Law and the Environment*, 3th Edition, Oxford University Press

BODANSKY Daniel, “Customary (And Not So Customary) International Environmental Law”, Indiana Journal of Global Legal Studies, C.3, S.1, 1995

BOYLE Alan E., “Marine Pollution under the Law of the Sea Convention”, The American Journal of International Law, C.79, 1985 (ss. 347-372)

BRUNNÉE Jutta, Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration, Editörler: Rebecca M. Bratspies / Russell A. Miller,

Cambridge University Press, 2006, American Journal of International Law, C.102, S.2, 2008 (ss. 395-400)

BYERS Michael, "Abuse of Rights: An Old Principle, A New Age", McGill Law Journal/Revue de droit de McGill, C.47, 2002 (ss. 389-430)

CHAHOURI Abir / ELOUAHMANI Nadia / OUCHENE Hanan, "Recent Progress in Marine Noise Pollution: A Thorough Review", Chemosphere, C.291, S.2, 2022 (ss. 1-13)

CHANG Yen-Chiang / ZHAO Xiaonan / HAN Yang, "Responsibility under International Law to Prevent Marine Pollution from Radioactive Waste", Ocean and Coastal Management, C.227, 2022

CRAWFORD James, *Brownlie's Principles of Public International Law*, 9th Edition, Oxford University Press, 2021

CRAWFORD James, *State Responsibility: The General Part*, Cambridge University Press, 2010

CRAWFORD James, *The International Law Commission's Articles on State Responsibility: Introduction, Texts and Commentaries*, Cambridge University Press, 2002

DAHL Arthur L., "Land-Based Pollution and Integrated Coastal Management", Marine Policy, C.17, 1993

DAILLIER Patrick / FORTEAU Mathias / PELLET Alain, *Droit international public*, Paris, LGDJ, 2009

de SADELEER Nicolas, "The principles of prevention and precaution in international law: two heads of the same coin?", Editör: Malgosia Fitzmaurice, *Research Handbook of International Environmental Law*, 2010 (ss. 152-188)

de SADELEER Nicolas, *Environmental Law Principles*, Oxford University Press, 2020

DOMINICÉ Christian, "Attribution of Conduct to Multiple States and the Implication of a State in the Act of Another State", Editörler: James Crawford / Alain Pellet / Simon Olleson, *The Law of International Responsibility*, Oxford Commentaries on International Law, 2010 (ss. 281-290)

DUPUY Pierre-Marie / VIÑUALES Jorge E., *International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2018

DUVIC-PAOLI Leslie Anne, *The Prevention Principle in International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2018

EMANUELLI Claude C., "The Right of Intervention of Coastal States on the High Seas in Cases of Pollution Casualties", University of New Brunswick (U.N.B.) Law Journal, C.25, 1976 (ss. 79-96)

ERKİNER Hakkı Hakan / KAVAK Muhammed Halid, "Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerarası Zararlara Yönelik Tazminatın Belirlenmesi", Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, C.7, S.2022/1 (ss.1-30)

ERKİNER Hakkı Hakan / TEZEL Aybüke, “Uluslararası Teamül Hukuku Kurallarının Varlığının ve Değişiminin Tespiti”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C.28, S.2, Aralık 2022 (ss. 662-693)

ERKİNER Hakkı Hakan, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, 2024

ERKİNER Hakkı Hakan, *Devletin Haksız Fiilden Kaynaklı Sorumluluğu*, On İki Levha Yayıncılık, 2010

ESMAEILI Hossein, *The Legal Regime of Offshore Oil Rigs in International Law*, Aldershot: Ashgate, 2001

FITZMAURICE Malgosia / WONG Meagan S. / CRAMPIN Joseph, *International Environmental Law: Text, Cases and Materials*, Edward Elgar Publishing, 2022

HALLERS-TJABBES Cato C. Ten / WEGENER Jan-Willem / VAN HATTUM Bert / KEMP John F. / TEN HALLERS Embartus / REÏTSEMA Tarren J. / BOON Jan P., “Imposex and organotin concentrations in *Buccinum undatum* and *Neptunea antiqua* from the North Sea: Relationship to Shipping Density and Hydrographical Conditions”, *Marine Environmental Research*, C.55, S.3, 2003 (ss. 203-233)

HANDL Günther, “Transboundary Impacts”, Editörler: Daniel Bodansky / Jutta Brunnée / Ellen Hey, *The Oxford Handbook of International Environmental Law*, Oxford University Press, 2008 (ss. 531-549)

HARRISON James, *Saving the Oceans Through Law: The International Legal Framework for the Protection of the Marine Environment*, Oxford University Press, 2017

HASSAN Daud, “Land-Based Sources of Marine Pollution: the Global Framework for Control”, *Australian International Law Journal*, C.61, 2003 (ss. 61-94)

HOHMANN Harald, “1985 Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kirleticilere Karşı Korunmasına Yönelik Montreal Kılavuz İlkeleri”, Editör: Harald Hohmann, *Basic Documents of International Environmental Law*, C.1, Londra, Graham and Trotman, 1992 (ss. 130-147)

JAECKEL Aline L., *The International Seabed Authority and the Precautionary Principle: Balancing Deep Seabed Mineral Mining and Marine Environmental Protection*, Brill Nijhoff, 2017

KAYHAN Ali Kerem, *Uluslararası Hukukta Atmosferin Korunması ve Devletlerin Sorumluluğu*, On İki Levha Yayıncılık, 2017

KESKİN Sevdâ, “Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hukukunda Önemli Zarar Vermeme Yükümlülüğü”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Armağanı, C.25, S.2, Aralık 2019 (ss. 1009-1024)

KIRK Elizabeth A., “Noncompliance and the Development of Regimes Addressing Marine Pollution from Land-Based Activities”, *Ocean Development & International Law*, C.39, 2008 (ss. 235-256)

KISS Alexandre, “Abuse of Rights”, Editör: R. Bernhardt, *Encyclopedia of Public International Law*, C.1, Amsterdam: North Holland, 1992

KOLB Robert, *La bonne foi en droit international public: Contribution à l'étude des principes généraux de droit*, Graduate Institute Publications, 2000

KRIEGER Heike / PETERS Anne / KREUZER Leonhard, Editörler: Heike Krieger, Anne Peters, and Leonhard Kreuzer, *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford, 2020

KURTDARCAN Bleda R., “Güney Çin Denizi’nde Kriz: Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ada İnşa/Arazi Genişletme Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Doğurduğu Bazı Uluslararası Hukuk Sorunların Kısa Bir Bakış”, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.10, S.131-132, 2015 (ss. 53-82)

KURTDARCAN Bleda R., “Güney Çin Denizi’nde Kriz: Çin Halk Cumhuriyeti’nin Ada İnşa/Arazi Genişletme Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Doğurduğu Bazı Uluslararası Hukuk Sorunların Kısa Bir Bakış - Bölüm II: Çevresel Etkiler”, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.10, S.135-136, 2015 (ss. 91-103)

LARSSON Kjell / CARLSON Ulrica / STÅLNACKE Erik, “Recurrent Discharges of Non-Petroleum Substances from Chemical Tankers in Swedish Marine Natura 2000 Sites are against the Aims of EU Directives”, *Ambio*, C.54, 2024 (ss. 839-849)

LI Meng / WANG Xuedong, “Legal responses to Japan’s Fukushima Nuclear Wastewater Discharge into the Sea—from the Perspective of China’s Right-Safeguarding Strategies”, *Heliyon*, C.9, 2023

MALETTTO Francesco, “The Application of the Principle of Prevention to Land-based Sources of Marine Pollution: An International Law Approach”, *The Opole Studies in Administration and Law*, C.21, S.1, 2023 (ss. 125-148)

MAZZESCHI Riccardo Pisillo, “Le chemin étrange de la due diligence d’un concept mystérieux à un concept surevalué”, Editör: SFDI / Sarah Cassella, *Le standard de due diligence et la responsabilité internationale*, Paris: Pedone, 2018

MEIER-WEHREN Bettina, “The Global Programme of Action for the Protection of the Marine Environment from Land-Based Activities”, *New Zealand Journal of Environmental Law*, C.17, S.1, 2013

MOLENAAR Erik J., “Options for Regional Regulation of Merchant Shipping Outside the IMO, with Particular Reference to the Arctic Region”, *Ocean Development&International Law*, C.45, S.3, 2014 (ss. 272-298)

NOLLKAEMPER Andre’ / PLAKOKEFALOS Ilias / SCHECHINGER Jessica, “The Practice of Shared Responsibility: A Framework for Analysis”, Editörler: André Nollkaemper / Ilias Plakocefalos, *The Practice of Shared Responsibility in International Law*, Cambridge University Press, 2017 (ss. 1-12)

NORDQUIST Myron H., Editör: Myron H. Nordquist, *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982: A Commentary*, (Virginia Commentaries), C.II, Martinus Nijhoff, 1993

OKOWA Phoebe N., *State Responsibility for Transboundary Air Pollution in International Law*, Oxford University Press, 2000

ORAKHELASHVILI Alexander, “The Dynamics of Statehood in the Practice of International and English Courts”, Editörler: Christine Chinkin / Freya Baetens,

Sovereignty, Statehood, and State Responsibility: Essays in Honour of James Crawford, Cambridge University Press, 2015 (ss. 172-191)

ÖKTEM Emre, *Uluslararası Teamül Hukuku*, Beta, 2013

PAPANICOLOPULU Irini “Due Diligence in the Law of the Sea”, Editör: Heike Krieger / Anne Peters / Leonhard Kreuzer, *Due Diligence in the International Legal Order*, Oxford, 2020 (ss. 147-162)

PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap*, Turhan Kitabevi, 2014

PAZARCI Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri, III. Kitap*, Turhan Kitabevi, 2015

PELLET Alain, Les rapports de Roberto Ago à la C.D.I sur la Responsabilité des Etats, *Forum du droit international*, 2002 (ss. 222-229)

PİRİM Ceren Zeynep, “Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Public and Private International Law Bulletin*, C.32, S.2 (ss. 147-182)

PİRİM Ceren Zeynep, “Jus Cogens Teorisi Işığında Devletlerin Sözleşme Serbestisi ve Devlet Dokunulmazlığı”, *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, C.8, S.95-96, 2012 (ss. 37-66)

QING-NAN Meng, *Land-Based Marine Pollution: International Law Development*, Graham & Trotman, 1987

RAGNI Chiara, *Scienza, diritto e giustizia internazionale*, Milano, Giuffrè, 2020

RINGBOM Henrik, “Vessel-Source Pollution”, Editör: Rosemary Rayfuse, *Research Handbook on International Marine Environmental Law*, Edward Elgar, 2016 (ss.105-131)

ROTHWELL Donald R. / STEPHENS Tim, *The International Law of the Sea*, Hart Publishing, 2010

SANDS Philippe / PEEL Jacqueline / FABRA Adriana / MACKENZIE Ruth, *Principles of International Environmental Law*, 4th Edition, Cambridge University Press, 2018

SHAW Malcolm N., *Uluslararası Hukuk*, (Çeviri Yücel Acer / İbrahim Kaya / M. Turgut Demirtepe / G. Engin Şimşek), Türkiye Bilimler Akademisi, 2018

SREELATHA K. / LAKSHMI A. Anantha / SANDHYA Vinayakam, “Marine Pollution: Causes, Types, Effects & Prevention”, *International Journal of Current Science*, C.12, S.2, 2022 (ss. 209-217)

TALLEY Wayne K., “Environmental Impacts of Shipping”, Editörler: David A. Hensher ve Kenneth J. Button, *Handbook of Transport and the Environment*, C.4, Emerald Group Publishing Limited, 2003 (ss. 279-291)

TANAKA Yoshifumi, “Land-Based Marine Pollution”, Editörler: André Nollkaemper ve Ilias Plakokefalos, *The Practice of Shared Responsibility in International Law*, Cambridge University Press, 2017 (ss. 294-315)

TANAKA Yoshifumi, "Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks" *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, C.66, 2006 (ss. 535-574)

TANAKA Yoshifumi, "Shared State Responsibility for Land-Based Marine Plastic Pollution", *Transnational Environmental Law*, C.12, S.2, Cambridge University Press, 2023 (ss. 244-269)

TANAKA Yoshifumi, *The International Law of the Sea*, Cambridge University Press, 2012

TUNNICLIFFE Verena / METAXAS Anna / LE Jennifer / RAMIREZ-LLODRA Eva / LEVIN Lisa A., "Strategic Environmental Goals and Objectives: Setting the Basis for Environmental Regulation of Deep Seabed Mining" *Marine Policy*, C.114, 2020

UZUN Elif, *Milletlerarası Hukuka Aykırı Eylemlerinden Dolayı Devletin Sorumluluğu*, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, 2016

VEEDROSS Alfred, "Jus Dispositivum and Jus Cogens in International Law", *American Journal of International Law*, C.60, S.1, 1966 (ss. 55-63)

VENTOURATOU Anna, "The Law on State Responsibility and the World Trade Organization", *Journal of World Investment & Trade*, C.22, 2021 (ss.759-803)

VUKAS Budislav, "Provisions of the Draft Convention on the Law of the Sea Relating to the Protection and Preservation of the Marine Environment and the UNEP's Involvement in Their Implementation", Editör: Budislav Vukas, *The Law of the Sea: Selected Writings*, Martinus Nijhoff, 2004

WANG Yong / PAN Xin, "The Application of the Principle of Common but Differentiated Responsibilities in Environmental Governance on the High Seas", *Chinese Journal of International Law*, C.23, S.1, Oxford University Press, 2024 (ss. 151-184)

WEIS Judith S., *Marine Pollution: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2014

WILLIAMS Caroline / DAVIS Bruce, "Land-based activities: what remains to be done", *Ocean & Coastal Management*, C.29, S.1-3, 1995 (ss. 207-222)

WOUTERS Jan / RYNGAERT Cedric, RUYS Tom, DE BAERE Geert, *International Law: A European Perspective*, Hart Publishing, 2021

YAYCI Cihat, *Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2019

ZHANG Shuanghong / CHEN Jihong / WAN Zheng / YU Mingzhu / SHU Yaqing / TAN Zhijia / LIU Jiaguo, "Challenges and Countermeasures for International Ship Waste Management: IMO, China, United States, and EU", *Ocean & Coastal Management*, C.213, 2021

ZHAO Qian / WANG Qian, "Analysis of State Responsibility for Japan's Nuclear-Contaminated Water Discharge into the Sea", *Marine Development*, C.3, 2025

Uluslararası Sözleşmeler

Açık Deniz Sözleşmesi (Kabul tarihi 29 Nisan 1958, Yürürlük tarihi 30 Eylül 1962), 450 UNTS 11

Açık Denizler Biyolojik Çeşitlilik Anlaşması (BBNJ) (Kabul tarihi 19 Haziran 2023). Daha fazla bilgi için bkz. <https://www.un.org/bbnjagreement/en>. Erişim Tarihi 04.05.2024

Açık Denizlerde Petrol Kirliliği Durumlarında Müdahaleye İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 6 Mayıs 1975) 970 UNTS 211

Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Barcelona Sözleşmesi) (Kabul tarihi 16 Şubat 1976, Yürürlük tarihi 12 Şubat 1978) 1102 UNTS 27

Atıkların ve Diğer Maddelerin Suyu Batırılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi (Deniz Kirliliğini Önleme Sözleşmesi) (Kabul tarihi 29 Aralık 1972, Yürürlük tarihi 30 Ağustos 1975) 1046 UNTS 138

Baltık Denizi Alanının Deniz Çevresinin Korunması Hakkında Sözleşme (Helsinki Sözleşmesi) (Kabul tarihi 22 Mart 1974, Yürürlük tarihi 3 Mayıs 1980; Revize tarihi 9 Nisan 1992, Yürürlük tarihi 17 Ocak 2000) 1507 UNTS 167

Batı ve Orta Afrika Bölgesinin Deniz ve Kıyı Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi için İşbirliği Sözleşmesi (Abidjan Sözleşmesi) (Kabul tarihi 23 Mart 1981, Yürürlük tarihi 5 Ağustos 1984) 1506 UNTS 103

Benguela Akıntı Sözleşmesi, (Kabul tarihi 18 Mart 2013, Yürürlük tarihi 10 Aralık 2015)

BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Kabul tarihi 5 Haziran 1992, Yürürlük tarihi 31 Aralık 1993) 1760 BMTS 79

BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) (Kabul tarihi 10 Aralık 1982, Yürürlük tarihi 16 Kasım 1994) 1833 UNTS 3

BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), "Sualtı Kültürel Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme" (Kabul tarihi 2 Kasım 2001, Yürürlük tarihi 2 Ocak 2009)". Sözleşme Metni için bkz. Law of the Sea Bulletin, C.48, 2002

BM Paris Anlaşması (Kabul tarihi 12 Aralık 2015, Yürürlük tarihi 4 Kasım 2016) 3156 UNTS 3

Büyük Göller Su Kalitesi Sözleşmesi, (Kabul tarihi 15 Nisan 1972, Değişiklik Tarihi 7 Eylül 2012)

Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Süreçlerine Kamu Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi), (Kabul tarihi 25 Haziran 1998, Yürürlük tarihi 30 Ekim 2001) 2161 UNTS 447

Denizde Can Güvenliği Uluslararası Sözleşmesi (Kabul tarihi 1 Kasım 1974, Yürürlük tarihi 25 Mayıs 1980) 1184 UNTS 278

Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme, 1978 Protokolü ile değiştirildiği şekliyle, "MARPOL 73/78", (Kabul tarihi 2 Kasım 1973, Yürürlüğe giriş tarihi 2 Ekim 1983) 1340 UNTS 184

Denizlerin Petrolle Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 12 Mayıs 1954, Yürürlük tarihi 26 Temmuz 1958) 327 UNTS 3

Doğu Afrika Bölgesi Deniz ve Kıyı Çevresinin Korunması, Yönetimi ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Nairobi Sözleşmesi) (Kabul tarihi 21 Haziran 1985, Yürürlük tarihi 30 Mayıs 1996) 1985 UNTS 119

Gemi ve Uçaklardan Atık Dökülmesi Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi (Oslo Sözleşmesi) (Kabul tarihi 15 Şubat 1972, Yürürlük tarihi 7 Nisan 1974) 932 UNTS 3

Gemilerde Zararlı Zehirli Boya Sistemlerinin Kontrolüne İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 5 Ekim 2001, Yürürlük tarihi 17 Eylül 2008) 2244 UNTS 397

Gemilerin Balast Suyu ve Tortularının Kontrolü ve Yönetimine İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 13 Şubat 2004, Yürürlük tarihi 8 Eylül 2017) IMO Doc BWM/CONF/36

Geniş Karayip Bölgesi Deniz Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Cartagena Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Mart 1983, Yürürlük tarihi 11 Ekim 1986) 1506 UNTS 157

Güney Pasifik Bölgesi Doğal Kaynaklarının ve Çevresinin Korunması Sözleşmesi (Noumea Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Kasım 1986, Yürürlük tarihi 22 Ağustos 1990) 26 ILM 38

Güney Pasifik Bölgesinin Doğal Kaynaklarının ve Çevresinin Korunmasına Dair Sözleşme (Noumea Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Kasım 1986, Yürürlük tarihi 22 Ağustos 1990) 1986 UNTS 423

Güneydoğu Pasifik Deniz Çevresi ve Kıyı Alanlarının Korunması Sözleşmesi (Lima Sözleşmesi) (Kabul tarihi 12 Kasım 1981, Yürürlük tarihi 19 Mayıs 1986) 1981 UNTS 3

Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi (İmza açılış tarihi 22 Mayıs 2001, Yürürlük tarihi 17 Mayıs 2004), 2256 UNTS 119

Kara Kökenli Kaynaklardan Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Sözleşmesi (Paris Sözleşmesi) (Kabul Tarihi 4 Haziran 1974, Yürürlük tarihi 6 Mayıs 1978) 1546 UNTS 119

Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi (Bükreş Sözleşmesi) (Kabul tarihi 21 Nisan 1992, Yürürlük tarihi 15 Ocak 1994) 32 ILM 1101

Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (Kabul tarihi 29 Nisan 1958, Yürürlük tarihi 10 Eylül 1964) 516 UNTS 205

Kıta Sahaneliği Sözleşmesi (Kabul tarihi 29 Nisan 1958, Yürürlük tarihi 10 Haziran 1964) 499 UNTS 311

Kızıldeniz ve Aden Körfezi Çevresinin Korunmasına Dair Bölgesel Sözleşme (Cidde Sözleşmesi) (Kabul tarihi 14 Şubat 1982, Yürürlük tarihi 20 Ağustos 1985) 1283 UNTS 119

Kirlilikten Kaynaklanan Deniz Çevresinin Korunması İçin İşbirliği Hakkında Kuveyt Bölgesel Sözleşmesi (Kuveyt Sözleşmesi) (Kabul tarihi 24 Nisan 1978, Yürürlük tarihi 1 Temmuz 1979) 1140 UNTS 133

Kuzeydoğu Atlantik Deniz Çevresinin Korunması Sözleşmesi (OSPAR Sözleşmesi) (Kabul tarihi 22 Eylül 1992, Yürürlük tarihi 25 Mart 1998) 2354 UNTS 67

Minamata Sözleşmesi (Kabul tarihi 10 Ekim 2013, Yürürlük tarihi 16 Ağustos 2017) BM Belgesi UNEP/MC/COP.1/INF/1

Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (Sulak Alanlar Sözleşmesi) (Ramsar Sözleşmesi), (Kabul tarihi 2 Şubat 1971, Yürürlük tarihi 21 Aralık 1975) 996 UNTS 245

Petrol Kirliliği Kazalarına Açık Denizlerde Müdahale Edilmesi Hakkında Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 6 Mayıs 1975) 970 UNTS 211

Petrol Kirliliği Zararları İçin Uluslararası Tazminat Fonu Kurulmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 18 Aralık 1971, Yürürlük tarihi 16 Ekim 1978) 1110 UNTS 57 ve 1992 Protokolü (Yürürlük tarihi 30 Mayıs 1996)

Petrol Kirliliği Zararlarından Doğan Hukuki Sorumluluk Hakkında Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 19 Haziran 1975) 973 UNTS 3

Petrol Kirliliğinden Doğan Hukuki Sorumluluğa İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 29 Kasım 1969, Yürürlük tarihi 19 Haziran 1975) 973 UNTS 3 ve 27 Kasım 1992 tarihli Protokolü (Yürürlük tarihi 30 Mayıs 1996)

Petrol Kirliliğine Hazırlık, Müdahale ve İş Birliğine İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 30 Kasım 1990, Yürürlük tarihi 13 Mayıs 1995) 1891 UNTS 51

Ren Nehri'nin Korunmasına Dair Sözleşme, (Kabul tarihi 12 Nisan 1999, Yürürlük tarihi 1 Ocak 2003)

Tuna Nehrinin Korunması ve Sürdürülebilir Kullanımı için İşbirliği Sözleşmesi, (Kabul tarihi 29 Haziran 1994, Yürürlük Tarihi 22 Ekim 1998)

İnternet Kaynakları

“Convention on the International Maritime Organization”, <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-on-the-International-Maritime-Organization.aspx>. (Erişim Tarihi 27.11.2023)

“Kalıcı Organik Kirleticiler”, <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/kalici-organik-kirleticiler-i-5173> (Erişim Tarihi 04.01.2024)

“Stockholm Sözleşmesi Müzakerelerinin Tarihçesi”,

1954 “Denizlerin Petrolle Kirlenmesinin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme”nin yerini almıştır. Daha fazla bilgi için bkzn. [https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-\(MARPOL\).aspx](https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/International-Convention-for-the-Prevention-of-Pollution-from-Ships-(MARPOL).aspx). (Erişim Tarihi 28.11.2023)

Akdeniz'in Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü, "UNEP-Barselona Sözleşmesi ve Protokolleri", <https://www.unep.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı, Büyük Göller Su Kalitesi Sözleşmesi, <https://www.epa.gov/glwqa/what-glwqa>. (Erişim Tarihi 13.04.2024)

Batı Hint Okyanusu Deniz ve Kıyı Çevresinin Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Korunmasına İlişkin Protokolün Kabulüne Dair Tam Yetkili Temsilciler Konferansı Nihai Senedi, "Nairobi Convention-Nairobi Convention Protocols and Legal Instruments", <https://www.nairobiconvention.org/clearinghouse/node/242>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Batı, Orta ve Güney Afrika Bölgesinde Deniz ve Kıyı Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan ve Faaliyetlerden Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin İşbirliği Protokolü, "UNEP-Abidjan Convention", <https://www.unep.org/abidjan-convention>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Benguela Akıntı Sözleşmesi, <https://www.benguelacc.org/bcc-overview/>. (Erişim Tarihi 13.04.2024)

Birleşmiş Milletler Çevre Programı, "About the UNEP Regional Seas Programme", <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme/about-unep-regional-seas-programme>. (Erişim tarihi 16.11.2023)

Birleşmiş Milletler, "Oceans and the Law of the Sea", <https://www.un.org/en/global-issues/oceans-and-the-law-of-the-sea>, (Erişim Tarihi 16.11.2023)

Birleşmiş Milletler, "Sustainable Fishing Staying a float in Developed World, Sinking in Poorer Regions", <https://news.un.org/en/story/2019/11/1051641>. (Erişim tarihi 16.11.2023)

BM Çevre Programı (UNEP), "Marine Pollution- Land-based Pollution", <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme/marine-pollution>. (Erişim Tarihi 10.12.2023)

BM Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı, Sürdürülebilir Kalkınma: "Oceans and Seas", <https://sdgs.un.org/topics/oceans-and-seas>. (Erişim Tarihi 27.11.2023)

BM, "Stockholm Deklarasyonu", <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>. (Erişim Tarihi 13.12.2023)

BM, "United Nations Conference on the Human Environment", <https://www.un.org/en/conferences/environment/stockholm1972>. (Erişim Tarihi 13.12.2023)

Daimi Tahkim Divanı, "The South China Sea Arbitration", <https://pca-cpa.org/ar/cases/7/>. (Erişim Tarihi 31.03.2024)

Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü, "Kuwait Action Plan & Legal Documents", <https://ropme.org/about-ropme/action-plan-legal-documents/> ve "Monitoring of Pollution from Land-based

Resources”, <https://ropme.org/programs/monitoring-of-land-based-resources/>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Encyclopædia Britannica, “International Maritime Organization”, <https://www.britannica.com/topic/International-Maritime-Organization>, (Erişim Tarihi 27.11.2023)

Güneydoğu Pasifik’in Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü, “UNEP- Permanent Commission for the South Pacific”, <https://www.unep.org/permanent-commission-south-pacific-cpps>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Hazar Denizinin Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe Karşı Korunması Protokolü (Moskova Protokolü), “Tehran Convention - Protocols to the Tehran Convention”, <https://tehranconvention.org/en/tc/protocols>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

International Institute for Sustainable Development (IISD), “ITLOS Clarifies State Obligations Under UNCLOS in Relation to Climate Change”, <https://sdg.iisd.org/news/itlos-clarifies-state-obligations-under-unclos-in-relation-to-climate-change/>. (Erişim Tarihi 12.09.2024)

ISA, “About ISA”, <https://www.isa.org.jm/about-isa/>. (Erişim Tarihi 05.05.2024)

Japonya Hükümeti Çevre Bakanlığı, “Minamata Disease: The History and Measures - Summary”, <https://www.env.go.jp/en/chemi/hs/minamata2002/summary.html>. (Erişim Tarihi 05.01.2024)

Kara Kökenli Kaynak ve Faaliyetlerden Kaynaklanan Kirliliğe İlişkin Protokol, “UNEP Factsheet”, <https://www.unep.org/cep/resources/factsheet/protocol-concerning-pollution-land-based-sources-and-activities-lbs-protocol>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Protokol, “The Commission on the Protection of the Black Sea Against Pollution”, <http://www.blacksea-commission.org/Official%20Documents/The%20Convention/Protocols%20to%20the%20Convention/#/ConventionProtocols>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Kızıldeniz ve Aden Körfezi’nde Deniz Çevresinin Kara Kökenli Faaliyetlerden Korunmasına İlişkin Protokol, “Kızıldeniz ve Aden Körfezi Çevresinin Korunması Bölgesel Örgütü (PERSGA)-Cidde Sözleşmesi”, <https://persga.org/jeddah-convention/>. (Erişim Tarihi 03.03.2024)

Küresel Çevre Fonu (GEF), “Who we are- Organisation”, <https://www.thegef.org/who-we-are/organization>. (Erişim Tarihi 25.03.2024)

Londra Protokolü”, <https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/London-Convention-Protocol.aspx>. (Erişim Tarihi 28.11.2023)

NISHIKAWA Grace / HESSELMAN Marlies, “Fukushima Nuclear Waste Water Disputes Continued: International Law in Japanese Court?”, EJIL:Talk! - Blog of the European Journal of International Law, <https://www.ejiltalk.org/fukushima-nuclear->

waste-water-disputes-continued-international-law-in-japanese-court/. (Erişim Tarihi 14.07.2024)

Ramsar, “Highlights”, <https://www.ramsar.org>. (Erişim Tarihi 01.12.2024)

Stockholm Sözleşmesi ve Kalıcı Organik Kirleticiler, “Genel Bakış”, <https://www.pops.int/TheConvention/Overview/tabid/3351/Default.aspx>. (Erişim Tarihi 03.01.2024)

TABANLI Figen, Uluslararası Hukukta Deniz Yatağı Faaliyetlerinden Kaynaklı Deniz Kirliliğı ve Devletlerin Sorumluluğı (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Tuna Nehrinin Korunması Sözleşmesi, <https://www.icpdr.org/about-icpdr/framework/convention>. (Erişim Tarihi 13.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değışikliğı Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü Kimyasallar Yönetimi Dairesi Başkanlığı, “Stockholm Sözleşmesi”, <https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/stockholm-sozlesmesi-i-5175>. (Erişim Tarihi 04.01.2024)

UDÖ Sözleşmesi, <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/Convention-on-the-International-Maritime-Organization.aspx>. (Erişim Tarihi 12.12.2023)

UDÖ, “Brief History of IMO”, <https://www.imo.org/en/About/HistoryOfIMO/Pages/Default.aspx>, (Erişim Tarihi 27.11.2023)

Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü, https://www.icj-cij.org/statute#CHAPTER_II. (Erişim Tarihi 12.12.2023)

Uluslararası Denizcilik Örgütü, “Marine Environment”, <https://www.imo.org/en/OurWork/Environment/Pages/Default.aspx>. (Erişim Tarihi 03.12.2023)

UNEP, “About UNEP Regional Seas Programme”, <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme/about-unep-regional-seas-programme>. (Erişim Tarihi 06.12.2024)

UNEP, “Minamata Convention on Mercury - About Us”, <https://minamataconvention.org/en/about>. (Erişim Tarihi 05.12.2024)

UNEP, “Regional Seas Programme”, <https://www.unep.org/topics/ocean-seas-and-coasts/regional-seas-programme>. (Erişim Tarihi 06.01.2024)

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, “Ramsar Sözleşmesi”,

Karar, Tavsiye Görüşleri, Rapor ve Bildirgeler

ABAZA Hussein / BISSET Ron / SADLER Barry, “UNEP- Environmental Impact Assessment and Strategic Environmental Assessment: Towards an Integrated Approach”, 2004

Amerika Birleşik Devletleri'nin Tahran Diplomatik ve Konsolosluk Personeli Davası (Tehran Kararı) (ABD v İran) 1980, ICJ Rep 3

Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnian Genocide) (Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin Uygulanması Davası) (Bosna-Hersek v Sırbistan ve Karadağ) 2007, ICJ Rep 43

Askeri ve Paramiliter Faaliyetler Davası (Nicaragua Kararı) (Nikaragua v. Amerika Birleşik Devletleri) (Esas Hakkında) 1986, ICJ Rep 14

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu “Okyanuslar ve Deniz Hukuku” Kararı (10 Aralık 2019) A/RES/74/19

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “Kurumsal ve Mali Düzenlemeler” (Karar 2997 (XXVII)) 15 Aralık 1972, UN Doc A/RES/2997

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “The Future We Want” Kararı (27 Temmuz 2012) A/RES/66/288

BM “İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesi (Stockholm Deklarasyonu)”, 5-16 Haziran 1972 BM Çevre Konferansı, Stockholm (Kabul tarihi 16 Haziran 1972)

Caire Davası (Fransa v Meksika) 1929, 5 RIAA 516

Certain Phosphate Lands in Nauru Davası (Nauru v Avustralya) (İlk İtirazlar) 1992, ICJ Rep 240

Chagos Deniz Koruma Alanı Tahkimi (Mauritius v. Birleşik Krallık) (Karar) 2015 PCA Case No. 2011-03

Chorzów Factory Kararı, (Almanya v Polonya) (Esas Hakkında Karar) 1928, PCIJ Seri A No 17 ve *Chorzów Factory Kararı* (Almanya v Polonya) (Yetki) Karar No 8, 1927, PCIJ Seri A No 9, 21

CORELL Hans, “Conference on Stockholm Declaration and Law of the Marine Environment”, Keynotes from 22-25 May 2002 Stockholm, Sweden Conference, Under Secretary General for Legal Affairs The Legal Counsel of the United Nations, 25 Mayıs 2002, https://legal.un.org/ola/media/info_from_lc/LawSea_stockholm.pdf. (Erişim Tarihi 12.12.2023)

Corfu Channel Kararı (Birleşik Krallık v Arnavutluk) 1949, ICJ Rep 4

Dictionnaire de la terminologie du droit international, Paris, 1960

DTÖ Temyiz Organı, *ABD-Belirli Karides ve Karides Ürünlerinin İthalat Yasağı (Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products)*, WT/DS58/AB/R, 12 Ekim 1998

Gabcikovo-Nagymaros Kararı (Macaristan v. Slovakya) (Karar) 1997 ICJ Rep 7

GATT, “Amerika Birleşik Devletleri - Ton Balığı İthalatına Yönelik Kısıtlamalar” (1991) DS21/R, BISD 39S/155 (Panel Raporu, kabul edilmemiştir)

GESAMP, “A Sea of Troubles”, *Reports and Studies*, No.70, 2001, s. 21; TANAKA, *ibid.*, s. 256

GESAMP, “Estimates of Oil Entering the Marine Environment from Sea-Based Activities”, *GESAMP Reports and Studies*, No.75, 2007.

Gündem 21, Bölüm 17 “Okyanusların, Kapalı ve Yarı Kapalı Denizler Dahil Tüm Denizlerin ve Sahil Alanlarının Korunması ve Yaşam Kaynaklarının Korunması, Rasyonel Kullanımı ve Geliştirilmesi”, BM Gündem 21: Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Konferansı Eylem Planı, 14 Haziran 1992. Eylem Planı, <https://sdgs.un.org/sites/default/files/publications/Agenda21.pdf>. (Erişim Tarihi 03.12.2023)

HANDL Günther, “Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration), 1972 and the Rio Declaration on Environment and Development, 1992”, United Nations Audiovisual Library of International Law, 2012

Indus Waters Tahkimi Kararı (Pakistan/Hindistan) (Kısmi Karar) 18 Şubat 2013 PCA 2011-01

Iron Rhine Tahkimi Kararı (Belçika/Hollanda) (Karar) 2005 PCA 2003-02

Island of Palmas (Hollanda/ABD) 1928, 2 RIAA 829

Kanada Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu Üyesi Raporu, 2004

Kutup Bölgelerinde Faaliyet Gösteren Gemilere İlişkin Uluslararası Kod (Kabul tarihi 21 Kasım 2014, Yürürlük tarihi 1 Ocak 2017) IMO Res MSC.385(94) ve MEPC.264(68)

Kuzey Denizi Kıta Sahranlığı Davası (Federal Almanya/Danimarka; Federal Almanya/Hollanda) (Hüküm), 1969 ICJ Rep. 3

Lake Lanoux Kararı (Fransa v İspanya) 1957, 12 RIAA 281

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Nükleer Silahların Kullanılmasının veya Kullanılma Tehdidinin Hukuka Uygunluğu) Tavsiye Görüşü, 1996 ICJ Rep 226

MOX Plant Davası (İrlanda v Birleşik Krallık) (Geçici Önlemler, 3 Aralık 2001 tarihli Karar) ITLOS Rep 2001, 95

Pulp Mills Kararı (Arjantin v. Uruguay) (Karar) 2010 ICJ Rep 14

Sınır Bölgesinde Nikaragua Tarafından Gerçekleştirilen Belirli Faaliyetler (Costa Rica v Nicaragua) ve *San Juan Nehri Boyunca Kosta Rika’da Bir Yolun İnşası (Nicaragua v Costa Rica)* (Karar) 2015, ICJ Rep 665

South China Sea Tahkimi Kararı, (Filipinler v Çin), Nihai Karar, 12 Temmuz 2016, PCA Karar No. 2013-19

Trail Smelter Tahkim Kararı (Amerika Birleşik Devletleri v. Kanada) 1941, 3 RIAA 1905

Uluslararası Denizcilik Komitesi, “*Torrey Canyon*”, <https://comitemaritime.org/wp-content/uploads/2018/06/TORREY-CANYON-1.pdf>. (Erişim Tarihi 28.11.2023)

UDHM Deniz Yatağı Uyuşmazlıkları Dairesi, Devletlerin Bölgedeki Faaliyetlere İlişkin Sorumlulukları ve Yükümlülükleri (Tavsiye Görüşü) 1 Şubat 2011 ITLOS Rep 2011, 10

UDHM, Bölgesel Balıkçılık Komisyonu Tarafından Sunulan Danışma Görüşü Talebi üzerine verilen Tavsiye Görüşü 2 Nisan 2015 ITLOS Rep 2015

UDHM, Küçük Ada Devletleri Komisyonu (COSIS) Tarafından Sunulan Danışma Görüşü Talebi üzerine verilen Tavsiye Görüşü, No.31, 21 Mayıs 2024

UDÖ Sekreteryası, “Implications of the United Nations Convention on the Law of the Sea for the International Maritime Organization,” Document LEG/Misc.8, 30 Jan 2014

UDÖ, Sekreteryası Notu: “Radyoaktif Atıkların Yönetimi ile İlgili Konular: Londra Protokolü’nün Uygulanmasına İlişkin Hukuki Tavsiye Görüşü”, LC 44/11, 29 June 2022

UHK, “Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğuna İlişkin Maddeler (Sorumluluk Maddeleri)” 12 Aralık 2001, UNGA Res 56/83

UHK, “Uluslararası Örgütlerin Sorumluluğuna İlişkin Maddeler” (ARIO) 3 Nisan 2011, UNGA Res. 66/100

UHK, “Uluslararası Teamül Hukukunun Tespiti ile İlgili Taslak Sonuçlar ve Yorumları” 2018 UNGA Res. 73/203

UHK, Sorumluluk Maddeleri ve Açıklamaları, 2001, UN Doc A/56/10

UHK, Uluslararası Hukuk Tarafından Yasaklanmayan Fiillerden Doğan Zararlı Sonuçlara İlişkin Uluslararası Sorumluluk (*International Liability for Injurious Consequences Arising Out of Acts Not Prohibited by International Law*), 1997, Vol. II, A/CN.4/481 and Add.1

UHK, Uluslararası Hukukun Genel Emredici Normlarının (jus cogens) Tanımlanması ve Hukuki Sonuçlarına İlişkin Maddeler, 2022, UNGA Res A/77/10

UNEP, “Deniz Çevresinin Kara Kökenli Faaliyetlerden Korunması için Küresel Eylem Programı” (KEP) 1995, Washington DC

UNEP, “Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Gelen Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Montreal Kılavuz İlkeleri” (Kabul: 1985, Montreal)

UNEP, “Global Environment Outlook, Geo-6, Healthy Planet, Healthy People”, (Editör: Paul Ekins / Joyeeta Gupta / Pierre Boileau), (“Global Environment Outlook”), Cambridge University Press, 2019

UNEP, “Global Insights On Persistent Organic Pollutants: A Brief Summary Of Monitoring Reports Prepared under the POPs Global Monitoring Plan Projects of UNEP”, 2021.

https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/45681/Summary_Report_11-06-2024_Final.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (Erişim Tarihi 05.01.2024)

UNEP, 2001 Montreal Deklarasyonu (Kabul: 2001, Montreal)

United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (Amerika Birleşik Devletleri v İran) 1980, ICJ Rep 3

Youmans Kararı, (ABD v Meksika) 1926, 4 RIAA 110

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : Demet YAMAN ER
Tez Başlığı : ULUSLARARASI HUKUKTA KARASAL
FAALİYETLER NEDENİYLE DENİZ KİRLİLİĞİ VE
DEVLETLERİN YÜKÜMLÜLÜĞÜ
Savunma Tarihi : 22/04/2025
Danışman : Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM

JÜRİ ÜYELERİ:

Unvan, Ad-SOYADI
Prof. Dr. Ceren Zeynep PİRİM
Doç. Dr. Bleda Rıza KURTDARCAN
Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Cengiz UZUN

İmza

Prof. Dr. Ulun AKTURAN
Enstitü Müdürü